

3

PROBLEMI

REVILJA ZA KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

GITICA JAKOPIN: RIBA, VIKTOR KONJAR: MONOLOGI, ZOFIA NALKOWSKA: NA DNU, ZA ŽELEZNICO, BRANKO ŠÖMEN: PESMI, VITA VARL: PUNČKA NE JOČE, DVE SATIRI: SIME: PRAVIJICA O KADROVSKEM PROBLEMU, SIME, RASTKO MOČNIK, ALEŠ VAHČIČ: TROGLODITI SE PREBUJAJO — BOŽIDAR DEBENJAK: FILOZOFIJA ZDAJŠNJEĜA SVETA, JANEZ DOKLER: RAHLOČUTNI MATERIAL ALI LJUDJE, MATJAŽ KMECL: MENTORIZEM V AKCIJI, MIŠKO KRANJEC: VARUŠTVO ZA VSAKO CENO, BORIS PATERNU: K POLEMIIKI OKOLI «LITERARNEĜA MENTORSTVA», BREDA POGORELC: SLOVENSKI PRAVOPIS 1962, TECET: PREPIS, WRIGHT MILS: NEMORALNOST VIŠJIH KROGOV, KORAK NAPREJ — OCENE IN POROČILA — BRUŠENO OGLEDALO — LIKOVNA PRILOGA

MILANA RIJAVCA — 1962

Filozofija zdajšnjega sveta

Nevezana razmišljanja ob novi ustavi

Božidar Debenjak

Družbeno življenje je po bistvu praktično. Vsi misteriji, ki zavajajo teorijo v misticizem, imajo svojo racionalno rešitev v človeški praksi in v razumevanju te prakse.

VIII. teza o Feuerbachu

»Ker je vsaka prava filozofija duhovna kvintesenca svojega časa — pravi Marx — mora priti čas, ko filozofija ne bo več v stiku in vzvratnem učinkovanju z dejanskim svetom svojega časa samo notranje, po svoji vsebini, ampak tudi zunanje, s svojim pojavom. Filozofija s tem neha biti določen sistem nasproti drugim določenim sistemom, postane filozofija nasploh zoper svet, postane filozofija zdajšnjega sveta.« Edina filozofija, ki je lahko in mora biti »filozofija nasploh zoper svet«, je filozofija marksizma. Njena osnovna programska teza je: »Filozofi so svet le različno razlagali, treba pa ga je spremeniti.« Toda Marx se ne obrača »zoper svet« zaradi osebnega, individualističnega nezadovoljstva. Zahteva po spremembi sveta izvira iz spoznanja, da je svet nehuman, da ljudje ne živijo življenja, ki bi bilo vredno človeka. Zgodovinska tragedija človeštva je, da se je človek samo tako lahko začel osvobajati od prirodne stihije, da je zasužnjil samega sebe v razredni družbi. V razredni družbi je človek razklan, je *homo duplex*, ki potrebuje idealnega dopolnila svojega materialnega življenja. Razredna družba je »stanje, ki potrebuje iluzij« — od religioznih iluzij o onstranskem carstvu pravičnosti (ker je tostranski svet svet izkoriščanja človeka po človeku) do iluzorne »politične emancipacije človeka« (ker človek v svojem materialnem življenju človeško ni emancipiran). »Kjer je politična država dosegla svojo pravo izgrajenost, tam živi človek dvojno življenje — nebeško in zemeljsko, toda ne samo v mislih, v zavesti, ampak tudi v stvarnosti, v življenju — življenje v politični skupnosti, kjer se pojavlja kot družbeno bitje, in življenje v meščanski družbi, kjer deluje kot privatni človek, kjer druge ljudi smatra za sredstvo, samega sebe ponižuje do sredstva in postaja igrača tujih sil.« (Prispevek k židovskemu vprašanju, Rani radovi, Zgb. 1961, str. 57). Vse oblike odtujene (alienirane) zavesti koreninijo v samoodtujenosti človeka v razredni družbi — in ključna, osnovna oblika alienacije je *odtujeno delo*.

Proizvod dela nastopa nasproti proizvajalcu kot nekaj njemu tujega, nekaj njemu vnanjega. Produkcija proizvaja čuda za ekspluatatorja, za delavca pa opustošenje in ogolitev.

Delo je v mezdnem odnosu, ki se formira v kapitalizmu (pa tudi v poprejšnjih odnosih razredne eksploatacije) za delavca vnanje, ne pripada njegovemu bistvu. Delavec se v svojem delu ne potrjuje, ampak reagira; ni srečen, ampak nesrečen. »Delavec daje svoje življenje v predmet; toda zdaj življenje ne pripada več njemu, ampak predmetu.« (Marx). Delavec v delovnem procesu ne

razvija svobodne fizične in duhovne energije. »Pri sebi« je le izven dela, pri delu pa je izven sebe. »Doma« je, ko ne dela, a ko dela, ni »doma«. Zato njegovo delo ni prostovoljno, ampak prisilno. Ni zadovoljitev njegove življenjske potrebe, ampak je le sredstvo, da zadovolji potrebe izven njega. Ta tujost se izraža tudi v tem, da se izogiba delu, brž ko za to ni potrebe. Delo ne pripada delavcu, ampak nekomu drugemu; v delu on sam ne pripada sebi, ampak drugemu.

Zaradi odtujenega dela postane človek sam tujec drugim, postane posameznik v odtrganosti od skupnosti. Tudi narava postopa zdaj nasproti človeku kot njemu tuja sila. »Ker odtujeno delo človeku 1. daje naravo 2. samega sebe, njegovo lastno dejavno funkcijo, njegovo življenjsko aktivnost, odtuja človeku rod; generično življenje mu dela za sredstvo individualnega življenja. Odtuja mu najprej generično življenje in individualno življenje, zadnjega v njegovi abstrakciji dela za cilj, prav tako v njegovi abstraktni in odtujeni obliki.« (Marx: Pariški manuskripti, Rani radovi, str. 215) Generično življenje človeka kot cilj njegovega individualnega življenja — to je *politična država*. Meščanska demokracija ločuje individualno (»privatno«) življenje človeka od njegove družbenosti. Vse institucije politične države imajo za cilj ohranitev »meščanske« družbe,* to je, sfere človeka kot privatnika, sfere individualističnega, egoističnega človeka. Anatomija te sfere je politična ekonomija.

Marx in Engels kritizirata nemško klasično filozofijo (zlasti heglovski), v kateri se odtujenost sprevača v abstraktno — duhovno odtujenost, ki jo je mogoče razreševati v svetlu misli. »Filozof — pravi Marx — jemlje sebe, torej spet abstraktno obliko odtujenosti človeka, kot *merilo* odtujenega sveta.« Oba klasika kritizirata politično ekonomijo, ker sprejema kot nujnost, da »proces proizvodnje gospoduje nad ljudmi, ne pa človek nad procesom proizvodnje« (Kapital I, str. 94 slov. prevoda). »Politična ekonomija gleda na družbeni red ljudi ali na aktivno človeško bistvo... kot na menjavo in trgovino... To *odtujeno* obliko socialnega občevarja (Verkehr) politična ekonomija *fiksira* kot *osnovno* in *prevotno*, ustrezajočo namenu človeka.« (Cit. po Garaudyju: Marksistijski gumanizem). Politična ekonomija je »formulirala samo zakone odtujenega dela«. Klasično nemško filozofijo kritizira torej Marx zaradi abstraktnosti njenega humanizma, politično ekonomijo pa zaradi pozitivistične *pomiritve* z obstoječo stvarnostjo.

Marksistični program je torej emancipacija človeka, humanizacija sveta. Je zahteva po radikalni spremembi družbenih odnosov, po ukinitvi razredne družbe, po osvoboditvi človekovega dela.

Toda Marx niti za trenutek ne zapada v utopizem. Njegov humanizem ni ne »sočustvovanje z bedo« ne abstraktno razglabljanje o človečnosti. Ne. To je znanstveni socializem v pravem pomenu besede. Marx in Engels nista »genialna moža, ki bi se bila prav lahko rodila 500 let poprej in bi tedaj prihranila človeštvu 500 let zmot, bojov in trpljenja« (Engels). Nasprotno. Z razvojem kapitalizma se je izoblikovala tista družbena sila — proletariat — čigar zgodovinska naloga je, da ukine razredno družbo. Zgodovina človeštva, zgodovina razrednih bojov in delnih emancipacij človekovih ustvarjalnih sil je prišla do tiste točke, ko je zahteva po humanizaciji človeškega življenja dozorela do uresničljivosti. Prišel je čas, ko je mogoče, potrebno in nujno, da z zavestno akcijo zaključimo

* Izraz »meščanska« družba ni povsem ustrezen. Tu gre za »bürgerliche Gesellschaft«, »société civile«, torej za družbo v nasprotju z državo, za ekonomske in druge družbene odnose v nasprotju s pravno-politično vrhno stavbo.

dosedanje zgodovino človeštva, zgodovino razredne družbe, zgodovino odtujenega dela; z ustvaritvijo brezrazredne družbe, s prehodom iz carstva nuje v carstvo svobode bo stopilo človeštvo na prag svoje resnične zgodovine, nasproti kateri bo vsa zgodovina razredne družbe dejansko prazgodovina človeštva, »osvobajanje od barbarstva z barbarskimi sredstvi«.

Človeška družba je s svojo materialno proizvodnjo dosegla tisto stopnjo, ko je taka osvoboditev dela postala možna — in ko je celo postala nujna za nadaljnji vzpon materialne proizvodnje. V tej situaciji postajajo tem bolj zastareli, neustrezni in zgrešeni programi socialnih demokracij, katerih horizont ne sega preko okvirov »državne blaginje«, v kateri še nadalje obstoji privatna lastnina proizvodnih sredstev, delitev dela, odtujeno delo, blagovna menjava itd. itn., le družbeni proizvod se deli nekoliko bolj enakomerno. Reformistična revizija marksizma je tu pokazala svoje pravo lice kapitulantstva: zahteva samo serijo družbenih reform, od katerih nobena ne zadeva bistvenih problemov, nobena ne »zgrabi stvari pri korenu«. V programu »državne blaginje« se kaže v vsej goloti praznота (in v skrajni konsekvenci nehumanost) priljubljenega Bernsteinovega izreka: »Cilj ni nič, gibanje je vse.«

Prav tako se izkazuje za nehumano kitajska praksa in kitajska varianta dogmatske revizije marksizma: boj za »humani cilj« s sredstvi, ki niso humana. Nehumana, »faraonska« praksa dejansko deformira tudi sam cilj. Za prakso socializma brezpogojno velja tale Heglova revolucionarna misel: »Stvar namreč ni izčrpana v svojem cilju, ampak v svojem izvajanju, in tudi sam rezultat ni dejanska celota, ampak rezultat skupaj s svojim nastajanjem; cilj za sebe je neživa splošnost, kot je tendenca golo početje, kateremu še manjka stvarnosti, goli rezultat pa je truplo, ki je tendenco pustilo za seboj.« (Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, Hamburg 1958, str. 11).¹

Marksistična misel je doživljala renesanso, kadar je bila misel revolucionarne akcije. Po degeneraciji in padcu, ki ju je preživljala v drugi internacionali (predvsem v njenem revizionističnem krilu), se je ponovno dvignila in obogatila v misli revolucionarnega Oktobra. Veliki revolucionar Lenin je postal tretji klasik marksizma. Lenin je že sredi revolucionarnega meteža koncipiral humanistično prakso samoupravljanja. Že v Državi in revoluciji (avgusta 1917) pravi: »Mi sami, delavci, bomo organizirali veliko proizvodnjo, izhajajoč iz tega, kar je ustvaril že kapitalizem, pri tem pa se bomo opirali na svoje delavske izkušnje, uvajali najstrožjo, železno disciplino, ki jo bo podpirala državna oblast oboroženih delavcev, iz državnih uradnikov bomo napravili navadne izvrševalce naših naročil, odgovorne, odstavljive, skromno plačane »nadzornike in knjigovodje« (seveda s tehniki vseh vrst, strok in stopenj) — to je naša, proletarska naloga, s tem moremo in moramo začeti pri uresničevanju proletarske revolucije. Ta začetek, in sicer na temelju velike proizvodnje, sam po sebi vodi k postopnemu »odmiranju« vsakršnega uradništva, k postopnemu ustvarjanju takega reda — reda brez narekovajev, reda, ki ne bo prav nič podoben mezdnemu suženjstvu — ko bodo čedalje vse bolj poenostavljene funkcije nadzorovanja in dajanja računov opravljali vsi zapovrstjo, da jim bodo sčasoma prišle v navado in bodo kot posebne funkcije posebnega sloja ljudi navsezadnje odpadle.« (Izbrana dela III, 217.) Na sam predvečer velikega Oktobra rekonstruira Lenin Marxovo in Engelsovo revolucionarno misel²; v Državi in revoluciji obračuna z vsem opor-

¹ Pri tem nič ne spremeni dejstvo, da se je Hegel sam kasneje v marsičem odrekal tej misli, ko je prusko monarhijo absolutiziral v cilj zgodovinskega napredka.

² »...danes moramo tako rekoč z izkopavanji rekonstruirati marksizem, da bi ga široke množice spoznale v nepopačeni podobi.« — prav tam, str. 222—223.

tunizmom II. internacionale, z vsem kapituliranjem njenih teoretikov pred buržoazno državo. Proletariat ne prevzema v svoje roke starega stroja državne oblasti, ampak »razbije ‚upravni aparat‘ in ves državni aparat sploh ter ga nadomesti z novim aparatom, ki ga bodo tvorili oboroženi delavci.« (prav tam, 281). »Pod socializmom bo marsikaj od ‚primitivne‘ demokracije neizogibno oživel, kajti množica prebivalstva se bo prvičkrat v zgodovini civiliziranih družb povzpela do samostojnega sodelovanja ne samo pri glasovanjih in volitvah, temveč tudi pri vsakodnevnih upravnih poslih. Pod socializmom bodo upravljali vsi zapovrstjo in se bodo hitro navadili na to, da ne bo nihče upravljal.« (prav tam, 283). Za Marxom in Engelsom ponavlja Lenin, da se »država« in »svoboda« izključujeta in da je proletariatu potrebna le država, ki odмира, država, ki ščiti interese proletariata nasproti vnanji in notranji reakciji, hkrati pa pripravlja pogoje, v katerih postaja vse bolj nepotrebna. Vsaka oblika *posredne* (»politične«) demokracije je v bistvu neustrezna proletariatu in je sprejemljiva kvečjemu za prehodno obdobje, v katerem je treba pripraviti pogoje za neposredno demokracijo.

Toda kot je moral Lenin »tako rekoč z izkopavanji rekonstruirati marksizem« — ga izkopati izpod naplavin kautskijanstva in bernsteinad — tako je bilo treba tudi dve desetletji po Leninovi smrti tako rekoč izkopati revolucionarno misel leninizma izpod naplavin stalinističnega dogmatizma. Jugoslovanska revolucionarna praksa je bila neločljivo zvezana z drugo renesanso marksistične misli.

Marx sam je vedno odločno zatrjeval, da ni prerok. Vendar pa je predvidel precejšen del naslednjega zgodovinskega razvoja; zmotil se je le v maločem. Zgodovinski razvoj npr. ni potrdil Marxovega in Engelsovega predvidevanja, da bo prišlo do socialistične revolucije najpoprej v industrijsko visoko razvitih deželah — v Nemčiji, Franciji, Angliji, ZDA.³ Do revolucij pa je prišlo v slabo razvitih deželah, kjer so protislovja sodobnega kapitalizma dobila svoj najostrejši izraz. Revolucija je morala v carski Rusiji opraviti kar s tremi družbenimi redi hkrati: s kapitalizmom, z ostanki fevdalizma in celo z ostanki predfevdalne družbe. Podobno je bilo na Kitajskem in tudi socialistična revolucija v Jugoslaviji je morala izvršiti še vrsto družbenih sprememb, ki so jih v razvitih deželah opravile meščanske revolucije. Tako poznajo že meščanske demokracije ločitev cerkve od države, enakost pred zakonom ne glede na spol, raso in vero, splošno in enako šolsko obveznost, brezplačno šolanje itn.

V nerazviti deželi je *mogoče* izvesti socialistično revolucijo; je *mogoče* in nujno začeti z izgradnjo socializma. Toda ni niti malo enostavno. Marx in Engels sta si zamišljala, da bodo razvite dežele izvedle revolucijo in s pomočjo pospešile razvoj nerazvitih. To je vsekakor bila ena od zgodovinskih možnosti — in sicer najmanj boleča. V nadaljnjem zgodovinskem razvoju pa se je realizirala druga: razvoj zaostalih, sproletariziranih dežel v socializem. Ta pot je mnogo težavnejša, polna notranjih in zunanjih težav; ogromna je nevarnost deformacij.

³ To dejstvo so močno zlorabljali nasprotniki marksizma. Vendar pa Marx in Engels tudi tega predvidevanja nista postavljala kot prerokbo, ampak je npr. Engels v Kritiki erfurtskega programa zapisal: »Mogoče si je zamisliti, da bi stara družba mogla mirno vrasti v novo družbo v tistih deželah, kjer je ljudsko predstavništvo koncentriralo vso oblast pri sebi, kjer se lahko na ustaven način dela, kar se hoče, če je večina ljudstva za to; v demokracijskih republikah, kakor sta Francija in Amerika, v monarhijah, kakršna je v Angliji, kjer se v tisku vsak dan razpravlja o bližnjem obračunu dinastije in kjer je ta dinastija nasproti ljudstvu brez moči. Toda... kaj takega proklamirati v Nemčiji... se pravi sneti figov list absolutizma in se sam postaviti pred njegovo goloto.« (Marx: Kritika gothskega programa. Engels: Kritika osnutka erfurtskega programa. CZ 1962, str. 61).

Zgodovinska usoda marksizma-leninizma v Sovjetski zvezi je bila tragična. Humanizem Marxa, Engelsa in Lenina se je postopoma deformiral v stalinizem, ki je vedel o človeku povedati le nekaj splošnih fraz. Teoretiki stalinizma so (vede ali nevede) prezrli, da obstoji tudi v socializmu protislovje med interesi posameznika in interesi družbene skupnosti, oziroma, kot pravi tov. Kardelj v obrazložitvi predosnutka ustave: »Ta dva interesa sta medsebojno odvisna. Prav zaradi tega pa sta hkrati tudi v nenehnem protislovju. Tu se ne more trajno obdržati nikak hierarhični odnos, temelječ na nasilnem enostranskem podrejanju »interesa posameznika« v »višjem interesu«, in narobe, ne more se obdržati niti individualistična samovolja, ki bi krnila skupni interes vseh.« (Predosnutek ustave FLRJ, str. 128). Stalinizem je reševal to protislovnost z absolutno podreditvijo posameznikovega interesa »občemu interesu«. Brž ko je ta »obči interes« odtrgan od interesa posameznikov, ki sestavljajo to skupnost, in obstoji neodvisno od njih, je to *abstraktum*. Brž ko na ta način hierarhično podredimo »interes posameznikov« »višjemu interesu«, moramo priti od marksizma nazaj k — staroheglovstvu. V Heglovi Filozofiji svetovne zgodovine najdemo naslednje klasično mesto: »Posebni interes strasti je torej neločljiv od udejstvovanja občega; kajti iz posebnega in opredeljenega in iz njegove negacije rezultira obče. Posebno ima svoj lastni interes v svetovni zgodovini; je nekaj končnega in mora kot tako propasti. Posebno se bije med seboj in del njega je obsojen na pogin. Toda prav v boju, v poginu posebnega rezultira obče. To ni prizadeto. Ni obča ideja tisto, kar se spušča v nasprotje in boj, kar gre v nevarnost; nenapadena in nepoškodovana ostaja v ozadju in pošilja posebnost strasti v boj, da se potolčejo. Temu se lahko reče *zvičajnost uma*... Ideja ne plačuje tributa bivanja in minljivosti iz sebe, ampak s strastmi individuov.« (Hegel: Recht, Staat, Geschichte. Stuttgart 1955, str. 432). V istem delu je tudi znani Heglov izrek, da svetovni duh v svojem napredovanju pohodi marsikateri individualni cvet. V tem razglabljanju se izraža tisti Hegel, ki povečuje prusko monarhijo, torej konservativni, »staroheglovski« Hegel. V pruski državi in pruski birokraciji je stari Hegel videl zaključek svetovnozgodovinskega napredka. Teorije, podobne Heglovim, se logično pojavljajo v družbeni ureditvi, kjer je abstraktni »obči interes« hierarhično nadrejen »interesu posameznika« in kjer se državna birokracija identificira s skupnostjo. Zato je stalinistična birokracija morala priti do zelo podobnih gledišč; sorodnosti njenih nazorov s staroheglovstvom ne zmanjša dejstvo, da je bil sam Hegel proglašen za »aristokratsko reakcijo na francosko revolucijo«. Pregovor »Kjer sekajo gozd, lete trske«, s katerim se tolaži Astahov v Čistem nebu, je po vsebini in po kontekstu čista staroheglovščina.

»V naravi birokratskega tehnokratizma, če dobi politično moč — pravi tov. Kardelj — je namreč, da gleda na delovnega človeka bolj kot na sredstvo za uresničevanje določenih materialnih programov, ne pa kot na samostojnega ustvarjalca v okvirih družbeno organizacijskega dela. Ker pa tako pozabi na človeka, stihijsko privzema navade 'lastnika kapitala' in postane vir določenih nesocialističnih tendenc v družbenem življenju.« (prav tam, 119). Oglejmo si to v stalinistični teoriji: »V osemdesetih letih preteklega stoletja — pravi Stalin — v dobi, ko so se marksisti borili z narodniki, je predstavljal proletarijat v Rusiji neznatno manjšino v primeri s posamičnimi kmeti, ki so tvorili ogromno večino prebivalstva. Toda proletarijat se je kot razred razvijal, medtem ko so kmetje razpadali. In prav zaradi tega, ker se je proletarijat kot razred razvijal, so se marksisti orientirali na proletarijat (podčrtal B. D.). In niso se zmotili, zakaj proletarijat se je potem — kakor je znano — razvil iz neznatne sile v zgodovin-

sko in politično silo prvega reda.« (Zgodovina VKP/b, str. 109). Hote ali nehotе, vede ali nevedе je tu Stalin zagrešil staroheglovski spekulativni trik — spremembo subjekta v predikat in predikata v subjekt. Iz »partije proletariata« je nastal »proletariat partije«. In zdaj dodaja Stalin: »To se pravi, da je treba gledati naprej, ne pa nazaj, če se nočеш zmotiti v politiki.« *Proletariat je sredstvo pravilne politike*. S tem je razkrita vsa globina dogmatske revizije marksizma. Birokratizem po znani definiciji izvira iz stalne latentne težnje državnega aparata (ki poleg razredne funkcije opravlja tudi obče družbene funkcije!) da bi se odtrgal od razreda, čigar mandat opravlja, in se dvignil nad družbo. Kadar vladajoči razred (v primeru socialističnih dežel proletariat) ni dovolj močan, da bi lahko zavaroval svojo oblast nad državnim aparatom, se državna administracija oddvoji in nastopa čеsto tudi proti interesom svojega mandata. V primeru socialističnih dežel se problem zakomplicira še s tem, da je v interesu proletariata čimprejšen prelom s *posredno demokracijo, s politično državo*; cilj revolucije v tem primeru ni *osvojitvev oblasti*, ampak je ta osvojitvev oblasti samoujen korak k razbitju oblasti kot oblasti. V politični državi je človek razdvojen na privatnika in na družbenega človeka. Kot družbeno bitje, kot državlján nastopa v politični skupnosti, v državi, medtem ko živi svoje materialno življenje kot privatnik.

Najvišje, do česar se lahko povzpne politična država, je emancipacija od religije, od privatne lastnine, od izobrazbe in premoženja itn. Vse te razlike postanejo za meščansko demokracijo privatne razlike in seveda kot privatne razlike obstoje še dalje. (prim.: Marx: Prilog židovskom pitanju, Rani radovi, Zgb. 1961).

V posredni, meščanski demokraciji imamo v ustavi in v praksi strogo ločitev med človekom kot individuom in med človekom družbeno bitje. Človek nastopa v dvojnosti *državljana in privatnika*.

Družbena narava človeka prihaja do formalnega izraza v politični državi, ki je *skupnost vseh državljanov*. Ta država se kot abstraktna skupnost osvobaja od razlik v veri, spolu, premoženju, izobrazbi, rasi, narodnosti itn., tako da te razlike proglašá za privatne razlike.⁴

Država *bríše* razlike v veri, kó je izvedena ločitev države od cerkve in s tem proglašena religija za *privatno stvar*. Bríše razlike v spolu, ko prizna volivno pravico moškim in ženskam. Bríše razlike v premoženju, ko odpravi volivni cenzus. Bríše narodnostne razlike, ko prizna manjšinske pravice.

Spol, rasa, vera, premoženje, narodnost postanejo s tem *privatna stvar* in v sferi *privatnega*, to je *materialnega* življenja družbe, žive dalje in predstavljajo celo *predpostavko* življenja (politične) skupnosti.

Tako demokracijo najbolje karakterizira Anatole France, ko pravi, da je v demokraciji, vsem enako prepovedano, da bi spali pod mostovi.

Kljub uvedeni splošni volivni pravici brez ozira na premoženje, spol, raso in vero so določene kategorije prebivalstva materialno *diskriminirane*. S tem, ko je bila rasa proglašena za privatno stvar, torej za nepolitično razliko, ko je bil

⁴ Seveda tudi ta emancipacija države ne sega do zadnjih konsekvenc, ampak je skoraj v vseh meščanskih demokracijah ta osvoboditev države le delna. Velika Britanija ohranja ostanke državne vere, Svica ne priznava ženskam volilne pravice, mnoge države ZDA imajo že uzakonjeno rasno razločevanje itn. Toda tudi ko bi bila ta emancipacija politične države izvedena do kraja, bi še vedno ne prekoračila okvirov posredne emancipacije ljudi kot *državljanov*, emancipacije ljudi preko posrednika — države.

rasizem izgnan iz javnega prava, je ostal in živi naprej v privatni sferi, v privatni diskriminaciji (od nižje plače za enako delo⁵) do oddajanja sob in stanovanj, zaposlovanja itn.) Jezik manjšine je lahko proglašen za privatno stvar, toda s tem ostane ista diskriminacija v privatni sferi, kot smo jo videli pri rasizmu. To nam potrjuje pogled v nekatere sosednje države. Če so razlike v spolu proglašene za nepolitične razlike, s tem še ni dosežena dejanska enakopravnost ženske.

Vse to pa so le obrobni pojavi osrednje diskriminacije, zaščite izkoriščanja človeka po človeku. Kljub splošni volivni pravici, kljub vsem pravicam človeka ostaja meščanska demokracija orodje vladajočega razreda. Pravice človeka, kot so formulirane v meščanskih ustavah, so take, da so po svoji praktični vsebini zaščita privatne lastnine. Politična država kot skupnost državljanov postavlja za svoje temelje načelo ohranitev obstajanja *privatnih* odnosov v meščanski družbi. *Pravice človeka* tu zadobivajo posebno obliko pravic člana meščanske družbe. Oglejmo si to na revolucionarni francoski ustavi iz 1793, ki služi za osnovo večini meščanskih ustav.

Med prirodne in neuničljive pravice človeka spadajo po tej ustavi (Deklaracija pravic človeka in državljana, čl. 2) enakost, svoboda, varnost, *lastnina*. Enakost, to je *enakost pred zakonom*: »Enakost je v tem, da je zakon enak za vse, pa naj štiti ali kaznuje.« (čl. 5). Svoboda je pravica privatnika, da dela vse, kar ne škodi drugim privatnikom: »Svoboda je pravica, pripadajoča človeku, da dela vse, kar ne škodi pravicam drugih.« (čl. 6). Varnost je varnost privatnikove osebnosti in njegove lastnine: »Varnost je v zaščiti, ki jo družba daje vsakemu svojemu članu, da bi zavaroval svojo osebnost, svoje pravice in svojo lastnino.« (čl. 8). Osrednja pravica je torej pravica privatnika do svobodnega razpolaganja s svojo lastnino: »Pravica do lastnine je pravica, pripadajoča človeku, da po *svoji volji* uživa in razpolaga s svojimi dobrinami, svojimi dohodki, plodovi svojega dela in svoje delavnosti.« (čl. 16). Naloga zakonov meščanske demokracije je torej v tem, da kot mejniki označujejo območja, ki pripadajo privatnikom, da začrtajo meje med »tvojim« in »mojim« interesnim območjem. Zakon regulira odnose med egoističnimi privatniki.

Družba je torej konstruirana tako, kot da bi nastala po družbeni pogodbi med egoističnimi posamezniki, ki so se zaradi blagra skupnega življenja omejili v svojih egoističnih pravicah. Toda človek po svojem bistvu ni izolirani posameznik, ampak član skupnosti. Zgrešenost nauka o družbeni vzgoji je v tem, da so ljudje postali posamezniki šele v zgodovinskem procesu. »Človek postaja izolirani posameznik (vereinzelt sich, dobesedno »se oposamlja«) skozi zgodovinski proces.« (Marx, Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie, str. 395). Osrednjo vlogo pri tem ima proces blagovne menjave. V svoji najčistejši obliki nastopa zindividualizirani človek v kapitalizmu. Posamezniki so med seboj navidezno neodvisni. Družbeni odnosi nastopajo v specifični obliki odvisnosti človeka od nekih stvari, konkretno npr. *denarja* kot kristalizirane menjalne vrednosti. »Ta družbena povezanost je izražena v *menjalni vrednosti*, v kateri je za vsak individuum njegova lastna dejavnost ali njegov proizvod šele dejavnost in proizvod zanjo« (namreč za menjalno vrednost); »proizvajati mora neki splošen proizvod — *menjalno vrednost*, ali, če je ta izolirana zase, individualizirana, *denar*. Po drugi strani pa moč, ki jo vsak individuum izvaja nad dejav-

⁵ Po podatkih, ki jih je zbrala KP ZDA, imajo ameriški delodajalci na račun ekonomske diskriminacije črncev letno 4 milijarde ekstraprofitov, torej več kot od vseh investicij v Latinski Ameriki!

nostjo drugih ali nad družbenimi bogastvi, obstoji v njem kot lastniku menjalnih vrednosti, denarja. Svojo družbeno moč, kot tudi svojo povezanost z družbo nosi individuum s sabo v žepu.« Marx: Grundrisse... str. 74—75)«. Vsak individuum ima družbeno moč v obliki stvari. Oropajte stvar te družbene moči in morate dati osebam tako moč nad osebami. Odnosi osebne odvisnosti (sprva čisto samonikli) so tiste prve družbene forme, v katerih se pa človeška produktivnost razvija le v skromnem obsegu in na izoliranih točkah. Osebna neodvisnost, utemeljena na stvarni (sachlich) odvisnosti, je druga velika oblika, v kateri se šele izoblikuje sistem splošne družbene izmene snovi, univerzalnih odnosov, vsestranskih potreb in univerzalnih premoženj. Svobodna individualnost, utemeljena na univerzalnem razvoju individuov in na podreditvi njihove skupnostne, družbene produktivnosti kot njihovega družbenega premoženja, je tretja stopnja. Druga ustvarja pogoje za tretjo.« (Prav tam, str. 75). Prva stopnja so predkapitalistične ekonomsko-družbene formacije, druga je kapitalizem, tretja pa komunizem. V kritiki gothskega programa pravi Marx, da v kolektivistični, na skupni lastnini premoženj temelječi družbi proizvajalci svojih proizvodov ne menjavajo in da »se delo, pretvorjeno v produkte, ne pojavlja kot vrednost teh produktov, kot neka njihova materialna lastnost, ker zdaj — nasprotno kakor v kapitalistični družbi — posamezno delo ne postane posredno, ampak neposredno sestavni del celotnega dela.« (Omenjeno delo, str. 15). Komunistično družbo karakterizira torej konec blagovne menjave in s tem konec individualistične razdrobljenosti družbe. Prehodna doba socializma opravlja to razdrobljenost korak za korakom. Na vseh področjih družbene dejavnosti je treba začeti z izgradnjo takih odnosov, ki bodo postopoma privedli do negacije izoliranosti, do zlivanja interesov posameznika z družbenimi interesi (seveda ne v tem smislu, da bi prišlo do hierarhične podreditve enega interesa drugemu).

Kot je zapisal že Engels v Kritiki osnutka erfurtskega programa, je zahteva po enakih pravic za vse lahko povsem meščanska zahteva, zato predlaga kot programsko formulacijo »enake pravice in enake dolžnosti vseh« in pravi: »Enake dolžnosti so za nas še prav posebno bistveno dopolnilo buržoazno demokratičnih enakih pravic in jim jemljejo specifično buržoazni smisel.« (navedeno delo, str. 60). To je tudi izhodišče naše ustave pri obravnavanju pravic občana. Pravice občana izvirajo iz njegovega dela. »Kdor noče delati, čeprav je zmožen za delo, ne uživa pravic in družbenega varstva, ki ga ima človek na podlagi dela.« (čl. 38, zadnji odstavek.) Na delu občana temelji tudi njegova neodtujljiva pravica do samoupravljanja. Prav v procesu samoupravljanja prihaja do tistega zlivanja interesa posameznika in interesa skupnosti, v katerem se oblikuje nova, socialistična osebnost; samoupravljanje je tisti družbeni proces, ki ga je treba zavestno čim bolj krepiti in razvijati, ker se le v procesu samoupravljanja formirajo tudi sami upravljavci. Družba, ki jo naša ustava sankcionira in kateri predstavlja smernice, je družba, ki pripravlja pot v komunizem, ki ustvarja hkrati vse bogatejšo proizvodnjo in vse bolj socialistične medčloveške odnose. Socializem ni nikakršno družbeno stanje, ampak je faza permanentnega revolucioniranja, ko včasih že zelo kratka razdobja uveljavljanja določene družbene reforme privedejo do tega, da je ta konkretna reforma zastarela in da jo je treba dopolniti. Široka iniciativa samoupravljanja lahko zelo pospeši to revolucioniranje odnosov, zlasti pa pomeni učinkovit protistrup proti konserviranju dosežene stopnje, proti konserviranemu »prestajanju« družbenih sprememb v upanju na to, da se bodo »razmere kmalu ustalile«. Toda ni tako. Vsak korak v zavestnem spreminjanju človekovega sveta odpira pot vrsti nadaljnjih, boljših in popolnejših. Vsak od teh korakov spreminja ljudi same — tudi v tem smislu,

da postanejo mogoči nadaljnji koraki in da se odpro nove perspektive družbenega razvoja. Razmišljanje o nekakšni »ustalitvi« razmer na nekem določenem doseženem nivoju je lahko samo iluzija ljudi, ki ne morejo iziti iz okvirov mišljenja, karakterističnega za ustaljene *institucije* politične države. Družba se permanentno revolucionira, vsak korak v tem revolucionarnem spreminjanju pripravlja pot novim korakom, novemu, še globljemu revolucioniranju. Tudi komunizem kot »končno stanje zgodovinskega napredka« je prav taka iluzija ljudi, ki mislijo v togih okvirih institucionalne družbe. Komunizem je prav tako *proces* in ne stanje.

Tudi o tem jasno govori naša ustava v svojem VII. temeljnem načelu: »Z družbenim in političnim sistemom, določenim v tej ustavi, se ustvarjajo možnosti za nadaljnji razvoj socialistične družbe in za premagovanje protislovij, ki so njegov neizbežen spremljevalec, s tem pa hkrati tudi pogoji za tak družbeni napredek, ki bo omogočil postopno uresničevanje komunističnih družbenih odnosov, v katerih bosta na visoki produktivnosti dela in obilju proizvodov veljala ekonomska enakost in načelo: »Vsak po svojih sposobnostih — vsakemu po njegovih potrebah« in bo s tem zadovoljen vsestranski razvoj človeka kot svobodne osebnosti.

V ta namen so delovni ljudje ter njihovi organi in organizacije poklicani, da z vso svojo dejavnostjo spodbujajo in uresničujejo:

- krepitev materialne osnove družbe in življenje posameznika, s tem da razvijajo produktivne sile, večajo produktivnost dela in nenehno pospušujejo socialistične družbene odnose;

- kar najpopolnejšo osvoboditev dela in pogojev za človekov vsestranski razvoj ter za zadovoljevanje njegovih potreb in teženj;

- širjenje in nadaljnje razvijanje vseh oblik družbenega samoupravljanja in socialističnega demokratizma, zlasti na področjih, na katerih prevladujejo funkcije politične oblasti, postopno omejevanje funkcij politične oblasti in območja prisiljevanja ter vzpostavitev takih odnosov med ljudmi, ki bodo temeljili na njihovi zavesti o skupnih interesih in na njihovih prostih aktivnostih;

- premagovanje razlike med umskim in telesnim delom ter vsestranski razvoj človekovega znanja in njegove kulture;

- kar najbolj popolno uresničevanje človeških svoboščin in pravic, humanizacijo družbenega okolja in človeške osebnosti, krepitev solidarnosti in človečnosti med ljudmi ter spoštovanje človeškega dostojanstva;

- razvijanje vsestranskega sodelovanja in zbliževanja z vsemi narodi, v skladu s progresivnimi težnjami človeštva, da se ustvari svobodna skupnost vseh narodov na svetu.

Družba, v kateri se bodo uresničevali taki in vsi drugi odnosi osvoboditve dela, čedalje popolnejše gospodarske enakosti, enakopravnosti, samouprave, svobode in humanosti — je hkrati pot v komunizem.«

Nadaljnja izgradnja socializma in izgradnja komunistične družbe ne more potekati niti po poti »vodenja od zgoraj«, niti pod vplivom samih ekonomskih faktorjev. Gre za *zavestno* izgradnjo družbe, za izgradnjo socialistične demokracije na čim širši družbeni platformi, za zavestno uvajanje čimbolj socialističnih odnosov na vsakem konkretnem področju in na slehernem delovnem mestu. Od dejavnosti slehernega občana je odvisen tempo te izgradnje, tempo te vsestranske emancipacije človeka. Naloga zavestnih subjektivnih sil je odkrivanje vse novih in boljših rešitev konkretnih problemov in s tem reševanje družbene

problematike v celoti. Delovni človek v samoupravljanju je nosilec in subjekt te družbe. Zanj je odgovoren *vsak*. To pa zahteva čim hitrejšo politizacijo družbe, politizacije slehernika, da bo čimprej postal odveč sleherni »obči stan kot posebni stan« (Marx).

»Vsaka emancipacija je *zvajanje* človekovega sveta, človekovih odnosov, na *samega človeka*.

Politična emancipacija je po eni strani redukcija človeka in člana meščanske družbe, na *egoistični, neodvisni* individuum, po drugi strani na *državljana*, na moralno osebo.

Šele ko dejanski, individualni človek vrne vase abstraktnega državljana in kot individualni človek postane *generično bitje* v svojem empiričnem življenju, v svojem individualnem delu, v svojih individualnih odnosih, šele ko človek spozna in organizira svoje lastne sile kot *družbene* sile in zato ne bo več družbene moči oddeljeval od sebe v obliki *politične* moči, šele tedaj bo človekova emancipacija dovršena.« (Marx: Prispevek k židovskemu vprašanju, Rani radovi, str. 73).

Dovršena človekova emancipacija — to je komunizem. Filozofija, katere konsekvence je zahteva po taki emancipaciji — to je *filozofija zdajšnjega sveta*.

Punčka ne joče

Vita Varl

SOBOTA

Popoldne smo prispeli v trg, a hotel, kamor smo bili namenjeni, je bil še nekaj kilometrov oddaljen. Silila sem naprej, ker sem hotela to storiti prav tam. Dolina se je vse bolj širila in bila je čudovito lepa. Avto je drvel po prašni cesti in bila sem presrečna, ko sem zagledala hotel. Millecento je zavil na privoz in ustavil. Alma je sedela zadaj, mirna in tako tuje hladna, da sem se kar zgrozila. Italijana sta ugotovila, da je kraj lep in me pohvalila za idejo. Alma je molčala.

»Si utrujena?« sem vprašala.

»Naveličana.«

»Zelo?«

»Do onemoglosti.«

»Čemu si potem sploh šla — in še mene potegnila zraven?«

»Jaz moram — ampak ti — tebi je žal?«

»Ne, Alma.«

Fausto naju je prekinil. Ni prenesel, da bi v njegovi navzočnosti govorili v domačem jeziku. Kdo ve, česa slabega naju je dolžil. Bruno je bil utrujen in mu je bilo vseeno. Imela sem srečo, vsaj ne bo zahteven. Bil mi je mnogo bolj všeč kot Fausto, prav ker je bil vedno utrujen in me je s tem spominjal na nekega zdravnika, ki mi je bil nekoč všeč.

Tih in spokojen večer se je spustil v dolino. Med hribe stisnjen hotel se je prižgal v lučeh. Lep večer, ko bi človek ne bil določen, da z nekom spi, ko bi ga ne vznemirjal vsak gib lastnega telesa.

Alma me je potegnila za sabo, ampak ni bila kriva. To je bilo ves čas v meni. Želja, da bi bila lepo oblečena, da mi ne bi bilo treba šteti vsakega dinarja. Ta način je bil tako enostaven. In italijanščina mi je silno všeč — in Bruno tudi.

Moji dnevi so tako prazni. Ne vem, zakaj me študij ne veseli. Ni tisto, o čemer sem sanjala. Neživljenjski je in suhoparn. Formule so mrtve. Ne vem, če bom to danes prenesla. Če bom, bo prav. Alma pač ne bo dovolila, da bi opustila študij. Pretepla bi me, je rekla. Ne verjamem, da bi me reš, pa vseeno ji tega ne bi nikoli upala omeniti.

Pred večerjo smo šli na sprehod.

Otroško sem se pognala po stopnicah iz sobe, da je Alma kar nejeverno gledala. Take me še ni videla. V vsej moji objestnosti pa je bila samo vroča želja, da bi prikrila nemir.

Nemir. Kako pošastno se to splazi v človeka. Kaj mi je vendar? Spala bom v tisti sobi zadaj, kjer vso noč poje voda z mlinskega kolesa. Šumeče bo in čudovito. In Bruno mi je vendar všeč. V tem ni napake. Ko mi je podajal roko in me lovil med drevesi, sem bila polna želje, da bi vzela njegovo glavo med dlani in ga poljubila na utrujene oči. Bilo bi romantično, jaz pa sem danes v službi in ne smem početi tega. Alma se mi ne sme smejati.

Prišla je noč. Voda je padala čez kolo. Slekkel me je z željnimi, vročimi rokami.

»Amore.«

Lepo bi bilo, ki bi ne čutila, kako bo zjutraj vstal, položil denar na mizo in odšel.

Zbrala sem svojo revno italijanščino:

»Bruno, amore. Nočem denarja. Všeč si mi, rada te imam, ampak tako res ne morem.«

Dvignil se je na komolce.

»Bene, carissima. Non pensa più...«

Zdelo se mi je, da zdaj lahko vzamem njegovo drago glavo med dlani in ga poljubljam do nezvesti. Voda je še vedno padala na mlinsko kolo, šumela je toplo in domače.

Pri zajtrku mi je Alma šepnila, da je Bruno videti srečen... Bilo je jutro, umito in hladno. Alma je izgledala tako izčrpana, da se mi je zasmilila. Mene pa ni nič težilo. Ne bo mi plačal. Bila sem z njim, ker mi je bil všeč. Nisem za ta posel. Morda tudi Almo teži prav to. Nikoli ne bo povedala, kaj občuti takoj zjutraj.

Kmalu smo se odpeljali. Avto je vozil po znani, sončni poti. Alma je želela, da sedim pri njej. Pokroviteljsko me je objela čez rame. Bila je hladna.

»Alma.«

»Je kaj narobe?«

»Ne.«

»Kaj pa?«

»Nisem hotela denarja.«

Pogledala me je, kot bi to sploh ne bilo možno.

»Si zaljubljena?« je vprašala čez čas.

»Ne. Samo nisem mogla drugače.«

»Kakor veš, miška.«

Molčali sva. Stiskala sem se k njej nekoliko razočarana nad njeno toplo reakcijo. Bolj prav bi mi bilo, ko bi rekla, da sem nora in da me ne bo več vzela s seboj. Tako pa...

Poslovili smo se v mestu. Alma je odšla z njima, jaz pa s trolejbusom domov. Kako težko je postati zopet stvaren, vrniti se v svoje preprosto študentovsko življenje. Obuti čevlje z nizko peto, vzeti torbo, povedati teti, da sem se pri prijateljici v Zagrebu prijetno zabavala in iti študirat k drugi prijateljici.

Študirati. Kakor hitro bom zagledala formule, bom zaspala. Ubijajo me. Tako so prazne, brezimne. — To soboto bom pomnila.

Alma je rekla še, naj pridem v torek dopoldne k njej. Dovolj dolgo, da ji ne bom več zoprna zaradi te današnje neumnosti.

Jutro je zmeraj neumno.

NEDELJA

Nada bi morala priti pome. Čakala sem z nejasno gotovostjo, da je ne bo. Bila je neuničljivo površna. Vseeno sem se oblekla. Večer je bil ves mehak. Vsi so odšli na sprehod, ostala sem sama.

Sama. Tega se bojim. Vedno pridejo misli, stari, zaprašeni metulji. Iz globokih kleti spomina se prikrađe nekdo, neka pol pozabljena podoba.

Vlado.

Zaljubila sem se vanj kot deklica. Nedolžno, z upanjem. Bil je poročen. Vedela sem od vsega začetka, a me enostavno ni motilo. Sprejela sem njegovo ženo kot nujno zlo.

Cisto se je že znočilo. Samo zelena lučka radia je ostala in nekaj večernih zvezd na svetlo modrem nebu. Melodija je bila pekoča kot zadnji krik ugašajočega življenja. Kadar sem poslušala glasbo, se mi je zdelo, da sem že dovolj stara, da si ne želim več moškega, da imam polno trofej in me nič več ne boli.

Vlado me je vzljubil, bila sem igračka njegove prihajajoče starosti. Bal se je, da me bo onesrečil, preprečiti pa tega ni mogel. Z naporom sem ga poskušala pozabiti, potlačila pa sem ga le v podzavest. Vsega se pač ne da potlačiti, vsaj vedno ne. Včasih od vsepovsod navalijo spomini. Nisem se jih znala znebiti. Stisnili so me v svoj mrzli prijem. Kakor hitro sem začela analizirati, nisem vedela ne kod ne kam. Vse sem razstavila; kot kolesca razbitega stroja je bilo, a ta kolesca so bila brez koristi.

Morala bom ven, sem spoznala.

Cesta prenese vse. V množici si najbolj sam, najbolj lasten, nikamor spadajoč delček življenja. Luči so se prižgale. Moja najljubša ura. Čas, ko je nebo še svetlo, nastavlja prve zvezde, med hišami pa je že tema. Ulice so polne življenja, ki v našem mestu tako zgodaj ugasne. Postal je malo hladneje. Včasih sva z Vladom takole hodila po ulicah, ure in ure sama s seboj. V začetku, ko

je še pogosto prihajal k meni. Potem se obiski vse bolj redčili. Vedela sem, da jih bo nekoč konec. In ko je prišlo, me ni več bolelo. Kmalu bom doštudirala. Odšla bom v službo v oddaljeno tovarno in ostal bo le konec. Vedno konec.

Znašla sem se v parku na klopi. Prijalo mi je, da me je zeblo. Zmanjševalo je intenzivnost razmišljanja. Stezica pred mano se je že skrila v temo in le po osamljenih stopinjah redkih mimoidočih sem vedela, kod vodi. Grmi so rahlo šelesteli z listi, kot bi se tihi, neopazni prijatelji posvetovali, kaj naj store z mano. Bil je trenutek resnične osamljenosti, spominov in kompleksov. Ko bi bil zdaj Vlado pri meni! Nikoli več ga ne bo. Kdo drug bi moral biti, kdor koli, ki ve, kaj je samota. Danes bi bilo res vseeno, kdo bi bil. Samo živ človek naj bi bil. Skromna želja.

Grmi niso vedeli, kam z mano in sama s seboj prav tako ne. Povsod praznina. Sinočnja noč morda. Bruno. Čisto natanko sem se spomnila njegovega telesa, njegovih gibov. Jemal me je v svoje tople, mehke roke kot drobno, lomljivo igračko. Potem je zaspal, s telesom nagnjenim čez moje, z zavestjo lastništva morda, ki mi je bila najprej zoprna, nato pa vse dražja.

Odšel je in ostala je manjša izguba, kot sem pričakovala. Nikoli nisem znala točno določiti meje svoje prizadetosti. Kadar sem jo pričakovala, ni bilo ničesar, le popolna umirjenost. In če sem vse vzela lahkotno, sem na koncu ostala objokana. Neka neskladnost je bila v tem, a ni se je dalo izravanti.

K vragu izravnanje! Zopet sem se spomnila Nade, ki me je ta večer pustila na cedilu. Pa prav nocoj, ko to tako težko prenašam. Počasi sem pobrala razočaranje, torbo in cigarete in se namenila v mesto, med luči in ljudi.

Razpoloženje se je začelo spreminjati. Navsezadnje imam vse to rada, sem spoznala. To, da lahko vstanem in grem, kadar moj nemirni duh to hoče. Da grem, kamor želim in s komerkoli. Da je okrog mene preprosta polsvetloba, v katero se lahko potopim in izginem.

Glas v množici je poklical moje ime. Neznani glas, ki me je prisilil, da sem se ozrla. Nasproti se mi je smejal Nadin obraz in še trije moški prijaznega videza.

»Zamudila sem k tebi — seveda zaradi njih — pa smo te šli iskat. Saj vem, kod se potikaš,« je pojasnila Nada. Po njeni zgovornosti sem sklepala, kje so me iskali. Njihovo utrudljivo delo je bilo povezano verjetno že z lepim številom konjakov ali česa sličnega. Morala sem se nasmehniti.

»Predstavljanje opustimo, zdaj pa poskrbite, da se vam čimprej pridružim s primernim razpoloženjem,« sem rekla veselo.

»Kaj pijete?« je vprašal eden od trojice.

»Alkohol seveda,« sem zinila.

»Krepka ženska.«

»Ali vi morda vodo pijete?« sem se uprla.

»Kje neki! Še nog si ne umivamo več, tako nam škoduje!«

Opazila sem tiho sporazumnost med nami in vedela sem, da se bomo skupaj še dobro zabavali. Zavili smo v majhno gostilnico in kmalu sem jih dohitela. Kot da sem bila lačna tega, da se z nekom smejem. Slaba volja je kar v kosih odpadala od mene. Hlastno sem jo podila, tega nadležnega psa, ki utegne tako nevarno gristi.

Vsi trije so bili novinarji srednjih let in prav prikupni. Sredi mesta so Nado vprašali za pot do benzinske črpalke. Z veteranskim nasmehom jim je rekla, da gotovo izgleda še zelo mlada, da jo nagovarjajo na tako obrabljen način.

Potem so priznali, da imajo benzina dovolj in lahko kar prisedem. Ko me niso našli več doma, so avto parkirali in začeli peš raziskovati nejasni alkoholni teren.

»Kaj bi se zgodilo, če bi se pomaknili v bar?« je predlagal Bric.

»Bili bi v baru.«

»Utegne držati. Gremo?«

»Predlog se daje na glasovanje. Več glasov več zaleže. Pazite na svoje glasove, da ne bo kdo ob nos!« je teatrsko izpredaval Nik.

Pet rok se je dvignilo, Nik pa je nadaljeval:

»Tovariši in tovarišice, ali obratno, toplo se vam zahvaljujem za izkazano zaupanje in predlagam naslednji dnevni red: Prvič večerja, drugič spoznavanje, tretjič spet spoznavanje in tako dalje do končnega spoznanja.«

Vse je potekalo kot po skritem zakonu. Bila sem malo omamljena od smeha in pijače, a počutila sem se čudovito. Da bom to noč še v baru, sploh nisem mogla verjeti. Bilo je največ, kar sem mogla ta večer doživeti. Oboževala sem ga, z rdečimi lučmi na črnem stropu, ki so me vedno spominjale na razpeta krila pikapolonice. Orkester je bil dober in vzdušje skoraj brez izjeme prijetno. Bilo mi je čisto domače, večno večno ljubo.

Ze na stopnicah sem zaslišala eno svojih najljubših popevk. Obstala sem na preprogi in se naslanjala na črni kameniti zid. Med drage zvoke se je mešal hrup množice. Bilo je moje, to tukaj.

Dobili smo ljubko mizico ob stebru, pri plesišču. Pri sosednji mizi je bila družba Nemcev, samih moških. Dalje zaljubljenca, ki nista pristajala v ta okvir. Hotela sta najti svoj svet, a tega tu ni. Tu je le naš svet, svet nevezanih ali izkoreninjenih. Na drugi strani, preko plesišča, sem zagledala Almo in še neko njeno tovarišico z dvema moškima. Bila sta na videz kar prijetna, k sreči. Laže ji bo. Polagoma sem tonila v svoj svet. Srečna sem bila, a malo zamišljena. Zmeraj se mi je zdelo, da sem na nekem posvečenem kraju. Nisem mogla biti hrupna in zabavna, pa če sem se še tako dobro počutila. Nekaj me je vedno rahlo utesnjevalo, spone mojih razmišljanj, spone zveze z Almo.

Pri mizi so se smejali, navdušeno in glasno. Nada me je proglasila za »sentimentalnika«, a je utihnila, ko sem jo žareče pogledala.

»Kaj ti je? Ti ni všeč?«

»Pač. Celo preveč všeč, tako, da sem ohromela od sreče. Lahko bi že vedela, kaj čutim.«

»Saj vem.«

Igrali so čudovito. Pevka je z nizkim, toplim glasom pela »per Alma è Enzo — Come simphonia«. Gledala sem jo. Na obrazu ji je onemel nežni nasmeh in vsakič, ko se je kot po naključju ozrla k meni, je postal še lepši. Bila je dragocena. Njen za spoznanje preoster profil je bil kljub vsemu najnežnejši, kar sem jih poznala. Nisem se čudila moškim.

Kris me je pogledoval z občudovanjem.

»Nekaj silno otroškega je na tebi. Mlajša si videti. Samo z zrelostjo dokazuješ svoja leta.«

Nasmehnila sem se. Vsi so mi govorili isto. Bil je res dober videz, ugoden. Vesela sem bila svojega neizdelanega otroškega obrazka. Vse je prekril.

Med plesom me je Kris nežno privil k sebi. Bil je velik, širokopleč in svetlolas. Tudi sam je imel mlad obraz, vendo neumorno nasmejan. Njegova roka je

drselo po mojem hrbtu lahkotno in gotovo. Približeval se mi je nevsiljivo, skoraj neopazno. Ob njem mi je bilo lepo. Ni silil v moj svet. Smela sem mu sloneti na rami, ne da bi si zato domišljjal, da mi oči sijejo zaradi njega. Sredi plesišča sem zadela ob Almo. Ves čas je bila s svojim plesalcem tik za mano. Bilo mi je všeč; držala se je tihega dogovora, da bova neopazno vseeno vedno skupaj, kadar bo le mogoče. Vrnila sem se k mizi in se počutila popolnoma mirno. Prestrezala sem srečne smehljaje, besede, ritme. Kot bi neki aparat v meni beležil srečo, brezmejno srečo, da sploh živim, da smem vdihavati ta dim in gledati te luči. Bila sem ob strani dogajanja, a čutila sem se povezano in neodrinjeno. Nerazumljiv občutek, ki se je tukaj zmeraj ponavljal. Misel, da sem vsem enaka, vsem sestra. Pravzaprav sem si podzavestno želela, da bi mogla sedeti z Almo na mestu deklice z lepim obrazom Švedinje. Sicer pa to ni bilo najnujnejše. Nujno je le, da sem zadovoljna. Zdaj, ta trenutek. In to sem.

Z Nikom sva sedla na visoke barske stolčke. Rdeči »atomski koktajl« je bil atomski samo po imenu, a všeč mi je bilo prelivanje rdečila v kozarcu. Plesišče se je počasi praznilo. Samo še nekaj parov je vztrajalo, srečnih in utrujenih. V zraku pod stropom je drhtela sivomodra meglica. Bližala se je mrtva ura, ko človek sam sebi komaj še zadošča. Alma je odšla s svojo družbo. Za nas se noč končuje, zanj se šele začenja. Jutri bo spet utrujena, jaz pa bom šla na predavanje, kjer bom gotovo dremala in se pogrezala spet v blede dnevno otopelost do večera.

Ostali so se nama pridružili. Orkester je igral »La tristezza di una tromba«. V izpraznjenem baru je odmevala onemoglo in otožno. Stisnila sem Nadi roko: »Zapomni si ta trenutek...«

Začudeno me je pogledala. Toliko važnejših trenutkov je prezrla, sem se spomnila. Toda tožba osamljene trobente mi je trepetala pod kožo, bila je tu in je jokala za nečim izgubljenim — ali morda v strahu, da tisto »nekaj« šele izgubi.

PONEDELJEK

Priredili smo koncert v neki bližnji vasi. Vsi pri zboru smo se dobro razumeli, saj smo že dolgo peli skupaj. Veselo smo se naložili v avtobus in se odpeljali. Vas se je že zavila v polmrak. Videla sem le, da je ljubka, vržena sredi pokrajine na hribček, poln drobnih hišic in cvetočih dreves.

Marko je bil ves čas z mano. Bil je iz mojega kraja in vedela sem, da ima dekle. Zato mu nisem nikdar kazala svoje naklonjenosti, čeprav sem čutila njegovo. Ta večer pa je bil tako lep. Kostanji so pripravljali cvetove med gostimi zelenimi listi. Zrak je bil nasičen nedoločenega vonja po pomladi. Bilo ga je polno okrog mene in v meni.

Povedala sem Marku, da grem k Francki, kolegici s fakultete.

»Bo huda, če te spremim?«

»Ne verjamem.«

Sla sva med drevjem, po kolovozu z razprtimi kolesnicami in večernimi sencami. Našla sva hišico. Ob misli na Francko se mi je zazdelo nemogoče, da se je ta moderna deklica rodila v tej hiši. Sprejela naju je prijazno in neposredno, kot je bila sama. Marko ji je bil enako dobrodošel gost kot jaz.

Hišica je bila vsa majhna in igračkasta, stisnjena v breg med drevje. Vse je bilo tako miniaturno, da je bilo kar ganljivo. Mama — stara ženica — je prinesla kruha in mleka, svojevrsten pozdrav za dva mlada, kot je njena Francka. Mala kuhinja je bila ljubezniva, čista, v kotu je pod starinsko božjo podobo gorela večna lučka. Drobní oranžni plamenček je svetil v mrak. Nam nosi mir zelena lučka radia, ki igra v temi — njim pa ta večna lučka, simbol preteklosti in nejasne prihodnosti.

Ko sva odhajala na koncert, se mi je mucka dobrikavo ovila okrog nog. Tako prisrčno je bilo vse in še sem se ozirala na majcena okenca, polna rož.

Med nastopom se nisem mogla zbrati. Neposredno doživetje Franckinega doma me je napolnilo z nečim manj izmaličenim od vsega mojega življenja. Čutila sem nekaj novega v Markovem glasu, ki je prihajal izza mojega hrbta. Tudi on je znal to doživeti.

Potem sva se vrnila k Francki.

»Nabrala bi lahko šmarnic, ko bi bil dan,« je rekla Francka.

Vroče sem si zaželela drobnih, dišečih šmarnic, pa sem jo prosila za luč. Dala mi je prižgano lojenko in stopila sem v noč, namenjena v smer, ki mi jo je pokazala Francka.

»S tabo grem.«

Marko je stopil za mano in mi vzel svečo iz rok. Večerni veter je že zadremal med vejami, komaj zaznavno je še dihal. Marko je z velikimi, močnimi dlanmi ščitil nežni plamenček. Pokleknila sem v rosno travo. Breg pred nama je bil tak, kot bi ga prekrila slana. Bila pa je le mesečina, ki ga je tako posrebrila. Kar težko sem dihala od vsega tega. Srce se mi je stiskalo čisto tako, kot bi me bilo strah, a ni bilo to. Počutila sem se tako neskajeno srečno, tako brezmejno hvaležna slučaju, da sem doživela ta večer. Francka in Marko in šmarnice — vse je bilo moje. Tako malo lepega sem doživela. Pa vendar je mogoče biti srečen brez vsake zle misli.

Sveča v Markovih rokah je dogorevala. Roke sem imela polne nežnih, vlažnih cvetov. Razdelila sem jih in jih polovico dala Marku.

»Mira ima jutri rojstni dan,« je rekel.

Njegovo dekle. Nabirala sem šmarnice za njen rojstni dan. Ta večer niti to ni moglo skaliti moje sreče. Z roko v roki sva se vrnila v pravljico hišico.

»Morda bi bilo tako prav,« sem pomislila doma. »Tako bi verjetno lahko živila. S takim fantom bi se razumela. — Nikoli ne bom pozabila, kako sem s svečo nabirala šmarnice.«

T O R E K

Proti večeru je pričelo deževati. Kapljalo je po drevesih. Sedela sem v temneči se sobi in gledala v mokro šipo, za katero je izginjal dan v noč. Bila sem razdvojena. Dopoldne sem obiskala Almo, kot mi je naročila v nedeljo po onem izletu. Dala mi je podolgovato kuverto z mojim imenom. Pisave nisem spoznala. Iz ovoja sta padla dva modra bankovca in vizitka, napisana v italijanščini:

»Nočem te žaliti. Ne vzemi tega kot plačilo. Ker ti trenutno nimam kaj pustiti za spomin, kupi sama nekaj za spomin na našo soboto. Tvoj Bruno.«

Rekla sem Almi, naj obdrži denar, ker ga jaz enostavno ne maram. Bila je ogorčena, češ da ni njen. Potem mi je še obzirno povedala svoje mnenje: da tako ali drugače niman nikoli dinarja, da me res ni hotel žaliti, saj je bila njegova volja in je denar torej pošten. Velikodušnost menda še ni nepoštenost? Noč se je zgostila okoli mene. Dež je še vedno škropil po steklu. Samo ogenj cigarete je sameval pred mano. Sklenila sem obdržati denar. Poskušala sem si dopovedati, da bom res kupila spomin. Prstan ali zapestnico. Potem sem uvidela, da toliko stvari nujno potrebujem, pa jih nimam. Kupila bom nekaj praktičnega. Kaj neki toliko obračam? Navsezadnje sem zaslužila!

Presenečena sem se zalotila ob tej misli. Te dni sem si že nekajkrat povedala, da sem bila neumna. Zdaj sem končno na tem, da je denar res moj, zaslužen moj. Čudno, da nimam prav nič moralnega mačka. Samo še malo je manjkalo, pa bi postala ponosna nase.

Lepo. Naslonila sem glavo na okensko polico. Skozi špranjo se je v moje čelo zaril hlad. Spomnila sem se prejšnjega večera. Sveče, šmarnic in Marka. Kako nerazdružljivo je bilo s to belo kuverto tu pred mano. Tako nedotaknjeno lepo mi je bilo sinoči, nocoj pa sem polna dvomov. Bilo je ljubko. Toda Marko ima dekle in nisem zaljubljena vanj. Cemu bi potem slepomišila? Tole je toliko enostavneje. In z Brunom je bilo lepo in rada se ga spominjam. Prisegam, da ne zaradi denarja.

Zaželela sem si, da bi šla k Almi. Gotovo bi se umirila. Njen mir je nalezljiv. Bila sem močno utrujena. Sveži zrak in dež sta za spoznanje pritajila moro v meni. Roke v žepih in zavihan ovratnik, pa brez dežnika. Kaplje so mi padale na obraz.

Povzpela sem se po stopnicah in pozvonila. Odprla je mama.

»Ah, ti si...« je rekla tesnobno. »Šla je.«

»Smem noter? Dežuje.«

Spustila me je v predsobo. Dobro sem poznala to stanovanje. Skromno je bilo, a čisto in zelo domače. Mama je bila majhna, okrogla, z naočniki. Vsakikrat sem se ob pogledu nanjo vprašala, kje neki je vzela Alma svojo neverjetno nežnost. Le oči je imela tudi mama velike in čudovite.

»Daj, sleci se, revica, vsa si premočena.«

Pripravila mi je copate, kot moja mama pred leti. Tudi Almi jih pripravi, kadar pride domov utrujena in neprespana. Tolikokrat sem se že vprašala, kaj misli, ko ji hčerka odhaja noč za nočjo na tak posel. Ne bi je mogla vprašati. Izgledalo je, kot da sploh ne opaza vsega skupaj. Le včasih je rekla čudno žalostno:

»Že tri dni je ni.«

»Saj bo prišla, brž ko bo mogla,« sem jo poskušala tolažiti.

Lahko bi bila doma, lahko bi šla v kakšno službo. Nadarjena je. Pa noče. Raje ima vse to — vse to — pa čeprav jo vsak čas zaprejo in spet joče:

»Kaj bo z mojim otrokom?« —

»Žarko že spi?« sem vprašala.

»Že. Ga greš pogledat?«

Tiho sem stopila v spalnico. Na nočni omarici je gorela zastrta svetilka. Zakonski postelji kot spomin na neko začeto življenje, ki se je prehitro prekinilo. Misel na Almino nekdanjo srečo in njen nagli konec. Ob steni je v posteljici spal Žarko. Ležal je postrani, zviti kot mlad mucek, in tiščal majhne ročice pred obrazek. Na beli blazini je bil teman kot senca mlade, tople živali.

Dolgo sem stala ob posteljici in prisluškovala otrokovemu dihanju. — S strahom sem gledala, kako je rasel. Nekega dne bo razočaran spoznal, da ga očka ni maral, ne njega ne mamice. In tudi mamica ni taka, kot so druge. Nekaj je z njo narobe. Da je kriv očka, tega fantek še ne bo razumel. Kako krivično je življenje! Mali bi moral imeti dom, mater in očeta. Pa nima ničesar. Le staro mamo, ki skrbi zanj in mamo, ki mu ne more dati prave ljubezni, brez trpkosti. Kadar koli sem ga pogledala, se mi je znova zasmilil. Nekoč bo prišlo do zapleta. Žrtev bo gotovo on; Alma je predalec, za njo ni povratka. Njen življenjski cilj je le še denar, vseeno čigav. Da bo družina nahranjena in oblečena. Presneto malo za življenje.

V kuhinji me je čakala kava. Mama je pletla. Obtoževala sem jo, to mirno ženo, vsega navajeno, osivelo v dolgem, napornem življenju. Nosila je svojo in pol Almine nesreče, vsekakor težak tovor za njena ramena. Zunaj je bila že brezglasna noč, pa se še nisem dvignila. Dobro je bilo sedeti tukaj; pogosto sem ostajala dolgo v noč in včasih sva celo pričakali Almo. Vendar redko. Nikoli ni natanko povedala, kod je hodila. Morda je imela košček obzira do matere, ali pa jo je bilo celo sram. Tudi tega ni povedala.

Čas je bežal. Mama je pogledala iznad pletenja.

»Bi hotela spati tukaj?« je rekla čudno.

Še nikoli nisem spala pri njih. Pogledala sem jo dvomeče.

»Saj Alme ne bo,« je stresla z glavo.

»Morda pa,« sem izdabila, v mislih pa sem iskala vzroka za njeno ponudbo. Tudi v meni je bil ta večer neki polizražen nemir, čisto nagoni. Zato sem šla sem. Tolikokrat sva Almo že čakali — noči so bile dolge, brezkončno dolge — lahko se ji res kaj pripeti —

»Ostala bom,« sem rekla. Materine prelepe oči so me pogledale polne hvaležnosti. Potem sem sedela še dolgo s knjigo v roki, s slabim romanom, kakršne bere Alma. Vsak čas sem pogledala k mami. Roke so se premikale kot dobro naštudirani avtomati in glavo je nizko sklanjala.

V zvoniku je odbilo trikrat.

»Zdaj morate nehati,« sem rekla. »Pojdite spat. Malo bom še brala.«

Zopet me je tako prizadeto pogledala. Nekaj zloveščega je legalo med naju. Kot slutnja.

»Res, morate se prespati. — No, kaj je?«

»Nekaj se ji je zgodilo.« Čisto tiho je to rekla, kot bi skesano povedala, da ji je prekipelo mleko. »Ne morem spati.«

Ko je tako jasno izrekla to misel, sem vedela, da sem imela že ves večer sama ta neumni občutek. Zaželela sem si pobegniti. Iz prepričanja ji nisem mogla reči, da se ni nič zgodilo, lagati pa nisem znala dovolj.

Šla sem k oknu in ga zaprla. Še vedno je deževalo. Noč je bila temna, polna sence in bolečine. Skoraj bi na glas zajokala. Zaprla sem ta izvor mraza.

Stopila sem v sobo. Žarko je spal popolnoma mirno. Pokrila sem ga in nalahko poljubila. Kot dih, bolj z mislijo kot z usti. Ne smem ga vznemiriti. Ugasnila sem nočno svetilko in se vrnila v kuhinjo. Čas je obstal. Nič več ga ni moglo pognati naprej — ne knjiga, ne cigareta.

»Usoda, saj se ni nič zgodilo; ni mogoče. Vsak čas bo prišla. Pa čeprav ne — tu ni nič narobe. Usoda, daj, da ne bi bilo nič narobe. Tega ne bi prenesla,« sem prosila, ne da bi vedela, koga.

Mama je odložila pletenje. Samo ura je še tiktakala v nastajajoče jutro, ko so nehale zveneti pletilke. Z glavo na rokah je zadremala. Ozrla sem se po kuhinji. V vazi na mizi so bile narcise, zraven poln pepelnik. Ostanki moje nervoze. Na kredenci Žarkovi pajaci in za šipo zataknjena Almina slika. Kako resno gleda. Skoraj vedno gleda tako — malokdaj se smeje.

Začelo se je svitati. Iz modrosive sence se je izvila podoba mesta, strehe, dimnik z večnim dimom. Čakala sem dneva, kot da bo svetloba odnesla nočne dvome. Strašno je čakati, kadar iz vseh kotov prežeče gleda slutnja prihajajoče nesreče. In od dneva so me ločile še velike kaplje časa.

Avto. Zaslišala sem ga že od daleč. Zvok je zarezal v mrak. Ni sirena — še sreča. Sicer pa to ni Alma. Morda pa je. Ko bi vsaj bila. Zavore so zaškripale pred hišo. Nisem mogla takoj vstati. Bilo mi je jasno, da se ni nič zgodilo. Saj sem vedela, da ni nič. Ne, nisem vedela. Strah me je bilo. Noč je bila brez konca. Mama je še vedno dremala za mizo. Ne bom je zbudila, preveč je utrujena. Alma je bila zelo bleda, samo velike oči so ji sijale.

»Hvala, da si tu,« je rekla brezbarvno.

»Pojdi spat,« sem ji vrgla v odgovor.

»Ne morem spati.«

»Tudi ti ne?«

»Ne. Izmučena sem.«

»Vem. Vseeno. Lahko spim tukaj?«

»Mhm.«

Pripravila sem ji mleko in posteljo in hotela iti spat na kavč.

»Pridi k meni, zebe me.«

Slekla sem se in legla k nji. Malo je trepetala, od mraza ali od prečute noči. Še sem bila vsa polna groze. Čez nekaj časa sem rekla:

»Nocoj sem se bala.«

»Vem. Zato si tu. Toda ne boj se. Nima se mi kaj zgoditi. Oh, ti si še taka punčka. Zdaj pa spi. Do kosila imava mir.«

Mama je dvignila glavo iznad rok.

»Si prišla? Sta obe tukaj?« je vprašala pritajeno.

»Vse je v redu, mami. Je bil Žarko priden?«

»Da. No, zdaj grem pa lahko spat.«

Glas se ji je skrhal od olajšanja. Alma je ovila hladne roke okrog mojega telesa. Kako si topla... Srečna sem, da si pri meni. Varno se počutim.«

Dan je že silil v sobo.

SREDA

Imeli smo sestanek na fakulteti. Kolegi so me »okrtačili« kot je treba. Ker ne hodim na predavanja, ker sem povsod pasivna, ker, ker,... Vse se je zgrnilo nad mano. Moralo se je že dolgo nabirati, pa sploh nisem opazila. Odnášalo me je v drug svet, diametralno nasproten temu, kateremu so me namenili. Sem res moralno padla? Za oči, ki gledajo iz primerne daljave, prav gotovo. O tem ni dvoma. Vsaka podrobnost je odpadla, vsak motiv. Zanje sploh nisem več individuum. Le asocialno bitje, ki ne ve, kje mu je mesto. Navsezadnje imajo morda celo prav.

»Prišla boš v službo, na odgovorno mesto, pa boš taka. Nihče se ne bo mogel zanesti nate.«

»Res, nihče od vas se ne bo mogel nikdar zanesti name. Niste tiste vrste ljudje, katerim sem se pripravljena dati vso, za katere sem pripravljena kaj storiti. Vso svojo inteligenco uporabljate za to, da se s komolci, jeziki in podobnim dvigate na tisti klin na lestvi, ki mislite, da vam pripada. Morali bi vprašati tiste, ki so se mi znali približati, ali so se lahko zanesli name! Sem poznala čut odgovornosti ali ne? Sem kdaj izdala koga, ki je kaj pričakoval od mene? Toda z vami tukaj se ne počutim povezano, vsi ste mi tujci in jaz vam prav tako. Ne govorimo v istem jeziku.«

Vse moje bistvo se je upiralo. Ali me bo v službi kdaj kdo vprašal, če sem hodila na predavanja ali ne? Vprašali bodo le, ali znam opravljati neko določeno delo. Moja najosebnejša stvar bo, če ne bom znala. In naučila se bom že iz sramu, če ne iz gole želje po znanju. Le čemu drezajo vame? Družbeno škodljiv tip nisem, upam vsaj. Od mojih izostankov s predavanj družba pač nima direktne škode, pa kakor že človek to obrača. — Površna ugotovitev, drago dekle! Ko bi vsak preklet individualist takole mislil in delal, bi morala odpasti vsa predavanja, odstopiti vsi predavatelji, sploh bi svetovno inteligenco vzel vrag. Ta bi bila pa res malo prehuda! Torej zaradi neprecenljive škode, ki bi jo svet moral utrpeti skoraj izključno zaradi mene, se bo pač treba pokoravati!

Zavisi seveda, kdo zahteva pokorščino. Če mi je zoprno, se ne bom uklonila, če bi celo sama to želela. Seveda so mi zoprni. Včasih me je bilo že sram, da se tudi sama pripravljam za intelektualca takih kvalit. Sicer pa, saj niso vsi enaki, še zdaleč ne. Le jaz imam posebno smolo, ko se vedno srečujem prav z ljudmi, ki jih ne morem ceniti. Svoje lastno merilo imam za ljudi in nihče me ne bi mogel prepričati. Če je kdo za druge popoln, zame pogosto ni. Mnogokrat pa najdem vredne kvalitete pri ljudeh, ki jim jih nihče ne presoja. Všeč mi je, da sem se nocoj tako dobro obvladala in nisem pokazala prizadetosti. Veselja jim pač nisem pripravila!

Nenadoma sem se morala oprijeti ograje ob vodi. Reka je padla nekam v globino, ograja se je zamajala. Drobne oči zvezd so izginile.

»Torej je vendar res...« me je prešinilo spoznanje.

Slutila sem. Kot bi že nekaj časa hodilo z mano še neko drugo bitje. Poleg vsega, kar sem počela, je bilo tu, nekaj tujega in vendar mojega, nekaj, kar bo čez mesece morda že jokalo in bo tako kot Žarko.

Slabost je bila nepopisna. Vse v meni se je ugrezalo, se sesedalo v prazno. Krčevito sem se držala ograje. Zadnji refleks utrujenosti. Za hrbtom sem občutila drevo. Vlažno, raskavo deblo — edina opora. Zopet bom sama, morala bom prestat, bom pretrpela — če bom zmogla? Bom. Saj se je zmotil, zmotil!! Moj dragi doktor se je moral zmotiti. Dejal je, da ne bom nikoli občutila sreče biti mati. In vendar bom imela otroka. Saj ni mogoče, da ga ne bi mogla imeti. Imam ga, tu je. To drobno, sedaj komaj občuteno bitje bo imelo oči, usta, prstke. Moje bo. Nihče mi ga ne bo vzel, nikomur ga ne bom dala.

Bilo je več kot sreča. Organsko ugodje je spremljalo vrtoglavico, ki sem jo občutila. Kar naj bo tako, vse bom vzdržala, a imela bom hčerko, da bo veselje. Prav gotovo bo punčka. Sladka majčkena punčka. Slabost me je skoraj zrušila.

Ne vem, kako sem prišla domov. Kot ranjena žival sem se zvlekla v posteljo. Niti jokati nisem mogla od sreče. Zidovi pa so bili blizu skupaj in čisto črni. Kakšna globoka praznina. Samo cigaretni dim je polnil zrak, vedno več ga

je bilo, dokler se ni vse uprlo temu nasilnemu smradu in sem morala v stranišče... Tako je počasi minevala noč. Brez spanja, polna prividov. Videla sem se, kako se onesveščam na ulici, kako kažejo za mano, kako bežim pred vsem in vsakim. Premetavala sem se, dušilo me je, pa še zavpiti nisem upala.

In kaj bo doma? Sramota za naš pošteni dom. Pa ljudje — in študij. Pošasti so nezmotljivo pogumno dvigale glave, njihovi režeči gobci so me plašili. — Nihče ne bo z mano, sama bom. Preveč sama. Končno pa bom le imela punčko, mojo punčko.

Zaspala sem do kraja uničena in prepotena.

CETRTEK

Na nobeno predavanje nisem šla, čeprav so me posvarili. Nikogar nočem videti. Popoldne sem šla k zdravniku. Izgledala sem tako dotolčena, da ne bi pomagala nobena šminka.

V čakalnici sem se pogreznila v stol in topo buljila v tablico z njegovim imenom, ki se je vsa brezosebna ponujala na vratih.

Nisem si mogla zamišljati, kako me bo sprejel. Gotovo bo presenečen nad svojo napako. Morda bo celo malce prizadet. Ni dvoma, da me je imel na neki način rad. In zdaj bom imela otroka nekoga tretjega, otroka, kateremu je on že vnaprej odrekel možnost obstoja. Vseeno je, da ni njegov oče nihče, ki bi mi bil posebno drag. Ne Vlado, ne doktor sam, še Bruno ne. Bogo je bil le slučaj, vržen v mojo šibkost. Kako malo pomembno je to zdaj.

Spoznala sem ga v neki družbi in bil mi je simpatičen. Dolgo mi je prigovarjal in dopovedoval, da me želi. Smejala sem se mu v lice. Nekoč pa je ujel moj slabi trenutek in peljala sem se z njim. Vožnja z avtomobilom me je nehote pripravila v to nepričakovano dejanje. Bil je lep zgodnjepomladni večer, luči ob široki cesti so delale čudeže. Nekaj nemojega je bilo. Kot bi naenkrat ne bila več jaz in bi čisto nekdo drug pristal, da prebije noč z njim. Tiste noči se nisem mnogokrat spomnila. Nič ni pomenila. Povsem običajna noč, brez kakršnega prijetnega osebnega tona. Razšla sva se brez nadaljnjih dogovorov. Nekajkrat sva se pozneje srečala in vedno sva šla prijateljsko na kavo in skupaj pokadila cigareto. No, zdaj pa to! S pravim odporom sem pomislila nanj. Ko bi se ta trenutek pojavil tu, bi se verjetno obrnila proč in ga prezrla. Morda se v tem razlikujem od drugih žensk. Nikdar ne bi nikomur delala scen. Moških ne cenim toliko, da bi verjela v njihovo pošteno tovarištvo. Ko bi mu povedala, bi ne verjel ali pa ne bi priznal. Samo posmehoval bi se. Nobenih moralnih obveznosti nima do mene. Odvezala sem se tega, ker od nikogar ne bi marala miloščine. Šla sem na hodnik, da sem lahko v miru pokadila. Vse mi je bilo tako znano: hodniki z napisi, miza, stoli, pepelnik. Čisto drugače je, če pride človek sem le za zabavo. Ko bi bilo danes tako! Ne bi se mi bilo treba bati. Zdravnik je takrat rekel, da zanosim sicer še lahko, da pa ne smem roditi. Ta misel me je zdaj prvič zagrabila z vso jasnostjo. Čemu ne bi smela? Kaj bi se moglo zgoditi? Tega nisem razumela, nisem hotela razumeti. Izsiliti bom morala dovoljenje, vzdržati. Mlada sem še. Pozneje bo še manj izgledov. Če hočem imeti punčko, o kateri sanjam, mora to biti prav zdaj.

Vrnila sem se v čakalnico. Kmalu so me poklicali. Vstopila sem z obrazom, h kateremu bi Dante ponovno napisal: »Opustite vsako upanje, vi, ki vstopate.« Brez pozdrava, čisto onemoglo sem pojasnila, čemu sem prišla. Zdravnik me je

motril izpod čela, namrščen in zdolgočasen. Vsega je navajen. Prav nič ga ne preseneti, pa naj bo še tako nenavadno. Takšen je, kot bi v svojem še ne tako dolgem življenju vse že po večkrat preživel.

»Pregledal vas bom.«

Pokazal je na mizo. — Zmajal je z glavo.

»Niste mogli prej priti?«

Le gledala sem ga, ne da bi mogla odgovoriti. On pa je nervozno hodil sem in tja, mimo mene in se jezil:

»Vedno pridete, kadar imam največ skrbi. Le kaj mislite?«

Saj res. Kaj mislim? Vedno se znajdem pred njim v nepravem času. Pogledala sem ga brezmočno.

»Ne morem pomagati«, sem izdabila.

»Ja, ne morete. Mislite malo!«

Osramočeno sem sklonila glavo. Ta človek me je imel nekoč rad. Kot bi tega nikoli ne bilo. Z lahkoto pozablja. Seveda. Saj mu ni bilo nikoli resnično zame. Le želel me je, morda zato, ker sem mlada. Samo to mi je pomagalo, da sem mogla ukrasti nekaj lepih uric.

Nisem slišala njegovih besed, vse dokler mi ni zakričal na uho.

»Poslušajte vendar! Nekaj moram storiti z vami. Pridite jutri zjutraj. Špricajte. Zdaj nimate več časa odlašati. Izmislite si kakšen izgovor. Lagati gotovo znate?« Pokimala sem. Nič ni ostalo med nama, niti sence lepe misli. Brezbobirno kriči name. Moram mu biti skrajno odveč.

»Kaj nameravate?« sem vprašala tesnobno, polna bolne slutnje.

»Kaj neki? Povedal sem vam, da ne boste nikoli rodili. Ne smete in ne morete. Že davno sem vam pojasnil. Napravil bom abrazijo. Moram. Ne tvegam vašega življenja.«

Še vedno je hodil sem in tja, mi ponudil cigareto in spet hodil. Kot bi izgubil del svoje gotovosti. Sedela sem na pregledni mizi kot na smrt obsojena in zopet me je obhajala slabost.

»Ne pridem, hočem otroka. Ne morete mi preprečiti. Vnaprej menda ne veste? Ne morete vedeti. Spet se motite.«

»Prišli boste. Če ne jutri, vas bodo čez kakšen mesec pripeljali. Nič vzpodbudneje se ne bo končalo, le jaz bom imel več težav z vami. Razumite vendar — mene se vaš otrok ne tiče! Imejte ga, privoščim vam ga — toda ne smete! Slišite — pod nobenim pogojem!«

Pristopil je k meni.

»Morate se sprijazniti s tem. Upal sem, da boste laže prenesli. Vem, da je vaša želja pristna. Nekoč boste morali imeti otroka, sicer ne boste srečni. — Če boste sploh kdaj srečni?«

Pogledal me je naravnost v oči. Te oči — v mojih so se malo ogrele — bile so tako zgovorne, tako utrujene in navsezadnje vendar naklonjene.

»Boste prišli?« je vprašal počasi.

»Bom.«

»Prav. — Morda bi pozneje posvojili kakega otroka?« Kot mimogrede je navrgel to misel. Sprva se mi je zdela tuja in nemogoča. Morda pa je vendar tu izhod.

O tem bi bilo vsekakor dobro razmisliti.

»Pojdite zdaj, jutri pa pogumno.«

Umival si je roke in bil je kot nekoč. Zbran in umirjen. Kot bi s temi nekaj stavki stresel s sebe vso enoličnost in zgaranost. Gledala sem njegova široka ramena in sklonjeno glavo. Ta vrat je bil zmeraj tako topel...

Stala sem, kot da me ni že poslal ven. Morala sem izgledati hudo izgubljena.

»Kako bi te zdaj poljubil,« je stisnil skozi zobe in stopil k meni. Sprejela sem to kot darilo. Položila sem roke na njegovo haljo. Bile so temne na belem blagu in izgubljene kot jaz sama.

»Srečna sem, ko lahko živim od trenutkov,« sem pomislila trpko. Res, navsezadnje sem še srečna. Samo komplicirati ne smem. Tisti čudoviti dar za poenostavljanje si moram izuriti do najvišje možne mere.

Iztrgala sem se mu in pobegnila.

Pozni popoldan je dremal po ulicah. Sonce je obledelo, a bilo je še tu. Zato, da mi je bilo malo topleje. Onemogočena sem, a če res ne gre drugače, je tako še najbolje. Temu človeku še vedno zaupam. Ni mi napak svetoval.

Ta vroči občutek me je navdajal z veliko nežnostjo do njega. Strah pred neznanim me je počasi zapuščal. Bo že uredil, da bo prav. Pa še nadrl me je! Navsezadnje ima do tega pravico. Popadlo me je čisto neumestno ugodje. Gledala sem cvetoče drevje okrog sebe, razpoznavala vonje. Brcala sem kamenčke po cesti, potem sem jih metala v reko. Tam, kjer sem prejšnji večer vsa srečna ugotovila, kaj je z mano. Kaj — saj ni nič z mano.

Zavila sem k Almi.

Mama je povedala, da je šla ven z Žarkom. Malo sem pomislila. Verjetno ima »solidni dan«. Tudi to se zgodi pri njej.

Potikala sem se po ulicah. Kot turist, ki je prvič prišel v mesto, pa ni navdušen za strokovna vodstva in se razgleduje kar sarti. Zapažala sem podrobnosti na pročeljih hiš, ki so bile ponavadi zame čisto nezanimive. Misliti sem poskušala samo na danes, jutri se je po čudežu umaknil dovolj daleč. Vsaj nekaj ur se bo še dalo prebiti.

Našla sem Almo na kavarniškem vrtu.

»Teta, bucl!« me je v pozdrav butnil Žarko na svoj privajeni način.

Na kratko sem povedala Almi vse skupaj. Gledala sem njene roke, ki so včasih mnogo več povedale kot ona sama. Dolgi, tanki prsti so oklepali zapestje druge roke, kot bi jo hoteli pridržati na marmorni mizi. Žilice so nežne in modrikaste prosevale skozi kožo. Roke so se komaj zaznavno tresle.

»Hudič,« je rekla s prepričanjem.

Molčala sem. Kaj naj bi tudi pripomnila? Tu ni več kaj govoriti.

»Torej boš jutri šla. — Se bojiš?«

»Mhm.« Vzdihnila sem.

»Saj si pogumna puža. Vse bo prav.«

»Nisem pogumna,« sem se kujala. »Najhujše pa je to, da si otroka resnično želim.«

»O seveda! Pa bi se ti godilo kot meni.«

»Saj bom kmalu doštudirala.«

»Boš že, ampak zdaj še nisi. In ko boš, si boš morala šele urediti življenje, stanovanje in tisoč drobnarij, saj veš. Ničesar nimaš. Ne lomi ga tako brez pameti. Saj si vendar inteligentna.«

Vse skupaj je do kraja zabito. Niti malo mi ni bilo več jasno, kaj je prav in kaj ne. Vedno je preveč možnosti, tako da je res skoraj nemogoče najti pravo. Želela sem si otroka, če pa sem natančneje pomislila, je pomenil ta mali kričać konec moje dragocene svobode. Bala sem se, da mi bo nekoč žal, karkoli že bom storila. Bala sem se. Strah je včasih potreben. Ko bi se kdaj pa kdaj ne bala, bi bilo vse drugače. Morda bi šla z Almo, ali pa tudi ne. Moja naklonjenost do nje je izključno osebna. Razumem jo in rada jo imam, tako kot je. Ko bi počela kaj drugega, bi mi seveda bilo ljubše. Toda ker njenih tovarišic sploh ne prenašam, to gotovo ni odobravanje njihovega dela, oziroma nedela. Almo pa imam rada, ker je dobra in razumna prijateljica. Kdo ve, kje bomo navsezadnje še vsi končali? Velja celo za moraliste. Ko bi se jim kje zataknilo, bi odnehali. Z moralo je pač tako. Vsakdo jo meri po svojih potrebah in niti ni čudno, da je postala taka umazanija.

»Kaj nameravaš potem?«

Almino vprašanje je bilo polno perspektive, da bi ji ga komaj prisodila. Ponavadi ni kazala nobenega smisla za prihodnost. Le sedanost je priznavala. Bila je očarljiva v tej svoji brezčasovnosti, tako elementarna. Kadar je šlo za druge, pa je bila vedno zvrhana idej. Nisem ji odgovorila, saj na to do sedaj še nisem pomislila. Logična je, ta moja Alma. Neprizadeto začne iskati neko novo obliko življenja, ki bi bila v danem trenutku najprimernejša. Prirojen dar za samoohranitev.

»Kaj naj storim?« sem vprašala.

»Imaš še šolo?«

»Seveda.«

»Ali ne bi mogla izostati?«

»Mogoče.«

Poskusiti bi bilo treba. Prav ima. Izginiti kam. Vreči čez ramo življenje, utešnjeno med stene teh pustih hiš.

»Kam naj bi šla?«

»Domov. Ni kaj prida, ampak bolje bo kot tukaj. Vsaj jedla boš in malo počivala. Tu ne bo nihče pazil nate. Tudi jaz ne morem k tebi, saj veš.«

Kako enostavno je vse skupaj. Kakor hitro bom sposobna, bom šla. Nikomur ne bo mar, da me ni ali da sem bolna. Toliko sem se vsem odtujila, da je ostala le še Alma, da me v trenutku krize pošlje domov k materi.

Gledala sem po živahni ulici. Preplavljali so jo ljudje, ki so se ves dan pehali za nečim, za uspehom, za ugledom, za ljubeznijo. Tako skladen videz so delale vse te premikajoče se postave. V resnici bi se verjetno zlepa ne skladale.

»Teta, si žalostna?« Žarko me je prijel za roko.

»Malo sem,« sem odvrnila nepremišljeno.

»Nikar ne bodi.« Svoje velike, tople očke je upiral vame.

»Ne bom, Žarko. Vse je v redu.«

Njegova majčkена roka je še vedno držala mojo.

»Alma, naj ga vzamem s seboj. Samo za ta teden, saj potem se vrnem. Pazila bom nanj. Alma, prosim, prosim te!«

Glas se mi je tresel od silne želje, da bi ji razložila, kako ga potrebujem.

»No, no, saj lahko! Ne vznemirjaj se. Boš vsaj videla kako je z otroki. Kar priди ponj, zaupam ti ga. Mami pa bo vesela, da bo nekaj časa sama.«

»Kam bova šla?« me je pogledal.

»Peljala se bova z avtobusom k meni domov. Videl boš, kakšno mamico imam jaz. Pokazala ti bom mlade mucke in šla bova na sprehod.«

V mislih sem dodala:

»In srečna bom, da imam vsaj tebe, ti zlati fantek. Gotovo te bom razvajala. Morda bom kdaj jokala, pa ne boš razumel. Še prezgodaj boš izvedel. Pri nas zdaj cvete drevje in sonce sije. Napravila si bova košček sreče. Nikogar ne bova pustila v ta najin svet, da nama ne bo polomil kristalnih gradov. Vse bo krhko in nežno. In mislila bom samo na to, da te imam, da si čisto moj. Ne bom hotela vedeti, da nisi moj. —

»Grem. Ne počutim se dobro.«

Hotela sem vstati. Alma me je zadržala.

»Kaj imaš spet za bregom? Taka si kot aprilski veter. Navsezadnje le ne greš jutri na zabavo. Ali pa si sploh pozabila na jutri?«

»Ne. Prav zato bi rada šla. Slabe volje sem, nič drugega. Veš, da ne morem več. Se bom že oglasila, ko se vrnem.«

Vstala sem. Almine neverjetne zelene oči so spremljale vsak moj gib.

»Gotovo bi imela lepega otroka,« je rekla.

»Molči.«

»Drži se jutri. Rada bi bila s teboj, pa saj veš, kako je.«

Kot bi se malo sramovala same sebe, je to rekla. Njeni dolgi prsti so stisnili moj obraz?

»Vrni se zdrava. Čakala te bova.«

P E T E K

V bolnišnico sem šla zgodaj, polna trepetov, čeprav na videz mirna. Tam je bilo vse enako domače kot prejšnji dan.

Čakala sem. Čas je stal brez vrednosti, ves je bil moj ali pa kogar koli. Bilo je čisto nevažno, komu bi lahko služil. Togo sem sedela in si želela samo cigareto.

Potem je prišel zdravnik pome v čakalnico.

»Vi greste prvi.«

Šele takrat sem se zavedela, da je okrog mene še več žensk z obrazi, na katerih je strah, ravnodušnost, vse ali nič. Vse so se hotele rešiti odvečnega bremena — vse, razen mene, jaz pa moram storiti to, kar one hočejo. Le kašen je moj obraz.

»Vso noč nisem spal zaradi vas,« je rekel doktor. Izgledal je izčrpan, morda malo bolj kot ponavadi. Jaz sem kriva.

Spravili so me na tisto grozno mizo. Sestra se je kot dobra, poslušna senca premikala po prostoru, instrumenti so žvenketali. Približala se mi je z brizgalko. Gledala me je z modrimi očmi, na pol zaupljivo, na pol z obžalovanjem:

»Zdaj boste zaspali.«

Samo njenih oči se spominjam in svojega dvoma: »Ali bom res?« Že sem začutila tisto zgoščevanje, krčenje in ni me bilo več ...

Poskusila sem se obrniti. Topa bolečina se je spremenila v ostro. Stegnila sem roko, a v prazno. Zavedela sem se, že sem dojela, kaj se je zgodilo. A bila sem še preveč omamljena, da bi mogla misliti. Prebujenje je tako čudno. Čisto iz nič zopet nastaneš, zadiháš in se zaveš: »Tu sem! Nisem samo brezoblična gmota. Živa sem — čisto živa — in rada bi bila spet srečna.« In potem te spet zagrne tisti nič, ki ne da dihati.

Končno sem odprla oči in svetloba me je zadela. Vse je za mano.

Koliko stvari vtakne človek v skromno besedico »vse«! Dobro, slabo in najslabše. Najbrž bom kmalu začela s frazami o novem življenju. Ampak tokrat ne smejo biti le fraze! Nekaj mora nastati iz tega. Dovolj sem tavalala. Srečavala sem sence v sončnih dneh in sonca v noči. Na poti skozi tuje svetove sem iskala svoj svet. Spoznala sem lokale, parke, tuje sobe, poštene prostitutke in podle poštenjake. Celo uživala sem včasih. Znala sem jemati trenutke in prezreti vse neprijetnosti. Kakšenkrat pa mi je presedlo. Zazdelo se mi je pretežno nositi to življenje, tako, kot sem ga spoznala.

Ženske. Zjutraj sem jih spregledala. Bila sem preveč zaposlena sama s seboj. Zdaj pa so bile tu, prav blizu mene. Vse z isto usodo. Prestregla sem razgovore, v katere je poleg tožb padla celo kaka šala. Človek se menda res ne sme pustiti kar tako potolči. Prebiralala sem Puškina in čakala večerjo.

Zunaj se je začelo mračiti. Zvon v sosednji cerkvi mi je vzbudil asociacijo velikih rdečih kovinskih krogel, ki zvenijo, obešene na verigah. Mrak. Prihajal je skozi okno z ulice in počasi polnil kote. Na hodniku so še živeli glasovi in koraki. Pritajeni razgovori, drsajoče stopinje.

Doktorja ni bilo k meni, čeprav je obljubil. Opravil je le svojo dolžnost. Name pri tem sploh ni mislil. O njem si pač ne bom nikoli na jasnem, ostal bo večna uganka. Včasih se mi je zdelo, da me skoraj sovraži, takoj za tem pa je napravil kakšno pristržno malenkost, s katero me je spet pridobil in prepričal.

Končno je prišel. S popoldansko vizito. S sestro in še enim zdravnikom. Govorili so tiho, me vprašali po počutju in majali z glavami. Kar naj kimajo, tudi to ne bo več ničesar spremenilo. Odšli so. Med vrati se mi je medlo, komaj opazno nasmehnil. Za tolažbo. Hvala lepa. Vse je samo zunanja podoba, nič resničnega. Zopet sem se lotila Puškina. Stari stric romantik mi pač ni posebno prijal, a žepna izdaja je bila edino, kar sem mogla vzeti s seboj. Same pravljice o lju-bezni. To ni zame.

Ostalo je »načelno vprašanje«. Je bilo prav ali ne? Z nobenega gledišča ni bilo. Navsezadnje pa naj bo kakor že — živemu človeku se še marsikaj lahko pri-meri. Mogla pa bi biti že mrtva ali vsaj temu namenjena.

Pogovor je utihnil. Sestra je prišla še enkrat pogledat, vprašala je po željah in ugasnila glavno luč. Le drobna modra lučka je ostala visoko pod stropom in blede osvetljevala prostor. Tako brezpomembna je bila, da še več ni privabljala. Skozi okno je prihajal hlad in odmirajoči šumi mesta. Ležala sem in prisluškovala v noč.

Potem so se odprla vrata. Bela postava je vstopila in se mi neslišno približala. »Moral sem priti pogledat,« je rekel preprosto in sedel k meni. Pokimala sem. »Ves dan sem te čakala,« bi rada rekla, a se mi ni zdelo potrebno. Pri njem skoraj ni treba besed.

Ženske so spale, nobena se ni premaknila. Je morda prav na to čakal? Pri meni bi bilo treba kar mnogo besed, da bi ga razumela.

»Hočeš tole prebrati?«

Položil je k meni knjigo, a nisem videla naslova.

»Čarobna gora je,« je pojasnil. »Knjiga, ki zelo veliko pove. Vse je v njej: zgodovina, filozofija, medicina. In mnogo človeka.«

»Prebrala bom.«

S posebnim veseljem, ker mi jo je dal on. Že v začetku najinega poznanstva mi je vedno priporočal knjige. Resno, zbrano je govoril o njih. Čutila sem, da mi je prisojal dovolj zmožnosti, da sem mu sledila. Čeprav sem bila skoraj trideset let mlajša od njega in ne nadpovprečno inteligentna. Ne vem, s čim sem ga pridobila. Rad me je imel, a ne vem zakaj. Ali me je imel rad zaradi inteligence ali je cenil to, ker me je imel rad? Nikoli ne bom vedela.

Ves miren je sedel na postelji. Se gledal me ni. Kdo ve, kje so bile njegove misli. Pri meni ne. Prijela sem njegovo roko. Bila je tista mehka intelektualna roka, ustvarjena le za lahek skalpel. Premaknil jo je na moj vrat. Upognila sem glavo in ga poljubila na zapestje.

»Pravzaprav se te poskušam otresti,« je rekel.

»Vem. Tudi jaz tebe.«

»Izpod časti mi je, da mi ne uspe popolnoma.«

»Meni tudi ne uspe.«

»Ko pa se vračaš.«

»Ali naj se ne vrnem več? — In kam naj grem?«

Pomolčal je.

»Kar vračaj se. Tako vsaj preizkušam svojo moč. To mi na nek način ustreza. Veš.«

»Naj se vračam res samo zato?« sem rekla nasilno.

»Ne izsiljuj, mala!« je pribil.

Nisva govorila. Najlepše med nama je bil molk in čudoviti občutek bližine in neminljivosti. Nikoli nisem čutila, da bo konec. Pri njem ne. Bil je večen. Kot tišina, kot pokopališče. Nemogoča primerjava. Toda resnično je bil tak. Star, poln križev, globok in spoštovanje vzbujajoč. In ne čisto nazadnje kot kraj, kamor se zatečeš, če želiš biti sam in na varnem.

Njegovi prsti so se počasi pomikali po mojem licu in vratu. To nežno božanje je bilo tako prijetno.

»Veš, bila si v resni nevarnosti. Sama se niti ne zavedaš tega. Morala boš zelo paziti nase. Nič se ti ne sme zgoditi.«

»Saj se bom čuvala.«

»Boš posvojila kakšno punčko?« je vprašal v temo.

»Zakaj punčko?« sem se stresla. »Kako veš?«

»Vem pač. Čutim, da si takšna.«

»Res si želim deklico.«

»Po diplomih, ne?«

»Da, verjetno.«

»Kdaj bo to?«

»Jeseni.«

»Potem pa greš od tod in te ne bom več videl. Nobenih težav mi ne boš več delala. Imel bom eno pacientko manj — in eno prijateljico tudi. Povrhu vsega pa te bom morda celo pogrešal.«

Kako se včasih zaleti! Reče nekaj, kar bo gotovo takoj obžaloval. Celo preklical bo in čisto obrnil, kot bi ga postalo sram trenutne nežnosti. Tudi meni bo manjkal. Tako zlat je kot nihče drug. Tak ni bil niti Vlado. Nihče.

Satna nisem vedela, kdaj sem dvignila roke k njemu. Oklenil me je in v tem objemu sem preživela vso lepoto, vso srečo. Več si nisem želela.

»Zdaj moram iti,« se je odmaknil. »Jutri zjutraj pridem. Spati moraš, sicer boš slaba in ne boš smela domov. Razumela?«

Ukazovalno mi je to povedal, kot bi me hotel udariti. Nato pa:

»Mala, dobro spi.« Nežno, zelo nežno me je poljubil in zavedla sem se šele, ko ga ni bilo več.

Zunaj je bila noč, vsa zveneča. Zaspala sem poslušno in spokojno kot majhna punčka.

SPET SOBOTA

Sanjala sem o njem!

Sem zaljubljena? Zdelo se mi je, da ne. Zdaj ne več. Prej morda že. Zdaj ni več ljubezen. Več je od nje. Bilo je vseeno, ali ga bom še kdaj videla ali ne. Čas in razdalja mu nista mogla ničesar dati ali odvzeti. Le ideja je, pomlad in jesen, rojstvo in smrt. Karkoli, poosebljenje vsega.

Dobila sem odpustnico in obleko. Iz progaste množice sem se izdvojila spet v osebo. Bilo je jutro in jaz metulj, ki je tisti hip izlezel iz bube, še ves opotekajoč in negotov.

Poiskala sem doktorja v ordinaciji. Od nočnega obiska je ostal le neotipljiv spomin. Govoril je z mano službeno in odmaknjeno, kot bi hotel podčrtati razdaljo med nama.

»Kdaj naj vam vrnem knjigo?« sem vprašala bedasto.

»Kakšno knjigo? — Ah, tisto! Kar obdržite jo,« je dejal raztreseno. Spet je bil utrujen in razdražen. Ves je bil poln muh, malenkosten in velikodušen hkrati. Kot otrok, velik otrok.

»Kaj boste zdaj počeli? Čuvati se morate.«

Povedala sem, da nameravam domov za nekaj časa in da bom vzela s seboj Alminega sinčka.

»Nezakonski?«

»Ne.«

»Iz normalne družine?«

»Tudi ne.«

»Se mi je zdelo. Za poskus torej fantek. Saj je bolje. Ampak ali boste lahko res počivali?«

Obljubila sem. Ponudila sem mu roko, pa jo je odrinil. Mojo glavo je vzel med dlani in mi gledal v oči, kot bi me hotel prebrati do dna.

»Taka punčka si. Punčka z otroškim obrazkom in resnimi očmi. In te oči ne morejo jokati. Punčka se zlomi, pa še ne joče. Ostani takšna. V tem je tvoja obramba, tvoje življenje.«

»In vendar pogosto jočem.«

»Vem. A to je drugače. Tako jočem tudi jaz.«

»Morda res. Ampak zdaj moram iti.«

»Kdaj potuješ?« Povedala sem.

»Ob dveh bom pri tebi. Pojdi prej po otroka, da bosta pripravljena.«

»Prav.«

Znašla sem se zunaj. Sonce je že gredo. Sredi ulice so plešasti moški izkopavali stare tramvajске tračnice. Srečavala sem gospodinjke s cekarji, osamljeni avtomobili so poslovno brzeli mimo kupov kamenja. Okrog mene je bilo življenje, došla sem ga, občutila z vsemi čuti. Počutila sem se izmučeno, a mirno. Znal mi je pomagati čez to bridkost, čeprav se ni trudil. Pomagal je s samo svojo navzočnostjo.

Teti sem prejšnji dan pojasnila, da bom spala pri Nadi, pa me je sprejela brez ceremonij. Soba je bila kot vedno: majčkена in prilično razmetana. Pepelnik prazen in čist — dokaz da me ni bilo doma. Na mizi so se v kozarčku bleščale prekrasne vrtnice.

»Tole so prinesli,« je teta pokazala nanje. Odprla sem priloženo vizitko. Almina preprosta roka je zapisala:

»Težko te čakam. Pridi čimprej. Alma.«

Roke so se mi tresle, da sem jih morala skriti za hrbet. Tako malo pomembno je bilo, a vseeno njeno, tako preprosto, tako čisto.

Na hitro sem pripravila najnujnejše za pot. Kljub utrujenosti sem šla nato še k Almi.

Pričakala me je.

»Vse v redu, miška?«

»Pač.« Pozorno me je motrila.

»Minilo bo.«

Morda bo ali pa ne. Nehote me je spet potisnila v ta brezsmiselna premišljevanja. Vse skupaj nima pomena. To zavoženo življenje.

»Alma, ne bo minilo. Take stvari se ne pozabijo. Sama veš, da ne. Sled ostane, brazgotina, ki občasno še boli.«

»Ne razmišljaj.«

Lepa fraza, nič drugega. Sploh ne bi bila prenesla tega, da ni bilo njega, doktorja. Zaposlil me je z drugimi stvarmi, kot otroka, a uspelo mu je. Zdaj me je odposlal. Alma tudi. Podita me, edina človeka ki ju potrebujem. Prav nobenega cilja nimam. Diplomirala bom že nekako. Sicer pa ničesar. Nisem ambiciozna. Vse je prazno. Toda živeti bo le treba, čeprav brez idealov in velikih dejanj. In življenje si bo treba napraviti čim znosnejše. Celo to. Ko bi si zdaj vsaj kaj želela! — Pa saj si želim. Želim si ostati tukaj, v tem mestu. Rada imam njegove polobljudene ulice, izložbe, dolgočasne kavarne. In reko, včasih tako podobno Seini, ki lenobno teče mimo ljubkih mostov in sklonjenih vrb in odhaja daleč, daleč... Preveč bom pustila tukaj, ko bom odšla. In to bo kmalu. Vsak dan je dragocen. Tu lahko vsaj malo diham, vsaj včasih. Drugod pa bo vedno isto — nič. Nekaj prijateljev bom pogrešala. Tudi Almo. — Z njo bi rada ostala. Ne morem iti od tod, pa čeprav domov.

»Alma, ostala bom tukaj!«

Skoraj krik je bil, tako silen, da sem se ob njem skoraj zadušila.

»Alma, nikamor ne grem,« sem ponovila.

»Moraš.«

»Me podiš?«

»Da, podim te! Moraš, moraš iti!«

Mora razumeti. Razumela bo. Prijela sem njene roke. Bile so mirne, a me zdaj niso pomirjale. Kako ji naj razložim, da sem utrujena, preveč za življenje, kakršnega si ne želim.

»Pomiri se, prosim. Pomeniva se.«

»Alma. Ne grem. Ne morem ti razlagati. Ampak mislim na to, kako bom nesrečna potem, ko odidem. Ne bom mogla živeti, ne brez tebe in...«

»Brez doktorja? Zaljubljena si.«

»Ne, Alma. Le nekaj takega je, kot me veže na tebe. Vse življenje ga bom nosila s seboj, kot tebe. Kot smrt je, nekaj, česar se stalno zavedaš. Ne morem iti nikamor. Rada bi še malo živela, dihala... Po svoje, ne tako, kot bodo zahtevali drugi.«

»Morda po moje?« Grenko me je pogledala.

»Celo tako, Alma.«

»Šla boš domov,« je rekla hladno.

»Ne.«

»Tudi če te prosim?«

»Ne in ne!«

»Kaj ti vendar pade na misel?«

»Sovražim jih,« sem siknila.

»Koga?«

»Vse, ves svet.«

»Beži, beži. Danes imaš slab dan, pa bi jih vse pomorila, ali ne? Včasih pa bi tudi vse objela, kar spomni se. Niso drugi krivi tvoje nesreče. Kaj se torej znašaš nad vsemi? Saj so čisto krotke živalice. Pa neumni in nebogljeni. Se nisi opazila?«

»Pač, saj zato so mi zoprni.«

Šla sem k oknu. Ulica je izžarevala neznosno vročino. Bila je podobna kotlu, v katerem se kuhajo človečki. Obdala me je silna muka. Solze so me zapekle v oči. Želela sem se obvladati, pa nisem mogla. Vedela sem, da bom končno omagala, da bom izbruhala iz sebe vse, česar do tega dne nisem nikoli izrekla. Morda ji bom rekla celo, da ji zavidam, da je srečnejša od mene. Pa tega niti ne bom verjela. Kar tako bom rekla, iz protesta proti nečemu, česar ne poznam. Ne more biti srečnejša, če pa mirnejša. Od nje nihče ničesar ne pričakuje, zato ji nihče ne more ukazovati. Razpolaga sama s seboj. Sicer pa je tudi to le slepilo. Njenjo življenje je tlaka.

Še vedno sem gledala na ulico. Raztapljala se je v mojih solzah.

»Alma, če me zdaj zapodiš, se ti bom umaknila. Toda ostala bom tukaj. Bom že prebila. Nisem bednejša od tebe. Odloči, ne odgovori takoj. Važno mi je, kaj boš rekla.«

Stala sem obrnjena od nje. Dolgo je molčala. Predolgo.

»Ostani,« sem zaslišala končno.

Doktor je prišel točno ob dveh. Avto je obstal skoraj neslišno, a sem takoj vedela, da je on. Šla sem ven in mu povedala, da ne grem domov.

»Ni prav,« me je ukoril. »Z ženskami pa so res same komedije. Kaj vas je pičilo?«

»Tu mi je boljše,« sem zmignila z rameni.

»Zdaj pojdite lepo po stvari in greva. Brez izmikanja. Nujno potrebujete počitek. Tu ga gotovo nimate.«

Odklonila sem tako energično, da ni več silil.

»Vaša volja.«

Sedel je v avto in izginil v oblaku prahu.

Potem sem pomislila.

Navsezadnje je bilo vendarle trapasto, da nisem šla domov. Saj je povsod ista figa. Ta teden tudi tu ne bi imela drugega opravila kot počivanje. Začela sem se čuditi lastnemu izbruhu, odporu, ki je zdaj tako lepo popuščal. Samo utrujena sem bila, nič drugega. Čisto meni podobno. Kadar me drugi o nečem prepričujejo, se mi prav gotovo zdi nesprejemljivo. Ne morem in nočem sprejeti. Čez čas pa se neopazno sprijaznim, spoznam za svoje. Mečem si pesek v oči. Pozneje si domišljam, da sem do nekega zaključka prišla sama.

Moj odhod se je s tem zavlekel za en dan. Jutri bom šla po Žarka in vse bo prav.

Zmračilo se je. Slekla sem se in zlezla pod odejo. Hladne rjuhe so me pomirjale. Nisem si hotela več razbijati glave. Prav z ničemer. Še vedno se je nekako izteklo, pa se bo tudi tokrat. Počivati moram.

SPET NEDELJA

Jutro se je priplazilo mračno in brezoparvno. Mračnejše od delavniških juter. Z nogo sem odprla radio, da ni bilo treba vstati. Pokrita skoraj čez glavo sem poslušala popevke. Ni se še mudilo. Potovalna torba je bila pripravljena, Alme pa tudi nisem mogla vreči iz postelje »sredi noči«. To bo pogledala! Prejšnji dan sem se skoraj sprla z njo zato, da bi lahko ostala, zdaj pa bom vsa skesana prišla k njej po Žarka.

Kljub vsemu se Alma ni preveč začudila.

»Te je on prepričal?«

Odkimala sem. »Nihče me ni prepričal,« sem hotela zatrjevati, pa je bilo v njenem vprašanju le zrno resnice. On je znal še tako nemogočo reč napraviti razumljivo in sprejemljivo.

»Buc, teta! Bova šla, hm? Sem že mislil, da si pozabila.« Žarko se je očitno veselil potovanja.

»Bova, sine,« sem ga pomirila. »In lepo nama bo.«

»Mami, žogo tudi!« je vpil, ko je Alma pripravljala njegove stvari.

»Ni treba, dobil boš mojo.«

»Ti imaš žogo?«

»Seveda.«

»Pa tako velika si že...«

»Saj je le zate pripravljena. Ampak s tabo se bom pa le kdaj igrala, ali ne?«

»Ja. Ti bom dal gol.«

Pogledal me je nagajivo. Njegove oči so bile vedno neverjetno žive. Prav nič ni bil podoben Almi. Bil je pravi fant, ne pomehkužen ali pretirano nežen. Komaj senco Almine krhkosti je podedoval. Prav in dobro za življenje.

Odpravila sva se. Igrivo se je poslovil od stare mame in Alme. V mislih je bil že z menoj. Otroci tako lahko in hitro pozabljajo. Doma so tam, kjer so ljudje prijazni in jim je dobro. Alma je bila molčeča, a pogledovala me je ves čas. Tokrat se ni mogla čisto obvladati. Kot bi tudi ona občutila, da se nekaj spreminja.

»Kdaj se vrneta?«

»Čez en teden.«

»Dolgo bo.«

»Boš zelo pogrešala sineta?«

»Tebe bolj.«

Nasmehnila se je, kot bi se čutila krivo zaradi svojih besed.

»Navadila sem se te. To je vse.«

»Nikogar se ne smeš navaditi, Alma.«

»Tudi dobrih ljudi ne?«

»Tudi teh ne. Ko začutijo, da so te obvladali, postanejo mnogokrat slabi.«

Res je. In vendar predavam kot star, izrabljen profesor. Pravljičice, v katere ne verujem niti sama. Misli, ki se jim ne da ukazati. Tudi jaz sem se je preveč navadila.

»Torej, čez en teden,« sem vzdihnila.

»Piši kdaj.«

»Bom, se razume.«

Mislila bom nate, zato, ker mi verjameš in ker verjamem jaz tebi. Karkoli že si, do mene si bila zmeraj poštena. Clovek si. In tega ne nameravam pozabiti. Na glas nisem povedala. Ni vajena takih pretiranih izjav.

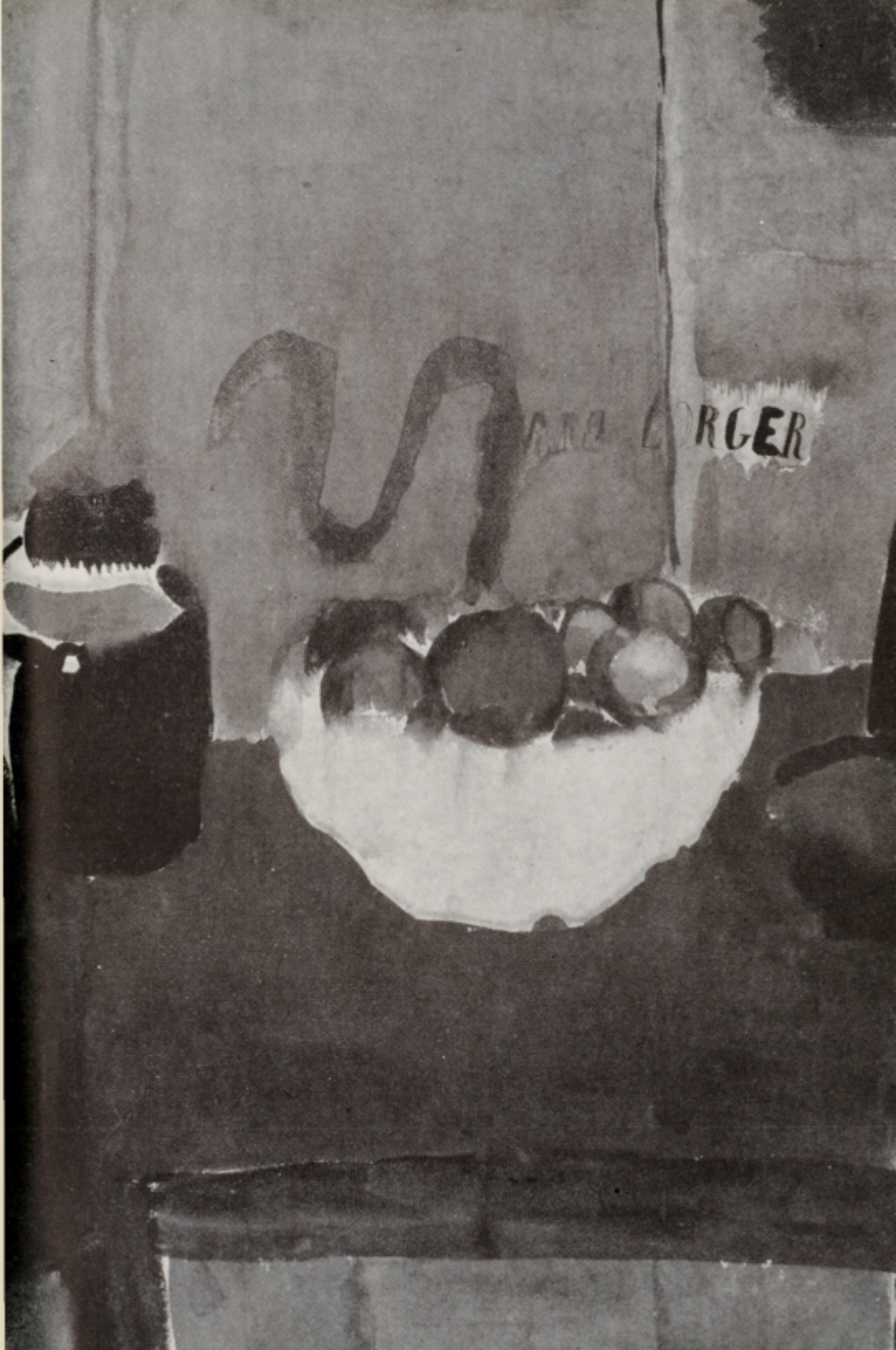
Potem sva šla počasi na postajo. Žarko je bil živahen, a pazljiv. Ves čas je bil ob meni, zgovoren in neposreden. Vsako malenkost je opazil. Meni pa ni bilo do govorjenja. Ne vem, ali je bila sentimentalnost ali kaj. Ob pogledu nanj sem se preživo spomnila, da jaz pač nikoli ne bom imela takega dečka. Vedno sem sanjala o punčki, a zdaj bi mi bilo čisto vseeno. Samo da bi bil živ in zdrav.

V vlaku je bilo zadušljivo. Komaj sem čakala, da bo potegnil. Na nič več nisem mogla osredotočiti misli. Ne na preteklost ne na sedanjost. Za trenutek sem si predstavljala mater in očeta. Postarala sta se v zadnjih letih. Vseeno še vedno čakata name. Sprejmeta me, godrnjata, zmerjata in se jezita, končno pa me obdržita tako, kot sem. Ni druge možnosti. Spremeniti se ne morem več. Vzela sem cigareto.

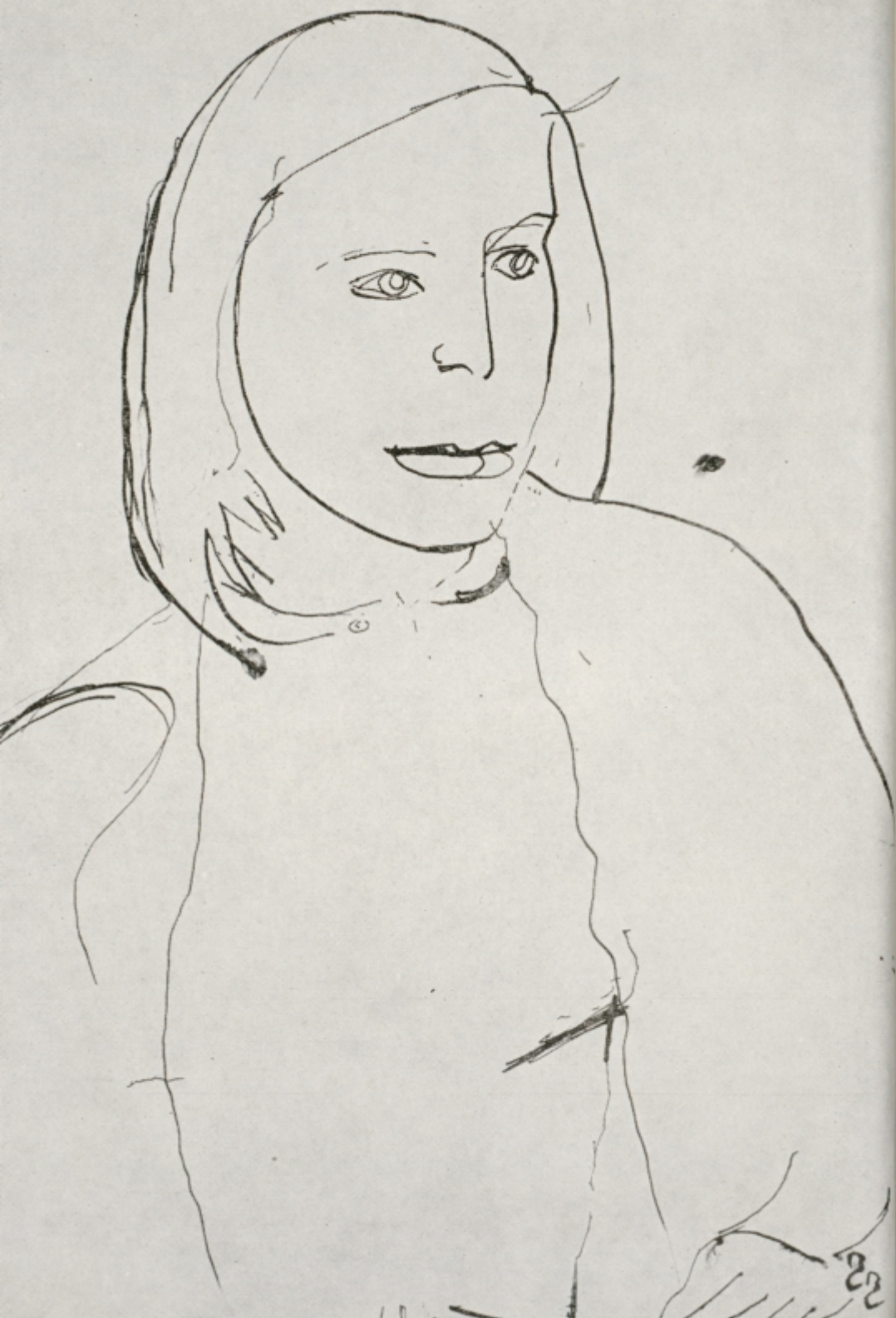
»Bom jaz prižgal.« Žarko je prikobacal do mene z vžigalnikom. Uspelo mu je prižgati.

»Moj mali junaček,« sem se raznežila v mislih. Pobožala sem ga. Pritisnil se je k meni, že veš moj.

Tedaj sem skozi okno zagledala doktorja. V svetli obleki, zagorel in eleganten je stopal prožno, manj utrujeno kot ponavadi. Refleksno sem pogledala na uro. Le pet minut bova imela, pet minut, v katerih mu ne bom imela kaj

LARGER

MILAN RIJAVEC:

Tihožitje 1962

Studija II. 1962

Studija I. 1962

Tihožitje II. 1962

povedati. Počakala sem pri oknu, dokler me ni opazil. Z nasmehom se je povzpел v vagon in se nama približal.

»Se mi je kar zdelo, da se boste premislili,« je rekel. »To je vaš fantek?«

»Da. Moj fantek.«

Stála sem in ga gledala. Zaključil bo to poglavje, sem si rekla. Vsaj zaključek bo lep. Boleča zavest konca me je porazila. Vse se bo moralo uravnati na neki način. Morala bom začeti trdo delati. Za diplomo in kasneje za otroka. Potem bo vse drugače, ko bom samostojna.

Glas v zvočniku je najavil odhod vlaka.

»Konec,« sem rekla glasno.

»Nikar tako črno. Reciva enkrat za spremembo začetek. Velja?«

Dotaknil se je mojega lica. Bodrilno, pomirujoče. Nisem se hotela upreti silni želji, da bi ga poljubila. Imel je vroče, mehke ustnice. Za hip me je pridržal, morda vendar malo presenečen. Dovolj dolgo, da sem ga občutila. Že sem opazala, kako se vse v meni zopet začenja upirati. Prihajalo je nasilno, iz zavesti in podzavesti obenem. Ne, tega ne smem več dopustiti! Zdaj sem na vlaku in moram odpotovati.

»Pojdi zdaj,« sem izdabila, a že so bile tu solze. Sunkoma sem se obrnila od njega. Položil je roke od zadaj na moja ramena.

»Moja punčka vendar ne joče,« je šepnil. »Punčka ne sme jokati.«

»Ne, saj ne joče. Pojdi, prosim.«

Odmaknil se je in koraki so se oddaljili. Oklenila sem se otroka, ki je brez razumevanja sledil prizoru. Njegove drobne ročice so brisale solze z mojih lic. Vlak je sunkovito potegnil. Z Zarkom v naročju sem gledala na peron. Stal je tam. Odmikal se je in se manjšal. Pomahal je in Zarko mu je vrnil pozdrav. Sama nisem mogla dvigniti roke. Izginil mi bo izpred oči, sem si ponavljala. Solze so mi tekle nepretrgano, ne da bi prav vedela, čemu.

»Mami, ne jokaj. Saj je lepo, ne?«

»Da, lepo je, sine. — Kako si rekel?«

»M a m i.«

Pogledal me je vprašujoče. Kot bi hotel ugotoviti, ali ga je hudo polomil. Kot bi sam iskal pomoči, se je stisnil k meni. In kot bi hotela vedeti, ali bi ga marala. Se vedno me je objemal okrog vratu.

»Bi hotel biti moj sine?«

»Bi,« se je nasmehnil široko in vdano.

Postava na ploščadi je medtem že izginila.

Prepis

neobjavljenih podatkov z vprašalnika ankete o slovenskih slikarjih.*

t e c e t

1. Ime, priimek, poklic?

Milan Rijavec, slikar.

2. Število otrok?

30—40 v vsakem razredu.

3. Kaj vam omogoča, da se lahko ukvarjate s slikarstvom?

64 učnih ur na mesec.

4. Ali imate razen rednega dela še kakšnega konjička?

Nič takega, da bi lahko rekel, da sem na konju.

5. Zakaj slikate?

Rad bi se kot človek uveljavil.

6. Ali ste predmetni ali brezpredmetni slikar?

Sodeč po nekaterih zunanjih znakih našega časa in njegovega odnosa do umetnosti se zdi, da smo zanj vsi slikarji bolj ali manj brezpredmetni. Taka je pač moda. V svojem odnosu do sveta ne morem biti drugačen kot predmeten. To pa več pove o meni kot o mojem slikarstvu. V umetnosti, kakor jo pojmujem sam, ne poznam predmetnih in brezpredmetnih slikarjev.

7. Če predmetni — katere predmete slikate, če brezpredmetni — kateri smeri pripadate?

Slikam stole, pepelnike, črnilnike, steklenice, škatlice za cigarete, vžigalice ter kose papirja, hiše, drevesa, nebo, cesto in ljudi, ki jih imam v svoji delavnici in zunaj, če pogledam skozi okno ali če grem ven po opravkih.

* Dolžni smo opozoriti, da je razumeti zgoraj natisnjena vprašanja iz ankete o slovenskih slikarjih kot možno zamisel, slikarjeve odgovore pa kot verjetne. Zagovori in ugovori ob zamisli podobne ankete so stvar strokovnega razgovora. Verjetnost natisnjenih odgovorov je odvisna od slikarjevega pristanka. (Op. pis.)

8. Zakaj ne slikate predmetov?

9. Zakaj slikate predmete?

Ker se rad pogovarjam, slikam, da bi se tudi predmeti na sliki med seboj pogovarjali. Ljudje tega ne vidijo.

10. Kaj je po vašem umetnost?

Plod tihega, neopaznega dela.

11. Kaj menite o afirmaciji naše umetnosti v svetu?

Menim, da se je vse premalo uveljavila doma.

12. Kaj menite o afirmaciji naše umetnosti doma? Je zadostna? Če ni, zakaj ni?

Ni! Nisem še slišal naših ljudi govoriti: »Poglejte, to so naši slikarji!« Ne vidim, da bi si kaj posebno prizadevali slikarji v to smer. Ni zadostna, ker je nezadostna naša vzgoja.

13. Imate svoj atelje? Če ga nimate, kako ga nameravate dobiti? Če ga imate, kako ste ga dobili? Kakšna je njegova delovna površina?

Imam. Zgradil sem ga (s posojilom) na podstrešju hiše, kjer stanujem. Prostor meri 3,35m × 4,56 m.

14. Kakšni so in kdo pokriva stroške razstav, ki se jih udeležujete?

Stroški razstave, ki bo novembra 1962 v Trbovljah, znašajo 430 000 din. V ta znesek so všteti stroški za slikarski material, predvsem za okvirje. Vzel sem posojilo, razstaveni prostor pa je brezplačen.

15. Si zamišljate bodočnost slikarskega razvoja? Če si ga — kako, če ne — zakaj ne?

Nimam zamišljene bodočnosti. Imam načrte za bodoče delo.

Reprodukcije slik so izbrane med deli, ki jih razstavlja Milan Rijavec v delavskem domu v Trbovljah. Razstava je bila odprta 28. novembra in je slikarjeva tretja razstava v tem kraju. Ostale podatke o slikarju najdemo v knjigi F. Šijanca »Sodobna slovenska umetnost« na strani 226: »Slikar Milan Rijavec (rojen v Brumi vasi pri Mokronogu 1922), pred vojno študent na učiteljskišči, partizanski borec, je med prvimi absolviriral akademijo (pri Stupici 1949). Službuje v Trbovljah. Na svoji prvi razstavi (v Mali galeriji 1953) je prikazal največ zanimanja za figuraliko v interieuru« itd.

Nemoralnost višjih krogov

C. Wright Mills

Višje nemoralnosti ne moremo zožiti na politično sfero niti je ne moremo razumeti predvsem kot pomanjkljivost korumpiranih ljudi v institucijah, ki so v osnovi zdrave. Politična korupcija je le en aspekt bolj splošne nemoralnosti; raven sedaj prevladujoče moralne občutljivosti pa ni samo stvar korumpiranih ljudi. Višja nemoralnost se sistematično pojavlja v ameriški eliti; splošno priznavanje te nemoralnosti pa je bistvena poteza množične družbe.

Seveda lahko najdemo korumpirane ljudi tudi v zdravih institucijah. Kadar pa institucije korumpirajo ljudi, ki v njih delajo in živijo, so tudi same nujno korumpirane. V korporacijski eri se ekonomski odnosi razosebijo in izvršilni aparat čuti manj osebne odgovornosti. Privatna vestnost v korporacijah businessa, vojske in politike upada, višja nemoralnost se institucionalizira. To pa ni le problem administracije v korporaciji, armadi ali državi, ampak je značilnost korporacijskih bogatašev kot kapitalistične plasti, ki se globoko prepleta s politiko militaristične države.

S tega stališča, na primer, ni najvažnejše vprašanje v zvezi s fondi, s katerimi razpolagajo mladi ambiciozni politiki, v tem, ali so politiki moralno neobčutljivi, ampak v tem, ali bi mlad človek, ki je tako daleč in tako hitro napredoval v ameriški politiki, lahko dosegel enake uspehe, ne da bi bil prej imel ali si pridobil nekako otopelo moralno zavest. Mnogi problemi »gospodarskega« kriminala, ohlapne javne morale, kriminala iz pridobitnih razlogov in pešajoče osebne integritete so problemi *strukturne* nemorale. Ti problemi niso hiba šibkega značaja, ki ga pokvari slabo okolje. Mnogi ljudje se vsaj nejasno zavedajo, da to drži. Ko se pojavijo novice o primerih višje nemoralnosti, ti ljudje radi rečejo: »No, spet so enega našli«. S tem hočejo povedati, da odkriti primeri niso nenavadni dogodki, v katere bi se bili posamezniki vpletli po naključju, ampak da so simptomi široko razširjenih pogojev za takšno dogajanje. Obstaja dobro dokazno gradivo, da imajo prav. Toda kaj je osnovni pogoj za te primere, ki so hkrati simptomi tega pogoja?

1. Denar — merilo družbene veljave

Moralna neurejenost naše dobe izvira iz dejstva, da v korporacijski eri nekdanje vrednote in norme poštenja ne prevzamejo več ljudi, po drugi strani pa jih še niso nadomestile nove vrednote in norme, ki bi dajale moralni pomen in sankcijo korporacijski rutini, po kateri se morajo ravnati ljudje. Ne gre za to, da bi široka javnost izrecno zavrgla sprejete norme; prej bi rekli, da so za mnoge ljudi te norme izgubile vsebino. Ni moralnih osnov, na katerih bi jih sprejeli ali zavrgli. Kot posamezniki so moralno brez zaslombe, kot skupine so politično indiferentni. To splošno pomanjkanje izdelanega prepričanja je tisto, na kar mislimo, ko govorimo, da je »javnost« moralno zbegana.

Vendar ni na ta način moralno zbegana samo »javnost«. »Tragedija uradnega Washingtona«, komentira James Reston, »je v tem, da se zapleta na vsakem koraku v preostanke starih političnih manir in preživelih institucij, po drugi strani pa ga več ne poživlja stara vera, ki je bila nekoč njegova osnova. Oprijema se trenutnih stvari, trajne pa zametuje. Razglaša prepričanje, toda ni prepričan. Pozna tradicionalne besede, melodijo pa je pozabil. Angažiran je v ideološki borbi, ne da bi znal definirati svojo lastno ideologijo. Preklinja materializem ateističnih nasprotnikov, povečuje pa svoj lastni materializem.«

V korporacijskih ekonomskih in političnih institucijah imajo bogati ljudje v svojih rokah ogromno moč, nikoli pa jim ni bilo treba iskati moralnega soglasja tistih, nad katerimi imajo oblast. Vsak novi goli interes, vsaka nova nesankcionirana oblast korporacije, vsako združenje farmarjev, sindikat in vladna ustanova, ki je zrasla v zadnjih dveh generacijah, je bila odeta z moralno natrpanimi gesli. Kaj vse se ne dela v imenu interesov skupnosti? Ko se ta gesla obrabijo, se skrbno pripravijo nova, ki postanejo čez čas spet prav tako banalna. Ves čas pa ponavljajoče se ekonomske in militaristične krize širijo strah, obotavljanje in negotovost, kar z novo nujnostjo zahteva iskanje moralne utemeljitve in kamuflažnega opravičila. »Križa« je bankrotiran izraz, ker so se ga ljudje na visokih položajih tako pogosto posluževali za zakrivanje svojih neobičajnih ravnanj. Prav neprisotnost kriz je poglobitna značilnost višje nemoralnosti. Kajti prave krize predstavljajo situacije, v katerih stojijo ljudje pred praviimi alternativami, ki jih lahko glede na njihov moralni pomen javno pretresajo. Višja nemoralnost, pešanje tradicionalnih vrednot in organizirana neodgovornost niso privedle do javnih kriz; nasprotno: morebitne krize so bile znak pritajene ravnodušnosti in moralne praznine.

Splošno prevladujoče predstave o višjih krogih so predstave o eliti, ki da sestoji iz slavnih oseb. Ko smo govorili o poklicnih slavnih osebah, sem omenil, da institucionalizirane elite oblasti nimajo monopola nad svetlim žariščem ljudskega navdušenja. To žarišče si delijo s frivolnimi in temperamentnimi bitji iz sveta slave, ki tako zasenčuje njihovo resnično oblast. Ker velja glavni del javne pozornosti in občudovanja tem poklicnim slavnikom, je odpade tem manj na elito oblasti. Na ta način ostaja dejanski status te elite manj zapažen; ljudje ga namreč gledajo čez prepreko, ki jo predstavlja slavna osebnost, ki jih zabava in razvedruje ali pa jih razburja, kakor pač že je.

Ker ljudje nimajo nekega trdnega moralnega prepričanja, so tem bolj dovzetni za konfuzne vplive iz sveta slavnih ljudi. V doglednem času jih takšen preokret v zanimanju, normah in vrednotah, ki so jim izpostavljeni, vodi v nezaupanje in cinizem, v neko vrsto makiavelizma — za — malega človeka. Tako na videz uživajo predprave bogatašev korporacijskega sistema, ponočne norčije slavnih ljudi ter žalostno — sladko življenje zelo bogatih.

Pri vsem tem pa je še ena stara ameriška vrednota, ki ni občutno padla: vrednost denarja in stvari, ki jih lahko denar kupi — te stvari se zdijo celo v času inflacije tako trpežne in trajne kot nerjaveče jeklo. »Bila sem bogata in bila sem revna,« pravi Sophie Tucker, »in verjemite mi, da je biti bogat najboljše«. Ko mnoge druge vrednote slabijo, se pred Amerikancem ne odpira vprašanje: »Ali je kaj, česar pametno uporabljati denar ne more kupiti«, ampak: »Koliko stvari, ki jih denar *ne* more kupiti, cenimo in želimo bolj, kot tiste, ki jih denar *lahko* kupi?« Denar je edini nesporni kriterij uspeha in tak uspeh je še vedno suverena ameriška vrednota.

Brž ko prevladajo merila po denarju urejenega življenja, bo človek z denarjem, ne glede na to, kako si ga je pridobil, končno užival spoštovanje. Milijon dolarjev, pravimo, zakrije goro pregreh. Stvar ni samo v tem, da ljudje hočejo denar, marveč njihova temeljna merila so denarna. V družbi, kjer lovec na denar nima konkurence

za ime in čast, dobi beseda »praktičen« pomen »koristen za privaten dobiček« in »zdrava pamet« se istoveti z znanjem, kako se finančno napreduje. S tem, da je postalo življenje, urejeno po denarnih merilih, poglavitna vrednota, je vpliv drugih vrednot upadel, in tako ljudje zlahka postajajo moralno brezobzirni v iskanju lahkih, a velikih zaslužkov in v naglem razširjanju svoje posesti.

Velik del ameriške korupcije — dasi ne vsa — je preprosto del starega prizadevanja, da postane človek bogat in potem še bogatejši. Vendar je današnji kontekst, v katerem lahko deluje stari motiv, drugačen. Ko so še bile politične in ekonomske institucije majhne in raztresene (kot v enostavnejših oblikah klasičnega gospodarstva in Jeffersonove demokracije), ni nihče mogel deliti ali pričakovati velikih uslug. Ko pa se politične institucije in ekonomske priložnosti naenkrat koncentrirajo in povežejo, se pa da uradni položaj izkoriščati za privatni dobiček.

Državni organi ne nosijo v sebi nič več višje nemoralnosti kot korporacije businessa. Politiki lahko dodeljujejo finančne ugodnosti le, če so jih gospodarstveniki pripravljeni in voljni sprejeti. In gospodarstveniki lahko iščejo politične ugodnosti le, če obstajajo politični voditelji, ki te ugodnosti lahko dodeljujejo. Pozornost javnosti pa je usmerjena bolj na transakcije oblastvenih organov, za kar obstaja dober razlog. Ker javnost od oblastvenih organov več pričakuje, se tudi laže разоčara nad njimi. Poslovni ljudje pa delajo na svojo roko in če se uspešno drsajo po ledu, ki je s pravnega gledišča tenek, jih Amerikanci v splošnem cenijo, češ da so se znali izmazati. Toda v civilizaciji, ki je tako popolnoma prežeta z businessom kot je Amerika, se prenašajo pravila businessa na politično oblast — posebno če je toliko poslovnih ljudi prešlo na državno oblastvene položaje. Koliko ljudi na politično izvršilnih mestih bi se dejansko borilo za zakon, ki bi zahteval točno in javno kontrolo vseh njihovih pogodb in računov izdatkov? Visoki davki na dohodke so prinesli kot posledico tih sporazum med veliko firmo in višjim uslužbencem. Kot smo videli, je mogoče na več dvomiselnih načinov goljufati duha zakonov o davkih; in standardi porabe mnogih visoko plačanih ljudi so bolj razvidni iz kompliciranih obračunov izdatkov kot pa določeni s plačo, ki jo nesejo domov. Kakor prohibicija so tudi zakoni o davkih ali predpisi za primer vojne brez podpore trdne poslovne konvencije. Kdor goljufa te zakone, dela protizakonito; kdor se jim pa izmaže, je prebrisan. Zakoni brez podpore moralne konvencije odpirajo pot kriminalu in, kar je še važnejše, taki zakoni spodbujajo rast ekspeditivnih, amoralnih odnosov.

Družba, za katero se veruje, da je v svojih višjih krogih in v srednjih plasteh mreža prebrisanih in prodornih posameznikov, ne producira ljudi s pravim moralnim občutkom. Družba, ki zožuje pomen »uspeha« na finančni kapital in v njegovem imenu obsoja finančni neuspeh kot poglavitno zlo, denar pa dviga na nivo absolutne vrednote, bo dala preračunljivega poslovodjo in prikrito kupčijo. Blagor ciničnim, kajti oni vedo, kaj je potrebno za uspeh.

2. Kriteriji družbenega napredovanja

Ljudje vidijo v poglavarjih velikih hierarhij in oblaštnih struktur — korporacijskega sveta, političnega direktorija in vedno bolj tudi vzpenjajoče se vojaške plasti — ne samo ljudi, ki so uspeli, ampak tudi ljudi, ki imajo v svojih rokah pokroviteljstvo uspeha. Oni interpretirajo in oni prilagajajo na posameznike kriterije uspeha. Ti, ki so tik pod njimi, so navadno pripadniki njihovih klik, njihove klientele, zdravi ljudje, kot so zdravi oni sami. Toda hierarhije so med seboj prepletene v kompliciranih odnosih in v vsaki kliki jih je nekaj, ki simpatizirajo zvesto z drugimi klikami. Kot obstoji osebna lojalnost, obstoji tudi uradna; kot obstoje osebni kriteriji za napredovanje,

obstoje tudi neosebni. Ko zasledujemo kariero posameznega pripadnika različnih višjih krogov, zasledujemo tudi zgodovino njegove lojalnosti, kajti prvo in vse zasenčujoče dejstvo o višjih krogih, s stališča, kaj je potrebno za uspeh med njimi, je, da temeljijo na avtokooptaciji. Drugo dejstvo o teh hierarhijah uspeha je, da ne predstavljajo monolitne tvorbe: hierarhije tvorijo kompleksno mrežo različno povezanih in često antagonističnih klik. Tretje dejstvo, ki ga moramo uvideti, je, da v takšnem svetu mladi ljudje, ki bi hoteli uspeti, stopajo v odnose s tistimi, od katerih je odvisen njihov nadaljnji uspeh.

V skladu s tem je ameriška literatura o praktični aspiraciji — ki nosi na sebi veliki fetiš uspeha — doživela pomemben premik v svojem nasvetu o tem, »kaj je potrebno za uspeh«. Trezne, osebne kvalitete močne volje in poštenja, visokoletnega duha in sposobnost, da se človek odreče lahko poti k ženskam, tobaku in vinu — ta predstava iz konca devetnajstega stoletja se je umaknila »edinemu važnemu faktorju: učinkoviti osebnosti«, ki »vedno zbudi pozornost s svojim šarmom« in »izžareva zaupanje vase«. V tem »novem načinu življenja« se mora človek pogosto smehljati, mora lepo poslušati, mora govoriti v imenu interesa drugega človeka, mora dati drugim ljudem občutek pomembnosti — vse to mora človek delati odkrito. Osebni odnosi so postali z eno besedo javni odnosi, človekov jaz je naprodaj naj javnem trgu; edini cilj in namen pa je uspeh posameznika v korporacijskem sistemu. Ker opravičuje karierista elite večja sposobnost in trdo delo, po drugi strani pa bazira na kooptaciji s strani klike (često iz drugačnih razlogov), mora sebe in druge neprestano prepričevati, da je pravzaprav nasprotje tega, kar dejansko je.

Višji krogi v Ameriki s ponosom zatrjujejo, da so si njihovi pripadniki sami ustvarili svoje položaje. To predstavo pa so si krojili sami in ta mit dobro publicirajo. Poljuden dokaz za to temelji na anekdotah; znanstveni dokaz pa naj bi slonel na statističnih procedurah, ki bi pokazale na manjše ali večje število ljudi iz nižjih plasti, ki so se povzpeli na vrh. Videli smo, koliko so številčno zastopani v dani eliti ljudje, ki so se sami vzdignili. Kar pa je važnejše kot delež delavskih sinov v višjih krogih, je vprašanje, po kakšnih kriterijih so bili sprejeti in kdo je kriterije apliciral. Iz vzpona navzgor ne moremo izvajati večje sposobnosti. Četudi bi bile številke, ki trenutno splošno veljajo, obrnjene — in bi 90 % elite tvorili sinovi delavcev in nameščencev — kriteriji kooptacije s strani elite pa bi ostali sedanji, ne bi mogli iz družbenega vzpona sklepati na sposobnosti. Samo če bi bili kriteriji za najvišja mesta res določeni po sposobnostih in če bi jih individualno aplicirali, bi lahko vtihotapili kriterij sposobnosti v takšno ali drugačno statistiko družbenega vzpona. Ideja, da je človek, ki si je ustvaril položaj, »dober« in da človek, ki si je ustvaril le družino, ni dober, je moralno smiselna samo, če je kariera neodvisna, če je človek odvisen samo od sebe kot podjetnik. Smiselna bi bila tudi v strogem birokratizmu, kjer izpiti kontrolirajo napredovanja. Nima pa dosti smisla v korporacijski kooptaciji.

Psihološko dejstvo je, da ne obstoji nič takega, kot človek, ki bi si bil sam ustvaril položaj (self-made man). Nihče si ga ne ustvari sam, najmanj pa še pripadnik ameriške elite. V svetu korporacijskih hierarhij se izbirajo ljudje po tem, kakšne kriterije uporabljajo pri izboru tisti, ki stoje nad njimi. Videli smo, kakšne kriterije uporabljajo ameriške korporacije. Ljudje se jim zavestno prilagajajo in so tako produkt teh kriterijev ali obstoječih družbenih idealov. Če si ljudje ne ustvarjajo položaja sami, se mu pa prilagajajo sami; te vrste ljudi je med ameriško elito dosti. Če se postavljajo takšni pogoji za uspehe, se ne ceni dejstvo, da začenjaš kot siromak in postaneš bogataš. Samo tam, kjer pot do bogastva zahteva vrline ali vodi do njih, vsebuje osebna obogatitev tudi osebne vrline. V sistemu kooptacije od zgoraj se zdi vprašanje, če si začel bogat ali reven, manj bistveno za razkrivanje ustroja elite, kot pa za razkrivanje načel tistih ljudi, ki so odbrali one, ki so na ta način uspeli.

Dovolj ljudi pod višjimi krogi občuti ta dejstva, ki jih vodijo v cinične nazore o pomanjkanju povezave med sposobnostjo in napredovanjem, med osebnimi kvaliteta in uspehom. Nastaja občutek nemoralnosti dosežkov, ki se kaže v prevladujočih mnenjih kot: »Spet se je enemu vse posrečilo.« ali »Ni važno, kaj znaš, ampak koga poznaš.« Veliko število ljudi gleda danes na nemoralnost dosežkov kot na neizgibno dejstvo.

Nekatere opazovalce vodi njihovo spoznanje, da so dosežki nemoralni, do ideologije (ki jo na posreden način oblikuje akademska družbena znanost) o medčloveških odnosih v industriji; duha drugih pa tolaži nova literatura, ki propoveduje resignacijo, duševni mir, ki v nekaterih pomirjenih krogih nadomešča staro literaturo, povzdigujočo strastno aspiracijo, strasten skok navzgor.

Toda ne glede na posamezen način reagiranja vodi občutek nemoralnosti dosežkov v tisti nivo javne zavesti, ki ga označujemo kot višjo nemoralnost. Nekdanji človek, ki si je sam ustvaril položaj, je zbledela slika in nobena nova predstava je ni uspešno zamenjala. Uspeh sam, kot ameriški vzor imenitnosti, pa zgublja veljavo, ko postane le ena poteza več v višji nemoralnosti.

3. Znanje in oblast

Nezaupanje v moralo ameriške elite — kakor tudi dejstvo organizirane neodgovornosti — temelji na višji nemoralni, pa tudi na nejasnih občutkih o višji ignoranci. Nekoč v davnem času so bile javne osebnosti v Združenih državah ljudje tenkočutne zavesti: elita oblasti in elita kulture sta se prekrivali ali pa se vsaj deloma prežemali. V krogih izobražene in učinkovite javnosti sta se znanje in oblast efektivno povezovali: še več, javnost je imela v večini odločitev prvo besedo.

»Nobena stvar ne pove toliko,« piše James Reston, »kot branje debate v Predstavnem domu iz tridesetih let prejšnjega stoletja o vojni, ki jo je vodila Grčija za neodvisnost s Turčijo in branje debate o grško-turških odnosih v Kongresu leta 1947. Prva je vzvišena in zgovorna, argument vodi od načela preko ilustracije do zaključka; druga pa je suho naštevande posameznih točk, polna nebitnosti in nepovezanih podatkov.« George Washington je leta 1783 bral za oddih Voltairova pisma in Lockovo razpravo »O človeškem razumu«; Eisenhower pa je bral kavbojke in detektivke. Za ljudi, ki zdaj tipično prihajajo v višje politične, ekonomske in vojaške kroge, se zdi, da jim je skrajšano berilo in memorandum skoraj docela nadomestil resno knjigo in celo časopisje. Če že odmislimo nemoralnost dosežkov in se tudi s slednjim do neke mere sprijaznimo, je še vedno vznemirljivo to, da so ti ljudje zelo pod nivojem, na katerem bi jih bilo lahko malce sram svojega primitivnega razvedrila in duševnega življenja, in pa, da nobena javnost ne more v njih zbuditi občutkov takšne nelagodnosti.

Sredi dvajsetega stoletja je postala ameriška elita vrsta ljudi, ki se je ne da na nobeni pametni podlagi smatrati z kulturno elito, ali vsaj za ta namen izobraženo skupino. V vladajočih krogih znanje in oblast nista resnično združena; kadar pa ljudje znanja le pridejo v stik z ljudmi, ki imajo v rokah oblast, se ne srečajo z njimi kot enak z enakim, temveč kot najeti delavci. Elita oblasti, bogastva in slave se niti mimogrede ne pozna z elito kulture, znanja in tenkočutne zavesti. Niti se ta dva svetova ne dotikata, dasi se njuni vidni robovi včasih podrgnejo pri slavnih osebah.

Večina ljudi rada gleda na najbogatejše in na najvplivnejše osebe kot na tiste, ki imajo največ znanja ali so, kot pravijo, najbolj prebrisani. Takšne ideje podpirajo številna mala gesla kot »učijo, ker ne znajo delati« ali »če si tako prebrisan, zakaj pa nisi bogat?«. Toda ti dovtipneži mislijo, da sta znanje in oblast suvereni vrednoti za vse ljudi, še prav posebej pa za »prebrisane«. Domnevajo, da se znanje vedno na tak ali drugačen način poplača, ali se vsaj gotovo mora, in da je preizkušnja pravega znanja prav v tem. Ljudje bogastva in oblasti da morajo biti ljudje, ki imajo največ znanja, sicer ne bi bili to, kar so. Če rečemo, da, kdor se dokoplje do oblasti, mora biti prebrisan, se to pravi, da je oblast znanje. Če rečemo, da se do bogastva dokoplje tisti, ki je prebrisan, rečemo, da je bogastvo znanje.

Prevladovanje takšnih domnev odkriva nekaj, kar je res: da navadni ljudje še danes radi pojmujejo in utemeljujejo oblast in bogastvo kot znanje ali sposobnost. Takšne domneve odkrivajo deloma tudi, kakšna vrsta doživljanja in izkušenj je postalo znanje. Znanje se ne čuti več kot ideal; vidimo ga kot instrument. V družbi, kjer vladata oblast in bogastvo, je postalo znanje sredstvo za dosego oblasti in bogastva, poleg tega pa seveda tudi okras v razgovoru.

Kar znanje da človeku (ko mu pojasnjuje, kakšen je in ga osvobaja), to je osebni ideal znanja. Kar znanje da civilizaciji (ko ji razkriva njeno človeško vsebino in jo sprošča), to je socialni ideal znanja. Danes pa sta se osebni in družbeni ideal znanja strnila v pojem, kaj znanje *nudi prebrisanemu tipu*: pomaga mu naprej; in pametnemu narodu: daje mu kulturni prestiž in posveča oblast z avtoriteto.

Znanje redko da oblast tistemu, ki ga ima. Znanje nekaterih ljudi, ki se uveljavljajo, in njihovo prosto razpolaganje z njim, pa ima često posledice za ljudi, ki ga nimajo. Znanje seveda ni samo na sebi niti dobro niti slabo; prav tako ni njegova uporaba niti dobra niti slaba. »Slabi ljudje si pridobe znanje ravno tako hitro kot dobri ljudje,« je pisal John Adams, »in znanost, umetnost, pamet, okus, literatura — vse se uporablja tako v slabe kot v dobre namene.« To je bilo leta 1790; danes imamo dovolj razlogov, da vemo, da to drži.

Problem znanja in oblasti je in je bil vedno problem odnosov med ljudmi znanja in ljudmi oblasti. Predstavimo si, da bi izbrali v današnji Ameriki iz vseh področij sto ljudi, ki imajo v svojih rokah največ oblasti, in bi jih po tem kriteriju razvrstili. In da bi izbrali iz vseh področji sto ljudi, ki imajo največ znanja, in bi jih razvrstili po tem kriteriju. Koliko ljudi bi stalo v obeh vrstah? Seveda bi bila naša izbira odvisna od našega pojmovanja znanja in oblasti, od pojmovanja oblasti še posebno. Če mislimo s tema besedama to, kar se zdi, da besedi pomenita, bi gotovo našli malo, če sploh kaj ljudi, ki bi bili v današnji Ameriki v obeh vrstah; vsekakor bi jih našli manj danes kot v času, ko se je nacija formirala. Kajti v osemnajstem stoletju so celo v kolonialnem razdobju ljudje oblasti gojili študij in učenje; ljudje so pogosto zavzemali položaj v oblasti. Menim, da smo v teh pogledih šli žalostno navzdol.

Malokrat se združujeta znanje in oblast v istih osebah; osebe oblasti pa se obdajo z ljudmi določenega znanja, ali vsaj z ljudmi, ki so izkušeni v prekanjenem ravnanju. Človek znanja ni postal filozof-vladar, često pa je postal svetovalec, in to svetovalec človeku, ki ni ne vladarski ne filozofski. Seveda je res, da je predsednik sekcije piscev magazinskih zgodb pri avtorskem združenju pomagal nekemu vodilnemu senatorju »izpiliti govore, ki jih je imel leta 1952 v senatorski kampaniji«. Ni pa pravilo, da se ljudje znanja v svoji karieri srečajo z ljudmi oblasti. Zveze med univerzo in oblastjo so slabe, kadar pa le obstajajo, figurira človek znanja kot »izvedenec«, kar pomeni kot najet tehnik. Kot večina ostalih v tej družbi, je tudi znanstvenik za svoje preživljanje odvisen od svojega dela, kar je prvo zagotovilo

za kontrolo njegove miselnosti. Kadar napredovanje zahteva dobra mnenja višjih, postanejo njihove sodbe predmet glavnega zanimanja. Torej v kolikor intelektualci služijo oblasti direktno — v hierarhiji poklicev — često služijo neprostoovoljno.

Demokratičen človek predpostavlja obstoj javnosti in v svoji retoriki trdi, da je javnost pravi sedež suverenosti. Dve stvari sta potrebni za demokracijo: osveščena in izobražena javnost ter politični voditelji, ki, če že niso najbolj razumni, so vsaj primerno odgovorni svoji javnosti. Samo kjer sta javnost in njeni voditelji med seboj povezana in odgovorna, so javne zadeve demokratične in le, kjer je znanje za javnost bistveno, je takšen red možen. Le če ima razum avtonomno osnovo, neodvisno od oblasti, vendar pa zelo povezano z njo, lahko posega v odločilno oblikovanje človeških odnosov in reševanje problemov. To je demokratično mogoče tam, kjer obstaja svoboda in izobražena javnost, na katero se lahko znanstveniki sami obrnejo, in kateri so ljudje oblasti resnično odgovorni. Takšna javnost in takšni ljudje — oblasti ali znanja — ne prevladujejo danes in zaradi tega znanje nima bistvenega vpliva na demokracijo v Ameriki.

Značilni predstavnik višjih krogov je danes intelektualno povprečen, morda celo vesten, vendar še vedno povprečen. Njegova inteligenca se kaže v tem, da včasih spozna, da ni pravzaprav kos situacijam, v katerih bi se moral odločiti. Toda navadno obdrži take občutke zase, njegove izjave za javnost pa so pohlevne in sentimentalne, resne in srčne, vedre in prazne v svoji univerzalni splošnosti. Dovzeten je samo za okrašene in vulgarizirane, premlete in iskričljive ideje. On je polveljnik v dobi telefona, beležke in kratice.

Ce pravim, da so ljudje, ki vodijo javne zadeve, brezbržni in povprečni, ne mislim, da niso včasih inteligentni, dasi to ni vedno kar avtomatično res. Vendar pa ne gre tukaj primarno za distribucijo »inteligence« — kakor da bi bila inteligenca nekaj homogenega, česar ima lahko človek več ali manj. Gre bolj za tip inteligence, za kvaliteto duha, ki se ga izbere in formira. Gre za vrednotenje razumnosti človeka kot prve vrednote v njegovem življenju, značaju in ravnanju. Takega vrednotenja pa primanjkuje v ameriški eliti. Na njegovem mestu sta »tehtnost« in »presoja«, ki v svojem uspehu veljata več kot subtilnost duha in moč intelekta.

Vse na okoli in tik pod človekom, ki odloča o javnih vprašanjih, pa so razvrščeni njegovi tehnični uslužbenci oblasti, ki jim je bila dodeljena vloga znanja in celo govora: ljudje ki skrbijo za njegove odnose z javnostjo, njegov administrativni aparat, njegovi tajniki. In ne pozabiti na odbore. Ko narašča število možnih rešitev, prihaja v Združenih državah do krize sporazumevanja med pripadniki političnega direktorija in namesto odločitve prevlada neodločitev.

Pomanjkanje znanja med elito je povezano z zavidnim vzponom »izvedenca«, kar ni zgolj golo dejstvo, temveč dejstvo, ki ga ožarja sij legitimnosti. Na nedavna vprašanja glede kritike obrambne politike, ki jo je izrekel voditelj opozicijske stranke, je obrambni minister odgovoril: »Ali mislite, da je voditelj izvedenec v tej zadevi?« Ko so novinarji vztrajali pri vprašanjih, je zatrdil, da »vojaški voditelji mislijo, da je tako prav in tudi jaz mislim, da je tako prav«. Ko so prešli nato na posamezna vprašanja, je dodal: »V nekaterih primerih je vse, kar lahko storite, da vprašate boga.« Ko se tako velika vloga tako arogantno prepušča bogu in izvedencem, kaj potem še ostane za politično vodstvo? In še manj za javno diskusijo o stvareh, ki so navsezadnje do slednje podrobnosti ravno tako politični in moralni kot vojaški problem. Sicer pa je bilo že od Pearl Harborja dalje čutiti težnje, da se diskusija odpravi in opozicija zruši pod plehkim geslom skupnega prizadevanja obeh strank.

Ker je vzgoja intelekta pri političnem osebju in v krogih njihovih svetovalcev pomanjkljiva, pomeni to, da je zaradi pomanjkanja duha, ki bi bil organsko povezan z javnostjo, njihove trdne odločitve in njihovo vodenje politike težko utemeljiti ali ovreči, skratka da je o njih težko na kakršen koli intelektualen način javno diskutirati. Še več: dostikrat se jih niti ne skuša utemeljiti. Javni odnosi so izrinili pretehtan argument, manipulacija in neprediskutirane odločitve pa so nadomestile demokratično avtoriteto. Od 19. stoletja naprej je administracija čedalje bolj nadomestila politiko; važne odločitve niti niso več odete v plašč razumne javne diskusije, ampak izhajajo od boga, od izvedencev in od ljudi, kot je g. Wilson.

Bolj in bolj še širi področje uradnih skrivnosti, prav tako pa se širi področje tajnega prisluškovanja nad tistimi, ki bi utegnili razkriti v javnosti, ki ni sestavljena iz izvedencev s pravim inteligenčnim kvocientom, stvari, ki niso zanjo. Vse odločitve o proizvodnji in uporabi atomskega orožja so bile storjene brez prave javne diskusije. Dejstva pa, ki bi bila potrebna za razumno sodelovanje v taki diskusiji, so bila uradno prikrita, potvorjena ali celo zlagana. Ko postajajo odločitve usodne, ne samo za Ameriko, ampak dobesedno za vse človeštvo, se viri informacij zapirajo, bistveni podatki za odločitev (čeprav je bila že storjena!) pa so kot politično udobne »uradne skrivnosti« odtegnjeni od sicer težko obloženih informativnih kanalov.

Medtem pa se zdi, da razpravljanje o politiki v teh kanalih bolj in bolj izgublja na kultiviranosti in zavesti. Kakovost teh brezbriznih sporočil za široko množico, oziroma za tiste, ki jih imajo za množico, verjetno določa demagoška predpostavka, da postaneta sumničenje in obtožba, če ju zadostikrat ponovimo, enaka dokazu krivde — prav tako, kot se začne velikokrat ponovljena reklama za zobno pasto ali vrsto cigaret smatrati za resnico. Najmočnejša vrsta propagande, ki oblega Ameriko, vsaj najmočnejša po obsegu in glasnosti, je trgovinska propaganda za milo, cigarete in avtomobile. Tem stvarjem, ali točneje njihovim imenom, poje ta družba najvišje slavošpeve. Važno dejstvo pri tem pa je, da je ta presenetljivi obseg propagande često zgrajen na neresnici in da vodi v lažno informiranost, bodisi z implikacijami ali elipsami, s poudarjanjem ali z direktivno izjavo. Pogosteje je ta propaganda naslovljena na trebuh in na seks kot pa na glavo in srce. Obveščanje javnosti po tistih, ki so na odločilnih položajih, ali teh, ki želijo, da jih volimo na te položaje, postaja vedno bolj neprizadevno in nejasno, zgledujoč se po trgovski propagandi in reklamah.

Vplivne javne osebnosti v Ameriki danes niso toliko dogmatične kot nevestne. Dogma je običajno pomenila neko več ali manj izdelano utemeljitev idej in vrednosti in je tako imela nekatere poteze (kakorkoli toge in zaključene) razuma in preudarnosti. Tisto, pred čemer stojimo danes, je ravno neobstoj razuma kot javne sile; danes stojimo pred nezanimanjem za znanje in strahom pred znanjem, ki bi vendar lahko razkrivalo bistvo javnih vprašanj.

Nevarnost za Ameriko ni v barbarskem iracionalizmu trdovratnih političnih primitivcev. Nevarnost je v spoštovanih sodbah senatorjev, v serioznih plehkostih predsednikov, v samozavestnih in odkritih sodbah mladih ameriških politikov s sončne Kalifornije. Ti ljudje so zamenjali duha s plehkostmi; dogme pa, ki jih legitimirajo, so tako na široko utrjene, da jim nobena protiutež razuma ne pride do živega. Taki ljudje so slabovidni realisti; v imenu realizma so zgradili svojo lastno panoroidno realnost, v imenu praktičnosti so ustvarili utopično sliko kapitalizma. Zamenjali so odgovorno komentiranje dogodkov z maličenjem dogodkov po labirintu javnih odnosov; na mesto spoštovanja do javne diskusije so postavili enostavne nazore o psihološkem vojskovanju; na mesto intelektualnih sposobnosti neumorno glasnost in previdno izjavo; in na mesto sposobnosti za iskanje alternativ in merjenje njihovih posledic pa hitre odločitve izvršilnih organov.

Ameriške elite ne sestavljajo reprezentativni ljudje, katerih ravnanje in značaj bi dajala Amerikancem vzor za posnemanje in aspiracijo. Nobene vrste ljudi ni, ki bi se z njimi ljudje iz množic lahko in radi istovetili. V tem temeljnem pomenu je Amerika brez voditeljev. Vendar je značaj moralno ciničnega in politično neizdelanega nezaupanja široke javnosti tak, da zlahka usahne brez političnega učinka. Da je to mogoče po ljudeh in dogodkih, ki so nastopali v zadnjih tridesetih letih, nadalje dokazuje, kako izredno težko je danes v Ameriki najti in uporabljati trezna politična sredstva v moralno zdrave namene.

Amerika — konservativna dežela brez konservativne ideologije — se kaže pred svetom kot gola, samovoljna sila, ko njeni odločujoči ljudje v imenu realizma vsiljujejo svoje često krhke definicije realnosti sveta. Duh nižje vrste obvladuje tehtno izgovorjene plehkosti. Kot je v liberalni retoriki postala nejasnost princip, je v konservativnem razpoloženju postalo iracionalnost načelo. Javni odnosi in uradna skrivnost, trivialna kampanja in nerodno doseženi uspehi stopajo v privatno inkorporiranem gospodarstvu in v militaristični hierarhiji na mesto razumske diskusije o političnih idejah. Odtod izhaja politični vakuum moderne Amerike.

Ljudje iz višjih krogov niso reprezentativni ljudje; njihovega visokega položaja jim niso prinesle moralne vrline in njihov bajni uspeh ni trdno povezan s hvalevrednimi sposobnostmi. Te, ki sedijo na sedežih visokih in bogatih, so odbrala in oblikovala sredstva oblasti, izvori bogastva, zakonitosti sveta slave, ki zdaj prevladujejo v družbi. To niso ljudje, ki bi bili odbrani in oblikovani v državni službi, ki je nekje povezana z znanjem in zavestjo. Niti niso teh ljudi oblikovale narodno odgovorne stranke, ki odkrito in jasno diskutirajo o problemih, ki se z njimi narod tako nerazumsko srečuje. To niso ljudje, ki bi jih zadrževalo v mejah odgovornosti veliko število prostovoljnih združenj, ki povezujejo razpravljačo javnost z vrhovi, ki odločajo. Ker razpolagajo z oblastjo, ki ji ni primerna v človeški zgodovini, so uspeli v ameriškem sistemu organizirane neodgovornosti.

Prevedel F. S.

BESEDA O WRIGHTU MILLSU

C. Wright Mills sodi med najodličnejše predstavnike sodobne ameriške sociologije; vsekakor pa med tiste znanstvene ustvarjalce, ki jim je uspelo, da so takoj v začetku presegli omejeni krog strokovne pozornosti in se uveljavili v širši javnosti. To ni nič čudnega: lahko bi brez velikega tveganja trdili, da se skoraj noben drugi ameriški sociolog ni spoprijel s tako aktualnimi problemi s tako izbrušeno spretnostjo jezikovnega izražanja. Medtem ko večina njegovih sorojakov izrecno ali vsaj implicitno izhaja iz domneve, da obstoječa družbeno politična struktura sodobne Amerike zagotavlja pogoje za demokratično življenje množic in se v svoji kritiki kvečjemu omejuje na ugovore zoper posamezne pomanjkljivosti sistema, pa Wright Mills izreka diagnozo celotni visoko hierarhizirani in centralizirani strukturi sodobne kapitalistične družbe.

V svojem delu *White Collar: The American Middle Classes* (Beli ovratniki: ameriški srednji razredi), raziskuje korupcijo, ki je zajela tako imenovane srednje razrede v sodobni ameriški družbi. V knjigi *Sociological Imagination* (Sociološka misel) zelo kritično pretrse glavne tokove v sodobni ameriški sociologiji (zlasti empiricizem in

abstraktno teoretiziranje) in opozori na pojave birokratizacije in tehnokratizacije na takšnem na prvi pogled avtonomnem področju človekove dejavnosti, kot je znanost. V drugih spisih obravnava problem ameriških sindikalnih funkcionarjev in medsebojne odnose med družbenimi ustanovami in značajem (*The New Men of Power in Character and Social Structure*).

Toda ena najzanimivejših in najpomembnejših knjig je vsekakor *The Power Elite* (Elita oblasti). V njej skuša ovreči tezo o demokratični vsebini družbenih in političnih odnosov v Združenih državah Amerike v 20. stoletju. Nasproti povzdigovanju ameriškega političnega sistema postavlja trditev, ki jo z vso vestnostjo skuša dokazati, da v sodobni ameriški družbi ne vladajo množice, marveč družbeni vrhovi kapitalističnih korporacij, centraliziranega državnega aparata in vojske. Vrhovi vseh teh hierarhiziranih ustanov imajo v svojih rokah *velike odločitve* (big decisions), ki opredeljujejo ne samo dejanje in nehanje preprostega ameriškega državljana, ampak v znatni meri po svojih posledicah zadevajo ob interese vsega človeštva. Prav zaradi svojega mesta v centraliziranih ekonomskih, političnih in vojaških hierarhijah, je ta družbena plast nosilec največje družbene moči in kot taka predstavlja elito oblasti, ki s svojo vsemogočnostjo in »organizirano neodgovornostjo« na vsakem koraku zanika »demokratično retoriko«. Tej eliti oblasti se po svojem družbenem ugledu pridružuje svet slavnih zvezdnikov, ki po poklicu zabavajo množico in ji tako dajejo nadomestne užitke za njeno izrinjenost iz sfere družbenega odločanja. Takšna hierarhizirana razporeditev vpliva in oblasti po mnenju W. Millsa determinira tudi moralno podobo »višjih krogov« ameriške družbe. Ta moralna podoba se izraža v »višji nemoralnosti«, ki kot generični pojem označuje družbeno dejstvo, da posameznikov položaj v družbeni strukturi ni funkcionalno povezan z njegovim znanjem in ostalimi njegovimi sposobnostmi, marveč z drugimi, od moralnih virov različnimi silnicami, predvsem z bogastvom.

Bilo bi seveda pretirano in neresnično, če bi Wrighta Millsa šteli za marksista, kar so iz določenih političnih razlogov ali zaradi nepoučenosti storili nekateri ameriški avtorji. Naj še tako bistrovidno razčlenjuje in še tako ostro biča družbene težnje, ki se zakonito pojavljajo na tleh visoko razvitega državnega kapitalizma, vendar ne vidi v organiziranih prizadevanjih delavskega razreda tiste sile, ki bi bila sposobna in poklicana znikati takšno stanje. Moč Wrighta Millsa je tedaj predvsem v kritiki alienacij visoko razvite kapitalistične družbe, medtem ko je konstruktivni delež njegove kritike komaj razločljiv. Zlasti bi bilo vredno kritike njegovo podarjanje predvsem elitarnega aspekta družbene strukture na račun zanemarjanja razredne strukture sodobne ameriške družbe.

Kljub tem omejitvam pa lahko rečemo, da je Wright Mills eden izmed redkih ameriških družboslovcev, ki ne zastira svojih pogledov na pereče probleme sodobne kapitalistične družbe pod ideološko prozorno tančico »čiste znanosti«, ki da je nepremostljivo ločena od vsakega družbenega vrednotenja. Ne samo, da iz njegovih teoretičnih del lahko razberemo sodbe, ki se jasno odražajo na sivem ozadju dokaj prevladujočega idejnega konformizma, marveč še več: kot človek in znanstvenik, ki so ga živo prizadela protislovja sodobnega sveta, si je zmerom, kadar je to mogoče, skušal ustvariti lastno nekonformistično sodbo o spornih vprašanjih. Leta 1957 je obiskal Poljsko, leta 1960 in 1961 pa dvakrat zaporedoma Sovjetsko zvezo, vse z namenom, da v stiku z neposredno resničnostjo spozna pravo naravo družbenih procesov v teh deželah.

Vsa srčnost tega samotnega iskalca resnice pa se še posebej kaže v njegovem odnosu do kubanske revolucije. Leta 1960, potem ko je obiskal nekatere druge latinsko-ameriške države, se odpravi na Kubo, da bi spet na kraju samem spoznal naravo

dogajanja, ki ga je uradna interpretacija skušala zamegliti z vsemi sredstvi »psihološkega vojskovanja«. In v dobrih šestih tednih po vrnitvi z otoka je napisal knjigo *Listen, Yankee* (Poslušaj, Yankee), v kateri se je odločno postavil na stran kubanske revolucije, o kateri je izjavil: »Sem za kubansko revolucijo. Nisem zaskrbljen zaradi nje. Zaskrbljen sem za njo in z njo.« Tako se v tej knjigi, podobno kakor v delu *The Causes of World War III* (Vzroki treje svetovne vojne) neposredno angažira v družbeno najbolj aktualnih problemih sodobnega sveta, s prizadetostjo in pogumom, ki jima težko najdemo par v sodobnem znanstvenem svetu.

Prav je tedaj, da se tega pisca, ki je zbudil pozornost po vsem svetu, ob njegovi smrti (umrl je letošnjega marca, star komaj 45 let) spomnimo tudi mi s prevodom odlomka iz njegove Elite oblasti. Morda bo katera naših založb štela za potrebno, da predstavi našemu intelektualno radovednemu človeku celotni prevod tega prav tako zanimivega kot prodornega dela.

A. B.

Riba

Gitica Jakopin

To se je dogajalo noč za nočjo: na trdo ležišče se je spuščal vdano, skoraj omotičen in z zavestjo, da ga bo neogibna izkušnja našla ob natanko isti uri kakor zmeraj, presenetila ga bo s svojo ostrino in nepopustljivostjo, čeprav je bil menil, da pozna oboje že čisto do dna, zgrabila ga bo vedno enako ali celo, kot se je njemu zdelo, vsakič manj pripravljenega na stopnjo tesnobe, ki jo bo prinesla s seboj, uporno in neomajno kakor v viharjih preizkušeno drevo.

Postelja je bila bolniška. Belo emajlirana železna palica ob zglavju in pri nogah ga je spominjala dolgih dni, prebitih v kdove katerem turobnem, po smrti in trpljenju zaudarjajočem poslopju — dni, ki jih med vročimi, z ostrimi, zaležanimi gubami prepreženimi rjuhami ni preždel on, niti ne ona, temveč drugi; vedel je zanje in za vse njihove skoraj nevzdržne privide sončnih, bleščečih dopoldnevov na mestnih ulicah, ko se pločniki tako prilegajo koraku, ko ljudje vsi hitijo, s kvišku obrnjenimi obrazi, vedri in obsijani z neposnemljivim žarom pripravljenosti na trud in napor, sonce se leskeče v šipah in v pozabljenih tramvajskih tračnicah in jih spreminja v nekaj živega, da se jih le dotakne, v zraku je nenehno praznično brnjenje, kakor da bi se vsi visoki kostanji združili v gozd in se nastavili pozno jesenskemu vetru. Vse to je tako dobro vedel, da je bilo isto, kakor če bi bil vse prestajal on sam, pa ne le enkrat, temveč neštetokrat — vselej kadarkoli pogleda uvito belo končnico, ne da bi imel v glavi trdno zasidrano kakšno živo, vsakdanjo in v daleč raztegnjene zveze segajočo misel. Nikoli se ni vprašal, zakaj mora biti prav to njegova postelja, niti se ni skušal otresti vznemirljivih asociacij, kakršne mu je dedovala iz hipa v hip. Oboje je sprejel, kakor je bil vaje sprejeti vse enako, dobro in hudo, vajeno in osupljivo, kar ga je bilo kdaj doletelo in čemur je bil izpostavljen, odkar pomni; znal je prenesti tudi nevsakdanjo radost, in če je bilo kakšno presenečenje preveč boleče, se mu je še vselej nekako izmuznil, ne za zmeraj, da bi bil glede tistega lahko pomirjen, pač pa

za trenutke, za toliko časa, da se je ost po malem krhala, in ko se je potem vračal k bolečini, je globoko v sebi, in ne brez tihega smeha, še vedno ugotovil, da ga ob vsakem naslednjem kosu poti, ki jo mora opraviti, da bo tegobo dokončno premagal in zatrl, manj zaskeli in prizadene.

Toda ta tesnoba, ki ne le, da se mu ne da niti prijeti, kaj šele, da bi ji našel ime in klasifikacijo v vrsti vsega, kar ga sploh more doleteti, je nekaj drugega. To je nemir, ki ga zalije kakor hudournik vročine in drhtečega pričakovanja, podoben plazečim se korakom, podoben zvoku, ki je veliko bolj strašen ko glas med krikom in šepetom. Pride pred zoro, ko je še tema, a ne več tako gosta, da bi se dalo reči: sredi noči; pride v črnoti, ki se je že začela redčiti. Okna takrat še ne uzre, vidi pa ploskev, ki se loči od motno mrakotnih sten in ki bo čez minute, čez sekundo, morda že posivela; ko se bo ta ploskev prelevila v sliko goste, dušljive uokvirjene megle, takrat... da, takrat... se bo tesnoba ko roparica vrgla nadenj — kot da ne ve, da se ji vendar nikdar ne upira — ne bo odnehala, dokler ga ne upogne, ne zmrvi, ne stre do kraja. Skoraj bi se nasmehnil, če pomisli: kakšna potrata ihte, kakšen zagon krempljev in šap in čekanov... za tak malenkostni odpor!

Spet noč, in ta ne more biti čisto nič drugačna. Kaj bi se moralo zgoditi, da ne bi doživel ničesar vsega tega, niti sunkovitega prebujenja, niti prividov, niti razbijanja srca, sovpadajočega z udarci iz neštetih zvonikov tega čudnega, tujega mesta, niti postopnega pogrezanja v težko jutranje spanje, brž ko se začnejo za belkastimi šipami prikazovati obrisi drugih, njegovim nič podobnih bivališč... Zgoditi bi se moralo, kar je nemogoče in kar se zdaj ne bo zgodilo. Tako vse ostane, kakor je. Zato naj čimprej pride, kar mora priti, kajti ko bo minilo, bo moral preteči ves neskončni dan, preden ga lahko znova stisne med šape.

Pokimal si je — lahko bi bil vedel, da bo to pot le drugače! Presenečenje ga ne bo zadelo šele čez čas, sojeno mu je bilo že zdaj, kar na začetku, že ob prebujanju: spanje, tisto na pol omotično stanje budnosti, na pol že drhteče pričakovanje neogibnega, se ni končalo odsekano, kakor pljusk mrzle morske vode po razbeljeni, sijoče izsušeni koži, kakor predirni krik najbolj zgodnjega zaprtega petelina, kakor udarec v kost. Končalo se je takó, da je nalahno, kakor na kdo ve katerih nežnih rokah, kot v tistem že pozabljenem toplem zavetju, iz spanja zdrsnil v trenutek, ko je obležal s široko razprtimi očmi, buden kakor preganjanec v prvi temni veži, buden ko žena, ki bo rodila. Zato si je pokimal, zato se je vdano, malodane z veseljem obrnil na hrbet, z že domačo, drago kretnjo je levo in desno dlan tiho položil na toplo, v blazino ugreznjeno teme, prste je prepletel in jih nekajkrat premaknil, dokler se niso ljubeče spustili v trdo vdolbino med tilnikom in vratom, spregledal je ploskev, ki še ne bo takoj postala okno, in se mirno zazrl v strop.

Strop je najprej prijatelj, igra je in ples. Morda je tudi pesem, glasba, smejoča — preglasna in posmehljiva. Iz najbolj črne črnote se je strop premaknil v platno, ki je še črno, le da ga tu pa tam prebliske vijuga, oranžna, žolta, škrlatna, slepeče bela. Ali pa so bile to najprej, še preden jih je on zaznal, še preden so osvojile črno platno, morda le črte, tenke in sikajoče, urne kakor bakreni hroščki? Da, da: črte so se že spotoma, ko jih je dohitevala zavest, spojile v kroge in zaplesale. Varal bi se, ko bi si hotel govoriti, da jih sovražil! Še več — komaj jih čaka! Kajti to je šele začetek, in če bi se hotel samo malo, res čisto malo preslepiti, bi si skoraj verjel, da je to začetek nečesa drugega, tistega, kar je v resnici nemogoče. Toda ali je med mogočim in ne-

mogočim res tako močna meja? Kaj pa, če je nemogoče le mogoče? Prebudil bi se, kot se je ravnokar, iz spanja bi rahlo zdrsnil v budnost, toda oči si še ne bi upal odpreti, ker bi moral še zmeraj dopustiti najmanjšo mogočo možnost, da je nemogoče res nemogoče; toda strop bi bil tudi pred zaprtimi očmi enako črn, še bi bil temna gmota, po kateri se kakor vojaki negibnih obrazov in trdih sklepov sprehajajo črte, bele, rumene, rdeče, vijolične, potem na lepem oživijo, poskočijo kakor norčavi škratki, okrogle, elipsne, stokrake švigajo in gomazijo in lačno goltajo črnoto. Nagledal bi se jih, in morda bi nato previdno odprl oči. Da — ni mogoče! Nemogoče bi bilo samo, če bi bil mrtev. Uzrl jo je, pri priči jo je uzrl. V dejstvu, da jo je uzrl, in v načinu, kakó in kakšno jo je uzrl, ni vendar nič tako neznanskega, da bi se bilo treba vznemirjati zaradi tega. Kaj še! Saj jo je tako uzrl že tolikokrat! Že prevečkrat. Da, če premisli, kolikokrat jo bo še, je to res že prevečkrat. Prijelo ga je, da bi se zasmejal. Kaj je le bilo tisto poprej, nekakšna čudna tesnoba? Tesnoba. Velika beseda za navadno reč: gola raztresenost, preutrujeni živci. Ona je tukaj. Saj je zmeraj tukaj. No, ko je že tukaj, ko je že tukaj... Najbrž ne bo mogel takoj zaspati, in morda bi vseeno kaj prej zaspal, če bi se zaposlil s tem, da si jo ogleda... čeprav je to seveda smešno... in tudi vidi se ne, ker je še taka tema, taka tema... Saj v bistvu mu je zelo zelo draga, zato si jo bo zdajle, ko ima ravno priliko, ogledal drugače, kakor da je edina in edinstvena... Spet velike besede, pa to nič ne de. Čeprav je tema, jo bo videl, ne z očmi — z očmi jo bo samo zaslutil, videl pa jo bo z mislijo, z izostrenim sluhom, s stanjšano dojemljivostjo kožne površine, trepalnic, ustnih koticov, neizgovorjenih besed in komaj spočetea smeha jo bo premotil od začetka do konca in si jo celó vtisnil v spomin... če bi se mu kdaj zazdelo, da si jo prikljče... neumnost... saj ne za drugo kot zgolj za eksperiment, kar tako si jo bo morda kdaj prikljčal pred oči, in če že pride, naj pride, kakršna bi bila zdajle... Leži na boku, ne tik ob njem, ob njegovih so samo njene gladke noge, z životom pa se je umaknila daleč ven, na odrinjeno blazino, da je pred njim poševna stena njenega golega hrbta, njena široka pleča, prijazna in topla ko domače duri, upognjen tilnik, prek tilnika se vije šop temnih las, ozka, deroča reka, ki se je pognala na skrite prsi. Desna roka si je spodvila blazinico, da jo bo imela samo zase, na tem trdem, napetem naslonu počiva desno lice, temni sklonjeno čelo, in levo roko je vrgla predse, kakor jo vrže plavalec, ki se krepko, z boka na bok, odganja po gladini... Ta roka, pa odmaknjeni, uviti život... to je najlepši lok, kar jih zdajle ta mah zakriva tema, pod njim leži in čaka morje divjih želja, pritajeno v nepriznanem, zatrtem koprnjenju. Sklonil bi se pod ta obok —

Obrnil se je sunkoma, nagonsko in se oslonil na laket. S široko razprtimi očmi se je zaziral v temo poleg sebe. Le za najkrajši hip si je upal pomisliti, da bo v mrakoti zasijal sklonjeni tilnik pod temno gmoto las... potem je znova legel na hrbet. Ta njegov zadnji gib je bil tako nagonski, potekel je v takó ravni, brez sodelovanja zavesti izpeljani črti, da se je skoraj zdelo, kakor da se on sploh ni premaknil. Na stropu pa tedaj že ni bilo več migetajočega platna, ne najbolj črne črnine. Videl je puščobno, krmežljivo jutro, dolgo, ravno ulico s špalirjem hiš na obeh straneh, v meglo zavitih, namrgodenih stavb izpred prve vojne, med katerimi se je le tu pa tam zasvetilo belo, drznejše pročelje, in po robu razdrapanega pločnika se je vlekla svojevrstna, redka ogrlica visokih pločevinastih posod za smeti, ki čakajo na voz s konjsko vprego, na godrnjavega starega smetarja z bridko nasršeno brado in z večno žejnim grlom, ki je vpilo že toliko in tolikanj različnega prahu... Dvignil jih bo, eno za drugo bo prijel

z nerodnimi, šapastimi rokami, in preden jo bo utrgal s tal, bo s pogledom čemerno in nespravljivo ošinil najbližja okna, kakor da mu vsi tisti, ki ta čas sedijo v toplih, udobnih domovih in pijejo, jedo, se smejejo in ga nemara vrh vsega še merijo izza komaj opazno premaknjene, zamolke kuhinjske zavesice — kakor da mu vsi tisti prizadevajo húdo in nepopravljivo krivico... Voza še ni, smetar se prav zdaj sklanja nad smrdljivo, zapacano posodo v kateri od vzporednih ulic. Še je čas... čas za žanjce, ki pridejo pred njim, na zgodnjo skrivno in sramotno bero... Glej, že prihaja prvi: upognjen, kocinast možic v starem, raztrganem, veliko predolgem in preohlapnem suknjiču, na hlačah ima zemljevid raznih krp, in podplat si je z vrstico privezal na vrhnje usnje ponošenih nizkih čevljev. Slikovita prikazen je, ko na urnih nožicah in s staro vrečo na hrbtu prišvedra do posode, z enim samim gibom bliskoma vrže vrečo s sebe, z eno roko ji razpre golt, druga je že odsunila pokrov posode za smeti, da se v najbližjem ozračju še dolgo razlega njegovo nihanje, dolgi, grčasti prsti začnejo hitro, hitro mešati in premetavati zgornjo plast odpadkov... To so pravilčno spretni, nagli, krčeviti prsti starih mojstrov brskačev... Dolga, zeleno zaplesnela štruca izgine v malho, kosti, papir, kosi nagnitega krompirja, jabolčni in zelenjavni olupki, gnilo sadje; vreča je z nagonskim, k prejšnjemu dopolnilnim gibom že spet na hrbtu, pokrov se je neslišno prižel k žlebu na robu posode, da še zanihati ni utegnil, in urne nožice odkrevsajo do naslednje. Roke krepko stiskajo zvitek malhinega grla, oči so pobešene, brada sloni skoraj na prsih, ko stari speši od posode do posode, toda nos sili kvišku, kakor da bi hotel že vnaprej, že skozi pločivno, prodreti v zbiralnik odpadkov, da bi ga brž prebiral, vsega prebral... Za prvim brskačem se na tatinskih podplatih, kakor duh iz onostranstva, prikrađe njegova družica, prva brskačka. Dolga je in suha, tenko, obdelalo krilo se ji mota okrog suhih stegen, na razgaljenih, od hladu nasršenih mečih se ji vijejo temne kačice nabreklih žil. Ozki, okrogli hrbet tišči naprej, ko da bi hotel prehiteti oči, noge, roke. Borna kita redkih sivo zelenih las se ji je odpela, zašiljeni repek ji obnemoglo, kakor v zadnjih zdihljajih, tolče po levi rami. Njene oči so ko dva jastreba, vse obletijo v enem edinem krožnem pogledu, najprej hiše na levi, potem na desni, kradoma, prek rame se ozre še nazaj, naprej nič ne pogleda, kajti tisto, kar je spredaj, je lahko samo ozadje, drugovrstna, za ta trenutek nevažna spremljava najbližje posode, ki ji kakor pozdrav moli nasproti svoj motno bleščeči, marogasti obraz...

Zaprl je oči. Veko je s tako silo stiskal ob veko, ko da hoče z naporom tega utripa, z uveljavitvijo vse svoje volje pregnati pogled na dolgo, ravno ulico in na vajeni spreved jutranjih brskačev na njenem robu. Misel mu je na silo stekla drugam, toda tedaj se mu je zazdelo, da se je tik nad njegovo glavo nekdo neslišno, ali kako strahotno zasmeljal — to je bil smeh, ki je prskal izmed zob, ki je s piskom uhajal skozi priprte ustnice, mrzel, hudoben smeh... Ali pa je morda kje blizu tako čudno predirno zatulil pes... Potem se je oglasil zvon... Skoraj bi mislil, da leži doma, v kamri, kamor je mati samo boljšemu gostu postlala z debelimi hodnimi rjuhami in z napihnjenimi, dehtečimi blazini. Duh po sveži krmi mu je udaril v nosnice, in skozi okno je bilo slišati pobožno drsanje starih korakov v prahu. Da, mimo se je pomikal spreved visokih, v črno oblečenih žensk, koščene prste so imele ovite z roženkranci in njihove ustnice so žebrale trde zloge blage molitve. Na čelu je menda stopala njegova mati, in vse, ki so ji sledile, so ji bile tako podobne, kakor da so si same sestre dvojčice. Spet je zabučal zvon, in — saj, saj! V bližnjih in oddaljenih zvonikih je odbilo štiri. Po ulici je zvenknil glasen, surov korak in okno

se je že čisto sivo kakor na pol slepo, škrileče oko osameljene živali uprto zastrmelo vanj. Začutil je, kako se nadenj spuščajo ustnice, žgoče ustnice, kakršnih ni še nikdar ne videl ne imel, neznane, bajne, najočarljivejše od vseh... Toda preden so prišle do njega, so se počasi, kakor nerade razmaknile, z njih je prišel estel šepet, ki ga je mamil, ki ga je zibal in izročal trdnim rokam v varstvo, šepet, ki je pregnal prvide, spomine in celo želje.

V sobico se je prikradel jutranji mrak.

Ko je planil pokonci, je bil že velik dan. Oziral se je po prostoru, ko da je prvič tukaj. Vse mu je bilo neznano; oči je uprl v staromodno svetilko na svoji delovni mizi in začuden ugotovil, da je podobna velikemu, sivemu, otožnemu zvončku, ki se mu ne zdi, da bi se odprl oblačnemu, puščobnemu dnevu. Počasi se je skobalil s postelje, dolgo se je umival nad počeno umivalno školjko iz tretjevrstnega porcelana in s čedalje hujšim odporom vdihaval zmes izparin in vonjav, ki je puhtela iz temnega lijaka. Na križu sredi lijaka so se držali svaljki sprijetih las in umazanije, križa in drug drugega so se oklepali kot za vse večne čase. Z veliko hodno brisačo, ki jo je bil že prejšnjo soboto pozabil oddati v pranje, se je otiral dolgo in brez misli, gluha za šume in glasove, ki so čedalje zahtevnejši in čedalje bolj vztrajni prihajali tam z ulice navzgor, njegove kretnje so bile vse čudovito vsklajene in gladke, kakor da bi jih bil premišljal in se v njih uril vsa jutra svojega dotedanjega življenja. Odlikovala jih je prav neresnična ubranost, ki pa se je pretrgala še tisti mah, ko se je začela globoko iz podzavesti vanj tihotapiti misel, da se začanja nov dan — tedaj so mu roke, mišice na obrazu, koža na lasišču trznili sami od sebe, v nekakšnem krčevitem poskoku, ki je v tesni, zadušeni sobici čudno kričal in strašil celo njega samega. Pomislil je, da bi se moral obriti. Stopil je pred ogledalo, ki je viselo nad umivalnikom in se pogledal. Hitro se je obrnil proč, kajti iz ogledala se je vanj zastrmela procesija črnih žena, za njimi pa so se brskači zvrstili v nedogled, čedalje manjši, čedalje bolj žalostni, čedalje bolj počasni. Spomnil se je, da bi si skuhal čaj. Ko ga je rezka, grenka tekočina spekla v jezik in na nebo, je šele sprevidel, da se je bil moral postopek pripravljanja čaja odviti kakor po navadi: spoznal je, da so predmeti, ki jih je bil medtem prijemal in odlagal, obždeli na vajenih mestih kakor zvesti podložniki, otrpli v pričakovanju, ko jih bo spet potreboval.

Tedaj šele mu je prišlo v zavest, da se je novi dan res že začel. Stopil je k oknu in ga na stežaj odprl. Nagnil se je daleč nad okenski okvir in se zagledal v gomazeče žuželke človeških postav, vozil in živali na ulici. Zatopil se je vanje s tako zazrtim, navznoter obrnjenim pogledom, da jih sploh ni razločil — nikakor ne bi mogel reči, kaj je katera od teh žuželk, kam leze in kaj jo žene. Kdove kako dolgo je strmel v ulico, takole nagnjen skozi podstrešno okno visokega študentskega doma, ne da bi bil pomislil na možnost vrtoglavice, na verjetnost, da se ubije, če se le še prav malo nagne ven — z okna se je šele umaknil, ko je začutil, da ga dopoldansko sonce žge v levo sence. Zaprl je okno, z velikim korakom je bil na mah pri mizi, s katere je spotoma vzel aktovko, snel je jopič s kavla na vratih in s pogledom še enkrat preletel sobico. Takoj, takoj. Počasi, s pobešeno glavo se je ukradel k oknu in ga odprl, da je nenaravno belo sonce sunkoma pridrlo noter, obrnil se je in hlastno zaklenil za seboj. Noge so ga same od sebe zanesle v predavalnico, hrbet je skoraj zavzdihnil od olajšanja, ko je začutil trdi naslon študijskega stola za seboj, roke so naravnale beležnico, v katero si je med predavanjem zapisoval profesorjeve misli in svoje opombe, svinčnik je šinil pokonci in obstal ko sveča,

konica se je zapičila v papirnato ledino in nastala je tišina, ki je trajala dolge, čudovite ure, ko se ni nič zgodilo, ko se ti ni treba bati ne veseliti, pogreznjen si v čas, ki ni čas, visiš v lahkotnem, toplem, rahlo dehtečem prostoru, ki ni prostor. Ne da bi se bila v njem do kraja izoblikovala misel, je motno zaslutil, da so to ure z nasmehom na obrazu, in da jim ta nasmeh ves čas ožarja tiho tleče pričakovanje.

Ko so vsi vstali, je vstal še on. Preden je zaprl zvezek, se je vprašal, kdo mu je vanj načečkal prečudne vzorce sonc in lilij in nenavadnih, operjenih konjčev. Obračal je stran za stranjo, vse so bile porisane s temi čudaškimi, dovršeno izdelanimi prikaznimi. Zmignil je z rameni, spravil zvezke v aktovko in odšel iz predavalnice. Bil je zadnji. Na hodniku je stala gručica študentov. Zaslišal je glas:

»Si že končal referat?«

Dvignil je glavo. Hipoma je začutil, da stoji v njegovih čevljih nekdo drug, vesel, živahen, podjeten fant. Veselo je odvrnil:

»Se ne. Snov se mi vleče ko kurja čreva. Za vraga je ne spravim noter.«

»Greš z nami na kosilo?«

»Bi šel... pa moram še v knjižnico.«

»Potem se vidimo zvečer?«

»Če bom končal —«

Ves ta pogovor se je odvil nekje drugje, morda kdaj prej, ali pa se še bo, in zadnje besede je že dušila zavesa, ki se je z rahlim švistom spustila za onim drugim, za veselim, živahnim in podjetnim fantom. Ozrl se je, kakor da na pol pričakuje, da se mu je bil oni drugi, njegov nasprotnik in zmagovalec v slehernem spopadu, zamaknil za hrbet. Ni ga bilo. Za njim se je le dolgi temačni hodnik raztezal v docela črno točko na svojem koncu, in po obeh straneh, čisto za steno, so se začele opotekati zapotegnjene, pijane sence, sestre prabitnih vešč. Široko staro stopnišče, na katerem se je izgubil, da ga je nenehno neslo zdaj sèm, zdaj tja, kakor da si ga za zabavo podajata leva in desna stran, ga je vrglo na ulico. Prvi mah je pomislil, da bi planil nazaj, v umirjenost temnega hodnika in starega stopnišča, tako ga je bil zunaj presenetil poldan. Mogočne gmote oblakov so padale nad mesto, že so zapraskale prve težke kaplje dežja.

Mrko si je zavihal ovratnik, aktovko je stisnil pod pazduho in zakopal roke v žepe, glavo in ramena je potegnil vase in se z dolgimi, nekam nedokončanimi in neoprijemljivimi koraki nameril po kotu pločnika, tik za stavbami, da je bilo videti, kakor da bi se vsak čas najrajši zaril v najbližji hišni vhod, katerega topla temina ga je venomer in glasno klicala. Na lepem se je pognal v tek. Hlačnice so se opletale za njim, ko se je divje podil po drevoredu: gnala ga je nenadna, nepričakovano v srcu porojena misel, da mora čimprej domov, ker ga najbrž kdo čaka. Nekdo ali nekaj ga zanesljivo čaka, in če ne bo pohitel, mu še uide. Kmalu mu je začelo bučati v glavi, šumeti v ušesih... Dolge, neskončne ulice, ulice, po katerih teče že oddavnej in po katerih bo še tekkel, dokler bo imel kaj moči v telesu. Zaletaval se je v mimoidoče, vsakemu je brž zamrmral opravičilo, ali pa je bilo morda kaj drugega, in spešil dalje. Na koncu dolge aleje je začutil, da mu pohaja sapa. Ustavil se je. Z desno stranjo se je oprl ob široko deblo platane, tudi glavo je naslonil nanjo, in počival. To je bil počitek pred globokim spanjem, pred veliko radostjo, pred šumno, razposajeno zabavo... Iznenada ga je spet, in še bolj vroče, prešinila misel,

da mora hiteti, ker ga tisto čaka. Zdaj je že vedel, da tisto ni oseba, temveč stvar. Na videz majhna, rekel bi celo: neznatna. Zagledal jo bo že daleč, s konca počekčkanega hodnika v domu, in naj se zdi še tako neznatna, je vendarle prav tisto, kar čaka že tedne in tedne, po čemer koprne v prenekateri uri med polnočjo in prvo zoro...

Zasopel je obstal pod betonskimi stopnicami, ki so vodile v dom. Vtem ko je lovil dih, ga je obhajal tak trepet, da se je zbal, da se bo zdaj zdaj zgrudil. Cutil je, da mu drhtijo roke in noge, glava in prsi. Napel je mišice na mečih, da bi se obdržal vsaj na nogah, potem je zlagoma, tipajoče, preizkušal stopnico za stopnico, in naposled omahnil k vratarjevi loži. Težko se je oprl ob leseni napušč pred okencem in počasi dvigal pogled. Za šipo si je suhi vratar naveličanega pogleda z negotovimi prsti prižgal cigareto. To je trajalo in trajalo... Bal se ga je pogledati naravnost v obraz, da ne bi s svojim prosečim pogledom premalu zbudil njegove pozornosti, da ne bi brez vprašanja, že iz njegovih oči, izvedel, da... Premikal je suhe ustnice, obup mu je jemal glas in razsodnost. Naposled se je vratar obrnil k okencu in ga samo pogledal, pogledal ga je z brezosebnim, nepristopnim pogledom izkušenih, prevejanih vratarskih veteranov in nerad odprl okence.

»Kaj bo dobrega?«

»Je kaj...« Od tesnobe mu je glas obtičal v grlu. Skušal se je nasmehniti, da bi prevaril vratarja... Ah, že ta misel, da bi lahko prevaril vratarja! Še tisti mah se je spametoval in toliko da se ni zasmel samemu sebi in svoji preproščini. Zbral se je in povzel:

»Je kaj... zame?«

»A — pošte?« je s poudarkom dopolnil vratar in se leno ozrl prek rame, kjer je na zidu visela odprta omarica s plitvimi, zaprašenimi predalčki.

»Menda nič,« je zinil vratar in se lagodno zasukal nazaj k okencu.

Nič ni rekel, še zmeraj je slonel na napušču in nemo gledal vratarja. Vratar se je z očmi topo zavrtal vanj, kakor da je bil tisti mah na njem zasledil znake dokaj neznane, pošastne bolezni, potem je z dlakoepsko odmerjeno kretnjo cigareto odložil v pepelnik in zamrmral:

»No, no, bom pa še pogledal...«

Vratar je izpraznil oba spodnja predalčka viseče omarice, nedaleč od svojega komolca, preudarno si ju je položil na mizo in začel obračati ovitek za ovitkom. Pri nekaterih je kaj zamrmral, ali pa je odmajal z glavo, kot da ne odobrava ne naslova ne vsebine, ki je bila zanj menda kot na dlani, brž ko je prepoznal pisavo. Kupa sta se nižala, njegove kretnje so postajale vedno bolj obotavljive, in pri zadnjih dveh je menda nehote celó počakal.

»Nič.« Pomolčal je in dodal: »Saj sem rekel!«

Zravnal se je in tedaj je vratarja drzno pogledal naravnost v obraz. Zdelo se je skoraj, kakor da ga izziva.

»Potem pa prosim ključ.«

Vratar ga je vprašujoče pogledal in zganil s tenkimi ustnicami, ko da bi hotel nekaj reči, pa je samo desnico iztegnil na drugo stran svojega stola, ki se ni ohladil ne podnevi ne ponoči, s konci prstov je preletel vrste ključev na žeblih in obtičal na prazni številki 311.

»Tristoenaajst, ne?«

Pokimal je.

»Nimam ga. Saj vidite, da ga ni.«

»Kje pa je potem?«

To je vprašal kar tako, avtomatično, ne da bi se bil prav zavedal, kaj govori, in ne da bi ga bilo vprašanje, kje je ključ njegove sobe, količ kaj zanimalo. Pač pa ga je tisti hip zanimalo nekaj drugega: na tihem si je zatrjeval, da je še več možnosti, da bi pošta zanj kljub vsemu vendarle bila; možnosti, ki jih vratar ni dovolj pretehtal ali pa sploh ne upošteval. In zdaj je omahoval med bojznijo, da se osmeši pred vratarjem, in drugim, še dosti hujšim strahom, da bi zaradi vratarjeve malomarnosti pošta zanj prišla, on je pa ne bi dobil v roke. Vsaj danes ne, morda še celo jutri ne, in prav lahko bi se mu zgodilo, da bi vratar v takem primeru njegovo obupano pričakovano pismo sploh založil in mu ga izročil šele čez mesece in mesece, ko bi postale vrstice v njem, ki so zdaj najvišje, kar si je le mogoče misliti, zaradi teh mesecev in mesecev naivne, nerodne in zastarele. Hipoma se je odločil; začutil je, kako se mu po telesu pretaka ogenj obešenjaške razposajenosti, živo se je zganil, se z obema komolcema oprl na rob napušča, ko vinski bratec, ki mora pajdašu zaupati nekaj posebno hudomušnega — vratarju se je z nasmehom zastrmel v oči, tudi vratar se je bil radovedno nagnil naprej, da sta z nosom skoraj trkala eden v drugega, in tako je tiho vprašal:

»Da niste moje pismo slučajno shranili kam drugam? Kam bolj k roki — ker že tako dolgo čakam nanj?«

Vratarja je sprememba v njegovem glasu in v njegovi drži tako osupnila, da je pozabil posmehljivo dvigniti obrvi, le nemo je odkimal in iztisnil:

»Ne, nisem.«

Tedaj se je vratar ujel, zahehetal se je, na svojem bornem preužitkarskem stolčku se je nagnil nazaj in se hahljal, da mu je bilo videti globoko v razgaljeno žrelo, podobno kosu uležanega surovega mesa.

Sunkoma se je obrnil in stekel po stopnicah, da bi ušel temu hehetu, celo spotaknil se je, vendar se je hitro pobral in hitel dalje. Šele visoko gori, na stopniščni ploščadi, od koder se je videlo k vratarjevemu oknu kakor na dno prepada, se je kradoma ozrl. Da, vratar je bil potisnil glavo skozi odrinjeno okence in je bolščal za njim, usta pa mu je še zmeraj raztezal porogljivi hehet, ki je bil zdaj še strašnejši, ker ga ni več spremljal glas.

Prijel se je za glavo in zdrvel naprej, preskakoval je po dve, po tri stopnice hkrati in se ni več ustavil, dokler ga ni zadržala kljuka na vratih njegove sobice. Kljuka se ni vdala, vrata se niso odprla, čeprav se je bil z vso močjo spustil nanjo. Na žeblju ob podboju ni visel ključ.

Aktovko je stisnil k sebi, ko da se je oklepa, in se poraženo, s težkimi, kljubujočimi koraki odpravil isto pot navzdol, vse do vratarjeve lože. Kakor hudo-delec je smuknil mimo okenca, ne da bi se bil ozrl k šipi. Pa saj ni bilo treba — tudi tako je jasno videl črno, zgrbljeno gmoto vratarjevih ram in prsi, veliko glavo z očali, bolščeče oči.

Snažilke so stanovale v pritličju, vendar je zaman trkal na prva, na druga in na tretja vrata. Nikjer odgovora.

Slepo, brez misli in namena se je napotil nazaj na ulico. Sprejel ga je zmeren, zelo droban, gost dežek, ki je kakor pokrov zapiral mesto. Vse hiše so imele zaklenjene obraze in priprte oči. Ljudi ni bilo dosti na spregled; kolikor jih je bilo, pa so zastrti in odmaknjeni spešili vsak po svoji poti. Vhodi so bili vsi zasunjeni in zdelo se je, da so velike železne kljuke odločno obrnjene navzgor.

Kmalu je začutil, da ga ta dežek premaka do kosti. Zazeblo ga je, ves je začel drhteti in slišal je, kako mu vrhnji zobje trkajo ob spodnje. Zavil je v trgovino, kjer si je kupoval čaj in sladkor. Nekaj bi moral pojesti. Znašel se je pred pultom, poleg katerega je bila hladilna omara z jestvinami. Gledal je sir in salamo, dolge, na ovalu razložene rezine gnjati z mlečno belim čipkastim robom, in pogled mu je obtičal na prizmatični skladanici prekajenih rib, skuš, ki si jih je včasih privoščil koš posebno poslastico. Prav na vrhu kupa je ležala velika, ploščata, zlato in bakreno sijoča zaobljena riba, podobna davni mojstrovinu izpod navdihnjene roke.

»Kaj smem postreči gospoda?« je rekel glas mlade prodajalke v belem predpasničku, kakršne nosijo točajke v boljših lokalih. Hkrati ga je nasmeh njenih zob in oči zadel kakor švist biča, da se je prestrašeno umaknil vase, in neko vrtajoče jedro v njegovi glavi se je začudilo, preden ji je mogel odgovoriti: »Kako da se te ženske po trgovinah ne morejo naučiti vsaj ene slovnično pravilne fraze?«

»Prosim tole ribo,« je odvrnil zamolkel moški glas poleg njega. Sunkoma se je obrnil, toda pred omaro z jestvinami ni bilo nikogar drugega — le on.

»Tole ribo,« je z nasmejanim, razposajeno mladim glasom zapela prodajalka, sklonila se je v odprtino omare onstran pulta in tedaj je uzrl samo njen svetli mladi obraz, obrnjen navzgor v okviru klobas in piščancev v celofanu. Prijelo ga je, da bi se na tej strani sklonil še on, da bi se jima obraza dotaknila, če ne bi bilo šipe vmes, in tako bi ji lahko pomežiknil, od blizu, skrit on in skrita ona — bilo bi, kakor da se ni sploh nič zgodilo, to bi še sebi zlahka utajil.

»Še kaj, gospod?«

Ta njen gospod, ta sladki, priliznjeni gospod, ki je zvenel kakor denar in ne kakor naziv, ga je hipoma razdražil. Vendar se je v njem zganilo še nekaj močnejšega, nekaj, kar se je bilo porodilo v trenutku, ko se je bil zdrznil ob njenem zmagoslavnem nasmehu. Pomislil je, da bi ji rekel: »Najlepša ženska si, kar sem jih kdaj videl, in nocoj bom spal v tvoji postelji.« Ona pa bi se zasmejala, njen smeh bi ga vil in zbadal, odvrnila bi mu: »Ti si pa dosti upaš, kaj? Ven bi te vrgla, pa kaj, ko si mi všeč! Delam do šestih, da boš vedel, srček ti moj zamišljeni.«

»Ne, hvala,« je spet iztisnil zamolkli glas. Riba je zdrknila v aktovko, in kljub vsemu je pazil, da jo je spredaj spustil vanjo, da si ne popacka zvezka in skript, in to še ni bilo opravljeno, ko je v podzavesti že prekel svojo dlakoepsko občutljivost in ribe in ves svet.

Spet se je znašel na pločniku, in zazdelo se mu je, da je dežek postal še trdovratnejši, še bolj blago nasilen. Prehodil je dolge, ravne ulice, mimogrede se je začudil, da tudi goloba ni nobenega — ko jih drugače v tem mestu skoraj na vsaki zeleni krpici trate, ob vsakem cvetličnem nasadu kar mrgoli. Od premočenega jopiča se mu je začela hladiti srajca in koža pod njo. Njegovi koraki so votlo plenkali po mokrem tlaku, in ko se je tlak končal in so pod njegovimi stopali zaškrtale peščene predmestne steze, mu je bilo, kakor da brede, kakor da ga ustavlja neprodurna gošča. Ubral je počasnejši korak, ves se je zgrbil v ohlajeno gmoto samega sebe, in tak je stopal na pol v dremežu, že skoraj nasmejan — še malo, pa se bo predal ugodju muke.

Tedaj se je spomnil na ribo. Pojedel bi jo. Kaj bi prenašal skušo po svetu! Ozrl se je. Nasproti se mu je počasi, potnega in spotegnjenega obraza zibala starejša, obilna ženska z dvema nabitima mrežama v rokah, mučila se je in in

težko sopla, ko jo je tovor na videz sam vlekel naprej. Nezaupljivo ga je ošinila, ko sta se srečala, in se v zadnjem obupanem naporu pognala dalje. Za njo sta pod velikim dežnikom prikoračila fant in dekle, objeta sta se smejala pesku, hišam, mostu in pahljačastim vrbam za reko.

Se te ribe mu ne dajo pojesti! Nikamor drugam se ne more zateči kakor v park. Toda to mesto! Kjer naj bi imelo park, se širi le velikanski travnik: ob sobotah in ob nedeljah se cele družine z vozički in z otročaji preselijo tja, posedajo na travi, pijejo in jedo. Toda za robom je menda nekaj grmov... Težko bi se zdajle spomnil, so ali niso...

Oblaki so se spuščali čedalje niže in dežek ni odnehal, nasprotno — bilo je, kakor da se na tihem zgošča iz hipa v hip. Cesta se je zožila, hiše na levi in na desni so se menda odmaknile in se opustile v dimasto, temno meglo, da je hodil kot skozi predor. Na koncu te ceste je že ležalo polje, in pred poljem tisti sobotni-nedeljski travnik. Da, na robu se je šopiril šopek grmov, lesk, s srščimi, vlažno lesketavimi šibicami. Pozdravil jih je z nalgo kretnjo rok, ki so hotele zleteti v to edino zavetje na vsem širnem svetu, pozdravil z nogami, ki so stopile moško, skoraj veselo. Če bi sijalo sonce, bi si žvižgal, ko se je bližal temu ljubemu, temu prijaznemu gozdčku lesk. Mokrote ni več čutil, hlad, ki se mu je prej ves čas vlekel vzdolž hrbtenice, se je nalepem sprevrgel v mehko toploto. Saj, navsezadnje — kako lep dan!

Zavil je okoli leskovja in obstal. Obstalo je vse. Ne misli ne giba ni premogel. Pred njim se je bila znašla petorica dečkov, zarotniško, v krogu so čepeli na petah, pobešenih glav, z rokami v žepih, naslonjeni eden ob drugega, da so se z bokom malo grel. Nemi krožek, privid iz prejšnjih hudih sanj... Vsi so kadili in mrko boljčali predse. Ko so ga zagledali, se niso niti zganili, le izpod čela so se drug za drugim mrzlo zastrmeli vanj.

Naposled se je zavedel. Pognal se je naprej, hodil je in hodil, dokler se ni ustavil sredi neznanske širjave mokrega travnika, da je bil ko edini otoček sredi vseh morij, edina ptica sredi prostega neba, edini človek sredi divjine, edini in najbolj sam... Razgledal se je na vse strani, kakor da hoče s pogledom odmeriti povsod enako razdaljo. Stati mora točno na sredini. Pomaknil se je nekaj korakov na levo, da, vse naokoli se širi enaka površina sive ravni. Nasmehnil se je. Končno... Počasi, s premrlimi prsti je odprl aktovko, trdo kakor umetno vlakno, nagnil jo je, da je bela štručka zavite ribe brez njegovega trudna padla ven, potem je spustil aktovko na tla, pokleknil je nanjo in pomaknil papir z ribo predse. Tukaj ga ne bo mogel nihče videti...

Riba je bila med njegovim popotovanjem ojeklenela. Zaman si je prizadeval, da bi ji s prsti podolž preparam hrbet. Tenka kožica med plavutmi se je natezala, toda vdala se ni. Spustil je ribo nazaj na papir in iz hladnega žepa s težavo potegnil nožek. Nekajkrat se mu je spodmaknil noht, preden se je rezilo škripaje odprlo navzven. Zdelo se mu je, da je prerezana kožica bridko zahreščala. Odprl je prekajeno ribo, z dveina prstoma je zgrabil razgaljeni koščen rep in ribo z naglo, krčevito kretnjo rešil okostja. Vzel je prvo polovico in jo potežkal v dlani. Hladna in trda se mu je čutila kamen, in ne kruh. Ozrl se je naokoli in zagriznil. Kleče na aktovki je dolgo žvečil prvi zalogaj. Žvečil in žvečil, potem ga je izpljunil in spustil tisti kos ribe nazaj na papir. Pazljivo je zložil obe polovici in vmes zataknil beli, žalostni skelet. Šele tedaj je doumel, da je to spet samo privid iz vsakonočne more, ne riba — kajti ta riba je imela samo okostje in golo kožo, mesa pa niti trohice. Zasmel se je. Preklano ribo iz sanj je zavil nazaj in jo ljubeče položil v travo, kjer se je v mokroti bočila

gomilica. Vstal je in si z robcem otrknil grudico blata s kolen; pobral je aktovko, stisnil si jo je pod pazduho in odšel po prejšnji poti, mimo zarotniškega kroga dečkov, med zameglenimi hišami, ki so se spravljivo razmikale, da so mu naredile kar najširšo pot, po mostu, kjer so mu pokimale razumevajoče vrbe, po pločnikih. Golobi se še niso vrnili. Tudi otrok še ni bilo...

V domu se je zavlekel po stopnicah. Ko je obstal pred vrati svoje sobe, se ni nič začudil, da je ključ to pot visel na žeblju ob podboju, zaklenil je za seboj, aktovka mu je s komaj slišnim šelestom zdrknila iz rok in obležala na tleh, sklonil se je in kakor v sanjah spustil premočene čevlje z nog, omahnil je na posteljo in preko hipne, prepevajoče omotice strmoglavil v spanec. Usmiljene sanje so mu naklonile njena topla pleča, da si je za kratek čas spočil na njih, do tistih ur med polnočjo in prvo zoro, ko ga bo spet zajela skeleča slast, ki se ji ni upal najti imena.

BRANKO ŠUMEN: PESMI

Nisem več

*Nimam več očeta.
Samo ime po njem.*

*Ravninski veter je obstal kot mati
sredi njive in me čaka.
Kako je daleč še jesen,
pokrita s počrnelo slamo
in dež, tako mehak in poln šumenja
in lokvanji na reki —
zaljubljene oči deklet
iz bližnjih mlinov.*

*Komaj kdaj ti še napišem pismo,
mati.*

*Očetov grob sem presadil v srce
in z njim še tvoje
in obiske k njemu.*

*Nihče me več ne vodi za roko,
nihče ne reče:
to ni prav,
tega ne smeš storiti!*

*Nimam več očeta.
Samo ime po njem.*

*Zato sem tudi zate, mati,
že skopal v srcu grob
in za brata bi, če bi ga imel,
za človeka bi, če bi ga poznal,
za sebe bi,
če bi imel še v srcu kaj prostora.*

*So še žita tam pri nas klasata?
So še maki nasmejani?
In topoli,
so topoli še vzravnani?
Jaz več nisem.*

Želja

Nesite me skozi večerni sneg.
Po drevoredu megle z žalostnimi očmi
in obranimi jabolki.
In ne govorite o zapahnjenih vratih
moje rojstne hiše,
kamor se je skozi slamnato streho
pritepel veter s pustih polj.

Nesite me takega, kakršen sem vrasel
v opoldanski zrak
naših mladostnih norčij.
In zakopljite me ob napevu
pastirskih stranščic,
z vedrim nebom v očeh,
kjer bo še vedno ostal prostor
za vračajoče se štorke.

In ko me boste pokopali in že šli,
mi ne recite zbogom,
ker se tako nikoli nismo poslavljali
med sabo.

Lipov bog

V tem mokrem, črnem blatu
sem samotni križ
in bog pozabljeni na njem.

Od jutra do noči
prek njiv strmim,
odsoten,
nem,
ko da ničesar več,
ničesar
ne bi znal zakričati ljudem.

Nihče se ne ustavi več
in ne pomoli
pod mojimi nogami:
veter se me izogiba
in raje hodi božat prazna gnezda
med topoli,
mamka strahoma mi zro v obraz,
ko ženejo ob meni krave past,
še krokarji,
raztepeni v poljani,
na moje lipovo srce
posesti se boje.

V tem mokrem, črnem svetu
sem samotni križ
in bog pozabljeni na njem.

Kdorkoli si, o, pridi sem
in vprašaj me, kako živim:
zavržen sem,
ves nag, ubog,
razbičan od glave do nog,
bi hotel usta zdaj odpreti
in stopiti s križa:

jaz več nočem biti bog!

VIKTOR KONJAR: MONOLOGI

Pred jutrom

Svetlobo tvojo noč je vpila vase.
Na mrzlem pesku si obležal nem.
Blodeči veter zdaj s teboj igra se
in zven noči se sklanja ti k očem.

Vsa jata ptic, ki si jih k sebi vabil,
je davno odletela kdove kam.
Na mrzlem pesku si obležal nem.
Poslej boš večno, večno, večno sam.

Slovo

Ugasni še zadnjo svetilko
in zadnja vrata zapri.
V popolni tišini, brez ognja
naj tvoja podoba zgori.

Od sonca ožgana trava
in prah, ki se lepiš k nogam,
sprejmita me. Bos in razgaljen,
vsega se molčanju razdam.

Spoznanje

Svoj glas si razsejal v neplodna tla,
razsipal si ga zvrhoma, brez mere
med veter, v ogenj in globeli zla,
ves sprepleten v bleščavo slepe vere.

Ob času žetve si ostal brez bere.
Ves širni krog od sonca do pekla
ostal je prazen, mrk in brez izbire.
Tvoj molk edina žrtev je bila.

Zdaj iščeš pot. Z razprtimi očmi
in praznimi, ovelimi rokami
ves miren, v molk ujet, stojiš v temi.

In čakaš. Prosiš, da se jutro zdrami.
Svoj glas sejal boš z novimi močmi
med zemljo, ognjem, vetrom in vodami,

Dve satiri

Na ljubljanski II. gimnaziji je v začetku šolskega leta izšel list Mladinec. Obsega dvanajst ciklostiranih strani in se živo in neposredno ukvarja z najrazličnejšo gimnazijsko problematiko. S stvarnostjo, živostjo in aktualnostjo se ponašajo tudi literarni prispevki v njem, saj jih preveva zdrav, kritičen humor ter živa potreba po dejavnosti. List se tako po svoji fiziognomiji precej razlikuje od običajnih srednješolskih literarnih glasil; veliko bolj neposreden je, brez poze in narejenega literatstva, ki pogosto živi iz gole potrebe po vbogaimenski mentorski pohvali. — Dve kratki satiri, ki sta sicer zrasli iz tekoče gimnazijske problematike, a po obravnavi problema in po svojem dometu daleč presegata ožje gimnazijske okvire, — saj se s podobnimi stvarmi srečujemo v vseh plasteh našega družbenega življenja, — nazorno in živo potrjujeta in ilustrirata omenjeno angažiranost. Obe gradita s stilno zadetim in s sorazmerno zelo ekonomičnim stavkom dve miniaturni satirični paraboli, ki z duhovitimi vzporedji smešita nekatere naše današnje in tukajšnje nenormalnosti, po svoji kvaliteti pa nedvomno dosegata (vsaj to) nivo sodobnega slovenskega humorja in satire.

Pravljica o kadrovskem problemu

(Iz slovanskih ljudskih pravljič)

Sime

Nekoč je živel sultan, ki je imel 1300 otrok. Sultan je bil pameten, zelo izobražen mož. Hotel je, da ga nasledi na prestolu tak vladar, ki bo dostojno vodil svoj narod. Toda nobeden od sinov se mu ni zdel dovolj izurjen, dovolj pameten, dovolj vnet za vladarski poklic.

Sultan se je posvetoval z velikim vezirjem. Skupaj sta našla izhod. Razglasila sta kadrovsko krizo in kmalu nato pripravila seminar, kjer bi se najbolj bistri in delavni sultanovi sinovi učili vladati.

Končno je napočil dan, ko sta sultan in veliki vezir slavnostno odprla seminar. Na ta dan bi morali sultanovi sinovi pokazati, kako so obdelali v nalogah za sprejemni izpit razne družbeno-politične probleme. Ko pa sta sultan in veliki vezir videla, da je od vseh otrok prišlo na seminar samo 40 sinov, sta se spogledala, nekaj zamrmrala in jih poslala nazaj v sobane. Sinovi so odhajali in eden med mlajšimi je pokazal svojo nalogo starejšemu bratu in dejal: »Mislil sem, da jih bodo vsaj pogledali, pa nič...«

In potem so vsi srečno in veselo živeli in živijo še danes, če ni bilo slučajno revolucije.

Trogloditi se prebujajo

Sime, Rastko Močnik, Aleš Vahčič

(Tiskovna agencija »Novi dupeljnik« poroča o dveh važnih dogodkih preteklega tedna.)

Shod dupeljnikov iz vsega Dupla je otvoril naddupeljnik Bu in predlagal naslednji dnevni red:

1. najti je treba problem
2. razno

Naddupeljnik Bu je povzel besedo: »Najti moramo problem, ki bi mu lahko prediskutirali poskusno rešitev. Ta načrt programa bi potem skušali konkretizirati, pri čemer bi posebej pazili na sprovajanje sklepov diskusije.«

Vstajajoč ga je dopolnil podnaddupeljnik Zu: »Mislim, da je v naši hardi treba najti življenjske probleme, ne da bi iskali abstraktne, če lahko najdemo praktične probleme.«

Potem so drug za drugim podrejeni dupelniki predlagali po nekaj problemov. Ko so dupelniki podrobno utemljili svoje probleme tudi z verskega stališča in stališča rodovitnosti, je podnaddupeljnik Zu dal izjavo, da problem še vedno ni najden, ker nobeden ni bil utemeljen.

Neki dupeljnik se je drznil ugovarjati, zato mu je ekstra dupeljnik Mu pojasnil, da je treba najti tak problem, ki je specifičen za hardo dupeljnikov v Duplu. »Kajti«, je rekel dupeljnik Mu, »treba je najti problem, in to tak problem, ki ne bo preozek in ne preširok, da ga bomo zmogli vsi dupelniki. V tem je namreč smisel dupelnijstva. Ko bomo našli tak problem, se bo življenje naše harde bistveno spremenilo. Torej, poiščimo problem s pravimi dimenzijami.«

In dupelniki so ga iskali in ne bi bili dupelniki, če ga ne bi našli.

Ko so našli problem, so vendar nekateri dupelniki podvomili v njegovo pravšnjost. S kamnitimi sekirami so hodili previdno okrog njega in ga previdno otipavali. Neki dupeljnik je rekel, da se mu zdi nekam premajhen. Lahko bi mu pridružili še problem malodupelnijstva.

Naddupelniki se sicer s tem niso strinjali, in so dejali, da je dotični dupeljnik reakcionaren faktor, ker malodupelnijstva v njihovi hardi sploh ni. A vendar so zbrani dupelniki poskusili poiskati še kak problem.

Po polurnem iskanju novega, še nenajdenega problema je naddupeljnik Bu vstal, zabrisal ob tla manjšo skalo in dejal:

»Kaj pravzaprav iščemo?«

Tu se poročilo »Novega dupelnika« konča. Drugi dan so namreč objavili, da je problem, ki ga bodo obravnavali tisti, ki so ga predlagali višji dupelnijški forumi, namreč: odnos dupeljnikov do dupelnijstva.

Vendar za nas ni bistveno, kakšen problem so dupelniki iskali in kakšnega so našli. Važno je le to, da so se dupelniki trudili, da bi problem našli.

Varuštvo za vsako ceno

Miško Kranjec

Boj okrog revije Mlada pota se je, kakor vse kaže, v svojem prvem delu srečno in še v pravem času končal; in prav je, da so se v našem političnem življenju našli ljudje, ki so stvarjem natančneje prisluhnili in jih globlje ter širje vzeli, kakor so to zmogli literarni in vsakovrstni drugačni mentorji.

V dobrih petnajstih povojnih letih je to že drugi spopad s prihajajočo, mlado generacijo. Uspeh prvega takega spopada, pri katerem sem tudi sam imel svoj delež, je bil, da je — v nekem smislu tudi »mentorska« — Mladinska revija prenehala izhajati, ko je morala izmenjati nekaj uredništev, pa še svoje ime, in se zdaj nadaljuje pod imenom Perspektive z meščansko miselnostjo. Levo orientirani del tiste generacije, čeprav številnejši, je takrat opustil vsakršno misel na kakšno svojo revijo, se porazgubil po službah, sodeloval pa le še priložnostno po raznih revijah in časnikih, ne da bi določneje vplival na ta tisk.

Generacija se je — če govorimo v generacijskem jeziku — pojavila takoj po osvoboditvi in se zbirala ter razraščala okrog takrat edine revije, ki je bila zanjo desegljiva — Mladinske revije in se hote ali nehote po zakonih življenja postavljala nasproti starejšim generacijam, ne da bi sama med seboj bila kakorkoli zdiferencirana, kar je bilo v takratnih razmerah tudi zelo težko pa tudi tvegano.

Nedvomno je Mladinska revija bila na svojem začetku nekakšna »mentorska« revija, vendar brez določenih mentorjev. Od revije začetnikov se je z generacijo razraščala dejansko v generacijsko revijo, kjer so idejna in ideološka vprašanja bila manj pomembna kakor pripadnost generaciji. V senci te generacijske pripadnosti je rasla in postajala najbolj aktivna skupina okrog današnjih Perspektiv, ki si je v nadaljnjem razvoju našega političnega, vobče družbenega življenja ustvarila lastno revijo, utesnila svoj krog pa ga hkrati skušala razširiti na prihajajoče sile, v čemer pa očitno ni uspela, kar nam zgovorno priča primer Mladih poti.

Namesto na pol mentorske Mladinske revije so nastala Mlada pota, ki so postajala odločneje mentorska, ali vsaj poskušala to postati.

Zgodilo pa se je, da je tudi generacija, ki se je zbirala in nazadnje tudi zbrala okrog Mladih poti, preraščala tak mentorski okvir, dokler se mentorstvu ni uprla. Zgodilo se je podobno ko nekoč pri Mladinski reviji: generacija je hotela s svojo rastjo revijo iztrgati mentorstvu in jo napraviti za glasilo svoje generacije.

Upravičenost ali neupravičenost mentorske revije je vprašanje zase, nič manj pa, kakšna naj bi bila taka revija in kdo naj bi jo vodil. Nekaj velja, da namreč zgolj literarno vzgajati mladi rod ne odgovoraja več našim današnjim

razmeram, področje prizadevnosti mladega rodu je v skladu s celotnim našim razvojem postalo mnogo širje, kakor je to bilo v času nekdanjih mentorskih revij, ko se je kulturno dogajanje vrtelo več ali manj okrog književnosti, književnost pa ni več najpomembnejše, poglavitno področje človekove prizadevnosti. Stvar zase je seveda, da se vprašanja spletajo vedno okrog literarnih revij, bolje — okrog literarnih generacij.

Verjamem, da je tudi ta naša druga generacija, celó še ta napravila kaznivo dejanje, ko se je otrsela mentorstva pa si celó revijo prilastila. Ni presenetljivo, da so se takoj priglasili k besedi vsakovrstni mentorji in pedagogi v silni skrbi za rodove, ki bodo prišli, in v silni jezi na dozdanje učence, ki so jim spodmaknili področje njihove vzgojne prizadevnosti, ne da bi se hkrati vsaj malo vprašali, kaj z generacijo, ki so jo vzgojili, ali ki je že vsaj prerasla vsakršno varušvo. Nikomur teh ljudi ni prišlo na misel, da bi se nam moglo ponoviti, kar se nam je zgodilo v bojih ob Mladinski reviji in tiste generacije, da bi namreč zdanja, ki stopa v življenje, ali pa se že nahaja sredi njega, v resnici ne imela nikjer svojega pravega zatočišča. Naša sodobnost, kakor se je izoblikovala, in naj je še tako spoštovanja vredna in potrebna revija, ne more biti glasilo prihajajočih rodov, še manj so to lahko mariborska Obzorja. Glasilo neke skupine so Perspektive, v krog Naše sodobnosti pa so novi rodovi neradi vstopali že od vsega začetka. Pustimo ob strani vzroke za tak položaj, ravno tako upravičenost, da Naša sodobnost je takšna. Če bi je ne bilo, bi jo najbrž morali ustvariti. Rezultat naše preteklosti je, naših takratnih stremeljenj in prizadevanj.

Ali je tokrat šlo zgolj za revijo, kamor bi mladi ljudje odlagali svoje izdelke in se tako morda izognili presoji starejših urednikov? In za kakšno mentorstvo je šlo v resnici ko so se oglasili vsakovrstni mentorji? Mar ni značilno, da se tokrat celotna mladinska organizacija ni čutila v prav ničemer prizadeta, da se nasploh mladi ljudje širom po Sloveniji niso čutili tako prizadeti, kakor bi bilo pričakovati po precej ostri polemiki starejših ljudi? Nasprotno — vse kaže, da so bili na moč zainteresirani za revijo mlade generacije.

Po več ko petnajstih letih po osvoboditvi bi bilo potrebno stvarem, ki so se spletle okrog vprašanja Mladih potov, pobliže pogledati v obraz. Umetniška beseda se je v povojnih časih iz raznih vzrokov na moč diskreditirala; ne gre za to, da književnost v občem našem družbenem življenju ne igra več tiste vloge, kakor jo je igrala nekoč, ko je bila skoraj edino področje kolikor toliko svobodnega prizadevanja človeka, pa je vključevala v svoj krog vse drugo, tudi politično prizadevnost. Beg v artistično oblikovanje ali v psihologiziranje, s tem pa tudi v določno nerazumljivost, pa s tem v tolikokrat poudarjano odmikanje od širokih množic ima svoje nekoliko globlje vzroke kakor zgolj hotenje ustvarjalcev, da bi bili za vsako ceno neumljivi, modernistični, sodobni. Umetnost — taka ali drugačna — ni mogla nikdar biti sama sebi namen. Toda ravno umetnost, ki se je trgala takšni miselnosti in se poskušala nekje, v nečem približati življenju, naši stvarnosti je bila v vseh povojnih letih deležna negodovanja, pa se je zaradi tega nezadovoljstva moral uveljavljati artizem.

Nedvomno je bilo v vseh povojnih letih mladini posvečeno mnogo skrbi za njeno rast, z njeno aktivizacijo smo lahko bili vsestransko zadovoljni. Toda resnica je, da se ta mladina nekje po dvajsetem letu depolitizira, vsekakor pa se umika iz političnega življenja v golo strokovnost svojega poklica. V politiko vstopajo mladi ljudje profesionalno prek raznih tečajev, ne prihajajo pa iz svojih poklicev. In kakor se mlad človek ne posveti temu političnemu

profesionalizmu, se tudi otrese politične aktivnosti. Profesionalisti pa napredujejo uradniško — ni nikakršno naključje, da ob tolikšni politični razgibanosti v vseh teh povojnih letih nismo dobili med mladimi ljudmi vidnejših političnih osebnosti, ki bi v njih že danes z veseljem videli prihodnjega predstavnika naših političnih stremeljenj, in ki bi mu že zdaj z veseljem prisluhnili, ker govori v nekem svojem jeziku pa vendar globoko našem.

Nisem kanil govoriti o politiki, ni moje področje, v mislih imam nekaj drugega — da namreč pri bojih okrog Mladih potov ne gre več zgolj za literarno prizadevnost nekih mladih književnikov, pač pa za celoten kompleks vsega, kar je bilo v naših razmerah na ta ali oni način dušeno, pri čemer ni nezanimivo, da se v te boje od politikov, razen enega, ni nihče vtikal, pač pa, da je tokrat ta generacija ravno v politiki našla razumevanje.

Navsezadnje — gre za našo komunistično, vsekakor pa za napredno mladino. Če je bil boj pred nastankom Perspektiv upravičen pa tudi razumljiv, čeprav gre tudi tam za pojav, ki ga je v našem družbenem razvoju treba razumeti, tokrat ne gre več za nastajanje nekih novih Perspektiv, pač pa za revijo, ki je levo orientirani del mladih ljudi iz prve generacije ni zmožni iz raznih vzrokov rešiti, za revijo, ki bo živo posegala v naše življenje, česar Naša sodobnost danes niti več ne poskuša, prav gotovo pa ne v dovoljšni meri. A če gre za komunistično, vobče našo napredno generacijo, to pa nedvomno gre, zakaj je bil potem potreben ves ta hrup? Ali je zares le z njimi nekaj narobe, ni morda pri nas samih marsikaj narobe? Morda zato, ker »slabo« pišejo? Morda, ker narobe mislijo? Če slabše pišejo, je kriva njihova nenadarjenost ali pa so krivi sami. Če pa narobe, se pravi — če ne mislijo vse prav, smo jih pač mi vzgajali, ali so se vsaj ob nas vzgajali.

Ali pa je današnja komunistična mladina, pa vobče vsa nekoliko, vsaj »nekoliko« drugačna od nas predvojnih, medvojnih, prvih povojnih komunistov? In če je drugačna, mar je že zato krivoverska? Če pa smo spremenili razmere, spremenili pogoje za njihovo rast, za njihovo življenje, mar ni to dovoljšen vzrok, da so postali še sami drugačni, da gledajo drugače na pojave življenja in seve tudi drugače ravnaajo s temi pojavi? Nič ni na svetu dokončnega, vse je potrjeno razvoju, in je potem treba tudi razumeti prihajajoče rodove, ki se jim bo vedno znova upiralo sleherni uveljavljanje naše dokončnosti, pri čemer seve postane umljiv tudi naš odpor proti takemu razveljavljanju dokončnosti, ki k njej težimo.

Leposlovne revije niso bile nikdar zgolj leposlovne, kakor tudi pripovedna umetnost — a tudi vse druge — zgolj neko leposlovje, artizem. Ravno take književne, leposlovne revije pa so vedno zaobjemale v svojih nedrih širok kompleks vprašanj našega življenja. Mladi ljudje niso nikdar bili zgolj politiki, posegali so v življenje vedno na široko. Morda gre danes za pojav, da bi nam ravno revije, ki bi doumele naš čas, mogle koncentrirati v svojem krogu mlade ljudi, kjer bi mogli spregovoriti v svojem pristnem, mladem jeziku. Kakor je tudi res, da se je mlad človek vedno otresal mentorstva. Tembolj je to razumljivo, kadar gre za generacijo, ki je v svojih vsakdanjih življenjskih poklicih strokovno že dozorela, že stoji sredi tega našega življenja, v nečem pa jo še vedno potiskamo v okvire svojega varuštva. Kadar govorimo o naši mladini, govorimo o njej superlativno, toda kadar ta mladina dorašča, kadar stopa na naša mesta, ko nas včasih celo poskuša potisniti s teh mest, takrat pa se že pojavi naše nezaupanje do nje. Nehote potem nastane vprašanje — kdaj potem ta mladi človek sploh dozori, kdaj sme samostojno spregovoriti?

K polemiki okoli »literarnega mentorstva«

Boris Paternu

Polemika, ki jo je v resnici sprožil izid nove revije Problemi, je odprla celo vrsto vprašanj, vendarle so se razpravljanja osredotočila na tri glavne polemične oziroma problemske kroge: literarno mentorstvo, literarna revija za mladino in naposled pojav revije same.

K nekim zaključkom nas lahko pripelje že sam potek razpravljanj, namreč nekoliko nenavadno, a vendar močno poučno dejstvo, da je največ pozornosti vzbudilo vprašanje literarnega mentorstva.

Najbrž to ni samo naključje.

Kdor količkaj pozna našo slovensko preteklost, ve, da imamo Slovenci res dokaj močno tradicijo literarnega mentorstva, to se pravi »poučevanja« pesniške in pisateljske veščine oziroma spodbujanja k njej. Pojem ima globlje zgodovinsko zaledje in je imel nekoč celo mnogo več kot zgolj leposlovni namen in pomen. S »sestavljanjem« verzov ali proze v slovenskem jeziku se je svoje čase manifestirala narodna vest slovenske mladine in niti ne samo mladine. Literarna veščina je bilo eno izmed znamenj in meril narodne zavednosti ter uglednosti, literarno mentorstvo pa prav tako, le da še na višji ravni. Seveda je tudi leposlovno mentorstvo nad mladimi kasneje doživljalo svoj razvoj in živelo od najrazličnejših notranjih pobud, od politično ideoloških do čisto zasebnih.

Toda več lastnosti je, ki so bile vsem tem starejšim mentorskim konceptom za mladino po navadi skupne. Če prebiramo nekdanje ali novejšje »listnice uredništva«, namreč vidimo, da je šlo najčešče za pouk tehnične veščine, izpeljane iz pravil bolj ali manj šolske poetike, in za vsebinske pripombe, izhajajoče iz bolj ali manj spediagogiziranih nazorov o človeku ter družbi. Ne da bi hotel kakorkoli podcenjevati moralno in delovno vnemo, ki je živela izza takega početja, ali stvarno pomoč, ki jo je utegnil iz tovrstnega mentorstva potegniti začetnik, je treba vendarle priznati, da ta oblika literarnega spediagogiziranja današnjemu času več ne ustreza.

Najbrž ni samo preobremenjenost z drugim delom zadnji vzrok, da nihče izmed ustvarjajočih književnikov — bivših literarnih mentorjev — ni zmoغل nadaljevati s poučevanjem, niti v Mladih potih niti kje drugje. In ko je uredništvo Problemov še pred izidom preve številke hotelo najti med seboj ljudi, ki bi v posebni prilogi, če ne drugače, opravljali to nalogo, spet ni bilo moč prepričati nikogar. Končno je tudi neposredni pogovor z dijaki II. gimnazije pokazal, da ni nikakršne globlje vneme za pouk te vrste.

Če pustimo resnico prédse tako, kakršna je, bo treba priznati, da niti med književniki — mentorji niti med mladimi ni pristne in zares žive potrebe po tistem

mentorstvo, kakršno je bilo nekoč in kakršno po zakonih vztrajnosti hoče v naši zavesti živeti še danes.

Vzroki za to so globlji in še zdaleč ne tako pesimistični, kot se zde na prvi pogled.

Literarno ustvarjanje danes ni in ne more biti dejavnost, h kateri bi mlad človek težil ali vsaj dolgo težil iz nekih izrazito izvenumetniških nagibov. Spričo močnejše razvith družbenopolitičnih, znanstvenih, tehničnih in nešteti drugih možnosti ostaja in bo ostajal na področju umetniških stremeljenj te vrste samo tisti, ki nosi v sebi zares močno razvite one intelektualne in emocionalne zmožnosti, ki so izrazito sposobne za tovrstni spopad z življenjem. Že dolgo je za nami čas, ko so Slovence šteli po številu pesnikov in pisateljev ali ko smo svojo eksistenco morali dokazovati zgolj z umetniki in »umetniki«. Bleiweisovim Novicam se je nekoč zdelo potrebno, da so učile, naj bi rodoljubi pridno pisali »in veliko, veliko pisali« (1845). In res so tedaj mnogo pisali, včasih morda celo nekoliko preveč.

Sodobno življenje pa postaja vse bolj in bolj táko, da postavlja ljudi vse bolj na tisto mesto, kamor sodijo. Vedno manjša bo potreba k umetnemu usmerjanju drugih ali samega sebe. In vedno izrazitejše bodo najbrž tvorne energije tistih, ki bodo prihajali ne pa silili na področje umetnosti. Kadar pa jih ne bo, jih tudi mentorstvo ne bo priklicalo k življenju. In bolje je, da jih ne.

Zdi se, da je tu nekje predmet, s katerim je treba trezno računati. Računati tudi takrat, kadar smo pretirano zaskrbljeni nad vsesplošnim pomanjkanjem veselja do literarnega »mentorstva«. Pojav ima namreč tudi svojo dobro stran.

Vendarle to ni vsa resnica.

Problem mentorstva brez dvoma obstaja in še kako obstaja. Seveda ne tistega mentorstva, ki modro graja in treplja, temveč mentorstva v globljem, zahtevnejšem pomenu besede.

Morda bo za današnjo literarno mladino najbolj primerna taka pomoč, ki ne docira, temveč čim bolj neposredno odpira naše in tuje življenje, odpira na vseh bistvenih koncih in tudi v sodobni umetnosti. Gre za to, da se odprejo in odklenejo najbolj žive resnice sodobnega časa ter človeka, da se ostri zavest o njima. Tega mlad književnik najbolj potrebuje. Rime pri tem niso posebno važna reč.

Ce pogledamo vprašanje s te strani, je čisto prav, da Problemi svoj mentorski korak naravnajo nekam v to smer. Seveda bi bilo preenostavno trditi, da je korak že čisto trden in sam sebe gotov. Toda, čigav je?

Neekskluzivna, premišljena in čim manj improvizirana pa tudi čim bolj tenkočutno kritična panorama našega resničnega življenja utegne koristiti tistim, ki žele z umetniškim peresom poseči v odnose med ljudmi.

Ce bo nova revja temu kos, jo bo življenje potrdilo. Ce ne bo, jo bo prej ali slej samo izbrisalo. Nastala je docela organsko in spontano, zakaj bi ji pot v svet zapirali z resnično ali navidezno skrbjo nad usodo »mentorstva« za naše male.

Rahločutni material ali ljudje

Janez Dokler

Studentovski list Tribuna je v svoji zadnji številki natisnil članek o problemu Problemov. Ta članek med ostalim ugotavlja krivdo uredništva Mladih potov za krizo koncepta mentorske revije in ga post festum poučuje: »Le-to bi moralo stalno proučevati že obstoječe oblike dela z mladino, jih izboljševati in spreminjati, ne pa ostajati po več let v istih šablonah, ki pri tako rahločutnem materialu kot je ravno mladina, nujno privedejo do občutka monotonosti.«

Vse kaže, da avtor tega stavka tudi sam še ni čisto nehal biti »rahločutni material«, zato človeka toliko bolj prizadene ta obskurna latovščina problematičnega aktivizma. Prizadetost pa se takoj sprevrže v spoznanje, da ta čudni jezik pravzaprav precej natančno povzema vse tisto, kar se tudi v dosedanjem razpravljanju o mentorstvu in mentorski reviji zdi močno problematično.

Imenujmo jo »rahločutni material« ali kakorkoli — v razpravljanju se »sporna« mladina med petnajstim in dvajsetim letom trdovratno pojavlja kot neka posebna vrst človeka; celo med mladino ima — sodeč po razpravljanju — nekakšen poseben status. Zakaj namreč ne do šestnajstega leta, do meje, po kateri sme gledati vse, kar ji ponuja kino? Ali do osemnajstega, ko postane polnoletna? In če že do dvajsetega, zakaj ne do petindvajsetega, ko zapusti mladinsko organizacijo?

Kdor ima količkaj spomina, bo priznal, da je zgornja meja, ko mlademu človeku priznamo določeno zrelost ali ko mu odrečemo dobroto mentorskega obdelovanja, zelo gibljiva. Kaj se je — denimo — v zadnjih dvajsetih letih usodnega zgodilo s to mladino, da je iz revolucionarne avantgarde, sposobne sprejemati usodne odločitve in prevzeti nase odgovornejše naloge, iz zavestnih graditeljev itd. (glej katerikoli časopisni uvodnik ob dnevu mladosti) postala »rahločutni material«, ki ga lahko uniči ali pa vsaj zmede pri iskanju samega sebe in svoje izvirne poti — nekoliko daljši članek s filozofsko vsebino? Je to res samo skrb za mladino ali pa je morda zraven tudi nekoliko alergičnosti na filozofske članke in na »idejnoestetske koncepte«, o katerih dvomimo, da bi bili primerni za mladino med petnajstim in dvajsetim letom, čeprav še ne moremo natančno vedeti, kakšni bodo?

Na Slovenskem imajo mentorske revije dolgoletno tradicijo in zato se baje vsi strinjamo, da je mentorska revija mladini potrebna. To je do neke mere res. Bolj sporno je najbrž vprašanje, kakšna naj bi bila. O tem obstoje različni predlogi. Studentovska Tribuna na primer brani koncept, po katerem »revija seveda ne bo mogla imeti nekega ožjega idejnoestetskega koncepta, ki bi vezal njene sodelavce; nujna pa bodo določena idejnoestetska stremljenja, ki bodo predvsem politične narave in bodo kot taka tudi sposobna mladino voditi, usmerjati in ji nakazovati pot, ob kateri pa si bodo mladi ljudje lahko sami

gradili in sprejemali svoja stališča«. Tribuna sicer ne pove, kdo naj bi bil v taki reviji nosilec idejnoestetskih stremljenj (predvsem politične narave), očitna pa je misel, da »rahločutni material« tega sam ne bi zmogel. Kdo torej? Mentorji, ki jih odlikujejo idejnoestetska stremljenja predvsem politične narave?

Na Slovenskem imajo mentorske revije dolgoletno tradicijo in morda prav zato ni naključje, da celo študentovski list tako odločno zagovarja potrebo po varstvu nad mlado generacijo, kot da imamo opravka z nekim »materialom«, ki je po svojih stremljenjih že *à priori* nekaj sumljivega. Ali pa gre samo za literarni naraščaj? Toda ob vsej tej veliki skrbi za literarni naraščaj, ob tem skoraj paničnem strahu, da ne bo izgubljen noben talent, nekako ni mogoče pozabiti skušenj — denimo — vsaj zadnjih desetih let. Te skušnje, ki jih je mogoče podpreti z dokazi, pa govore, da dejanski potek stvari ni bil vedno na višini mentorskih tradicij. Srbi na primer se s takimi tradicijami ne morejo ponašati, so se pa vse drugače širokogrudno obnašali do svojega pesniškega in pisateljskega naraščaja. Kako je bilo s tem pri nas, bi bilo mogoče napisati več kot prenese gostoljuben časopis in potrpežljivi bralci. Najmanj, kar je mogoče reči, je to, da do nastopajočih pesnikov in pisateljev ter publicistov nismo bili preveč širokogrudni.

Tačas Naši razgledi dovolj široko odpirajo svoje strani polemiki o problemu mentorstva, kar je vredno vsake pohvale. Toda v desetih letih izhajanja mentorske revije niti ta ugledni časopis niti katerakoli revija ni našla priložnosti ali prostora, da bi na svojih straneh (v dobrem ali slabem) opazila Mlada pota in tako imenovane mlade talente, ki so v njih tudi že po več let objavljali svoje prispevke.

Kulturna javnost, ali kakorkoli že to imenujemo, je bila daleč od njih in to so tako oni kot uredništvo dobro čutili. Nič čudnega torej, če so mnogi med njimi prišli na originalno misel, da je njihovo približevanje središču kulturega dogajanja odvisno od njihove oddaljenosti od Mladih potov. Nekateri so odhajali s takšnimi obrazy in izjavami, kot bi se jim bila zgodila krivica, ker je revija sploh kdaj objavila njihove prispevke. In tudi obratni učinek ni izostal; malokateri javni in kulturni delavci se je dal preprostiti, da bi napisal prispevek za tako imenovani mentorski del revije.

Toda to je že eden izmed obrazov toliko obravnavane krize Mladih potov. Dotaknili smo se je mimogrede, ker kaže na slabost, ki je noben mentorski koncept ne bi smel ponoviti, a se kaže v vseh, ki so se doslej pojavili kot predlogi. Tribuna jih je v svoji formulaciji le povzela. Mladina, tudi tista med petnajstim in dvajsetim letom, ni niti »rahločutni material« niti pasivni receptor kakršnihkoli »idejnoestetskih« in kar je še takšnih konceptov. Točneje: kolikor je samo to, smo zanjo razvili celo vrsto izobraževalnih, vzgojnih in političnovzgojnih institucij, organizacij in pripomočkov, ki jih nobena revija ne more niti nadomestiti niti pokriti njihove primanjkljaje. Se bolj nesmiselno bi bilo, če bi jih podvajala. Toda ostane še nekaj, kar se zdi mnogo važnejše. Prepričan sem, da ni prav, če v pisanju mladih ljudi vidimo (ali hočemo videti) samo dobro voljo, da bi se približali literaturi ali se izurili v pisateljski veščini. Tudi ne vidim potrebe, da bi bilo treba koga v tem smislu spodbujati. Pobude mladega ustvarjalca, če so kaj vredne, so globlje in bržkone tudi pogojene v specifičnem položaju mlade generacije sploh. Tudi za mlajše ustvarjalce — če jih ne obravnavamo kot »material« — ima revija lahko kak smisel le, če more dati njihovim pobudam družbeno dimenzijo, če jih sooči drugo z drugo in postavi v širši kontekst aktualnih kulturnih in družbenih vprašanj. Samo v takem kontekstu se vrednotijo in tudi same dobivajo vrednost v očeh bralcev.

Mentororizem v akciji

Matjaž Kmecel

(Odgovor je bil namenjen študentski Tribuni.)

Novo revijo Problemi je določen del slovenske kulturne srenje sprejel s huronskim krikom in vikom, z dolgoveznim moraliziranjem in z veliko prahu. Tolikšna prizadevnost se na Slovenskem redko najde in bi bila kot takšna seveda vredna vse pohvale, če si človek ne bi mogel kaj, da ne bi v njej videl tudi nekakšne periodične kompenzacije za siceršnjo sterilnost. Ta kompenzacija je čisto kranjske narave in nosi v sebi nekatere spretno skrite plasti, ki sicer nimajo kaj dosti opraviti s siceršnjim videzom zunanje objektivnosti. Ne mislim toliko na Mitjo Mejaka, ki je določeni mentorski ideji brez dvoma žrtvoval precejšen del svojih moči, kolikor številne druge polemične avtorje, ki bi želeli za ščitom mentorske zahteve izsiljevati druge, recimo malo bolj privatne zamisli in želje, o katerih pa seveda naravnost ni najbolj priporočljivo spregovoriti. Prireditev traja že lep čas in preti, da bo še trajala.

V zbor, ki se zadevno poti in trudi, se je bolj ali manj uspešno in standardno vključil tudi Ingo Paš, ki je v Tribuni (17. oktobra 1962) na peti strani tiskal svoja tovrstna razmišljanja pod naslovom »Problemi — problem, ki bi ga bilo treba širše zastaviti«. Razmišljanja so turobno ubrana, preveva jih izrazit pesimizem, — in če jim glede na današnji svet, ki ima tako rad antiteze, poiščemo antitezo, — potem so pravo nasprotje intervjuju istega avtorja z urednikom Perspektiv Primožem Kozakom (nekaj številčk naprej, a prav tako v Tribuni), saj ta intervju preveva izrazito navdušenje, širina in vse polno čustev. (Medtem je P. Kozak intervju preklical.)

— Kratka vsebina Paševega članka je približno takšnale: Že uvodoma posveti avtor več razmeroma zelo debelo tiskanih črk ugotovitvi, ki je v vsej tej polemiki standardna in osnovna, obenem pa predstavlja tudi že ščit — mladini je neki zelo ozki krog izbrancev odvzel (uzurpiral, ukradel ipd. do poljubne popolnosti) njeno in samo njeno revijo. — Tako široko zastavljenemu problemu posveti članek veliko nadaljnjega prostora, na katerem se med drugim trudi dokazati (še preden je, kakor vse kaže, prva številka sploh izšla) izredno, že naravnost škodljivo ožino koncepta, tako da bo nova revija dostopna le redkim izbrancem. — O barvi koncepta ne govori, samo namiguje; lahko bi rekel »rdeča«, toda tega ne stori, ker je dobro vzgojen in zato ve, da je to za našo meščansko (evropsko) kulturo že vsaj od pretekle vojne sem psovka. Navsezadnje je oznaka lahko tudi že z namigovanjem popolna. — Ker pa bo revija tako katastrofalno ozka in ker je preozkih revij (pa tudi sicer) na Slovenskem že preveč, je zaključek seveda zelo jasen in logičen: Problemov ne bi smelo biti, ker bodo za samo škodo. Če pa kljub temu bodo, je seveda za to kriva naša revialna politika (beri: organi, ki te stvari dotirajo in pod-

pirajo), ker kažejo vse preveč smisla za »taborništvo« in opredeljenost, ne kažejo pa prav nobenega posluha za mlade literate. Jasno je, da je takšen položaj za mlade literarne talente in za naše kulturno življenje nasploh naravnost neznosen.

Paš seveda ne bi napisal vsega tega, če ne bi videl pred seboj popolnoma jasne in lahke rešitve tega nerodnega položaja; treba je ustanoviti neko »skupno avantgardistično (beseda avantgardizem ima v današnji literaturi popolnoma določen pomen) revijo, v kateri bi bila lahko zastopana najbolj ekstremna stališča, katere skupne poteze pa bi bilo poštenje in resnično umetniško hotenje«. Od vseh konkretnih predlogov za ostvaritev tako široke revije upošteva samo personalni vidik (»ustrezno oblikovanje uredniškega odbora«), kar je navsezadnje tudi zanimivo. Vsi ostali predlogi ostanejo na širini širokogrudne širine, ki je mogoče resda na prvi pogled zelo široka, a je v resnici prav tako nekonkretna in na nivoju zasebno nergaške širine ostalih tovrstnih polemičnih zapisov, ki jih lahko letošnjo jesensko sezono beremo v različnih kulturnih lokacijah.

Če smo vsaj malo izvežbani v branju med vrstami, pa se nam zgornja Paševa formulacija razkrije še z druge zanimive plati. S plati, ki je prav tako značilna za vso to polemiko. Formulacija je namreč zelo ekonomična, saj vsebuje poleg zelo vidnega predloga še samo za spoznanje manj vidno namigovanje na neke dozdevne nepoštenosti in »umetniške neresničnosti«, ki da se pletejo okoli nove revije. Zakaj bi sicer pisec pisal o tem prav pod tem naslovom? Itd.

Do sem približno namreč Paš pripelje svoj voziček širine; kakšna pa bi takšna širina in takšna razglabljanja še lahko bila, če bi se nadaljevala, si ni težko predstavljati, čeprav je zadeva docela jasna. Pot je dobro nakazana, je samo ena in še ta zelo ozka.

Ali takšne stvari na Slovenskem že poznamo? Seveda! Pa še kako!

Korak naprej

»Govorniki niso prišli kaj dlje od ugotovitve, da je staro, preizkušeno, predvsem literarno mentorstvo anahronizem v dinamiki sodobnih družbenih procesov, da je tedaj sodobno mentorsko vlogo prilagoditi tem procesom, zlasti pa ob tem razumeti novega do-
raščajočega človeka.«

Uredništvo Naših razgledov

Kljub obžalovanju uredništva NR, da »govorniki niso prišli kaj dlje...« ne bi bilo tako malo, če bi se vsaj zdaj res strinjali v ocenjevanju starega, preizkušenega, predvsem literarnega mentorstva. To bi bil sprejemljiv rezultat, čeprav bi mu bilo mogoče očitati, da je skupaj s polemiko prišel le na pogreb dejstev. Za urednike in sodelavce Problemov je ugotovitev o preživelosti starega mentorskega koncepta že bradata resnica; ni njihova krivda, da je prišla v javnost tako pozno, bržkone pa je njihova zasluga, da je sploh prišla. Zato se tudi ne morejo strinjati z mnenjem, da nihče izmed govornikov — če je to misel uredništva NR — ni prišel dlje kot do ugotovitev.

Anahronistični mentorski koncept Mladih potov je širil že najmanj pred dvema letoma. Odveč se zdi ponovno naštevanje simptomov tega hiranja: pomanjkanje gradiva in predvsem pomanjkanje dobre volje vseh prizadetih, da bi ta »anahronizem« umetno vzdževali pri življenju. Zadostuje ugotovitev, da je bilo tako stanje ugotovljeno in da so bili z njim seznanjeni vsi, ki bi ga lahko rešili, če bi za to čutili vsaj najmanjšo potrebo. Ko je bila stvar tako daleč, je nekaj mlajših književnikov in publicistov — del sedanjega uredništva Problemov — izrazilo pripravljenost, da se loti urejanja revije. Treba je znova poudariti, da se takrat ni oglasil nihče drug, ki bi bil pripravljen to delo prevzeti. Novi uredniki so že takrat o mentorstvu tradicionalnega tipa povedali skoraj dobesedno to, kar zdaj uredništvo NR navaja kot rezultat polemike. Se več: urejanja revije so se lotili prav iz tega spoznanja kot izhodišča. Dlje kot do gole ugotovitve pa so prišli pri urejanju desetega letnika Mladih potov in prvih števil Problemov. Z njihovega stališča — in to v tej polemiki vztrajno zatrjujejo — je deseti letnik Mladih potov hkrati s prvimi številkami Problemov poskus realizacije sodobnejšega in v sodobnih pogojih sprejemljivejšega koncepta revije za mladino ter na določen način vključuje tudi literarno mentorstvo.

Bilo bi neskomno, če bi trdili, da dosedanja realizaciji ni mogoče nič očitati. Bilo bi škodljivo zavračati razpravo o slabostih te realizacije, zavračati predloge za izpopolnitev koncepta in podobno. Toda v polemiki očitno niti za trenutek ni šlo za to; na začetku in na koncu neomajno stoji trditev: vzeli ste mladini revijo, dajte revijo nazaj.

Ta trditev v vsem kontekstu lahko pomeni samo eno: prepričanost njenih avtorjev, da je poskus realizacije sodobnejše revije za mladino doživel popoln polom. Težko je verjeti, da bi katerokoli uredništvo zlahka pristalo na sodbe in obsodbe take vrste, ne da bi se sodniki prej lotili kake stvarne analize. Je bilo vse delo poldruga leta res tako odveč in zavrženo? Mar cel letnik neke revije, ki je skušala napraviti korak naprej od »anahronizma starega in preizkušenega, predvsem literarnega mentorstva«, ne more postati vsaj jedro in izhodišče za razpravo o tem, ali je treba iti naprej po tej poti ali pa se je res po vsej sili treba vrniti nazaj?

Ceprav se je polemika začela ravno v času, ko je kazalo, da bo nova revija začela prav živeti, je vendarle tudi na osnovi že narejenega z nekaj dobre volje mogoče opaziti obrise zastavljenega koncepta. Zdi pa se, da je te dobre volje zmanjkalo ravno zaradi prevelike zagledanosti v staro.

Iz polemike v NR in drugod je mogoče razbrati, kako so kritiki Problemov nekritično povzeli sklep, da je bila mladini odvzeta revija. Odvzeta naj bi ji bila predvsem zato, ker je uredništvo nove revije v nekem smislu poostrilo kriterije in jo tako via facti skušalo približati središču kulturnega dogajanja. Prepričanje, da to pomeni likvidacijo revije za mladino, lahko izvira samo iz anahronističnega pojmovanja mentorstva. Anahronizem tega pojmovanja pa tiči prav v prepričanju njegovih nosilcev, da je pisanje mladih ljudi že samo po sebi nekaj, kar je treba pozdraviti in spodbujati, čeprav ima zelo skromno družbeno resonanco ali pa je sploh nima. Je pa vprašanje, če je treba za vsako ceno ustvariti nove literature in »literature«. Izkušnje preteklih let kažejo, da smo s premajhno kritičnostjo v tej smeri marsikdaj povzročili več škode kot koristi. Mlad »pesnik« ali »pisatelj« se je razvijal ali ne-razvijal v zavetrju revije, ki ni imela svojega mesta v splošnem kulturnem dogajanju. V tem zavetrju si je ustvarjal sodbo o svoji vrednosti, ta pa je bila glede na splošno dogajanje

močno relativna. Mar ni po vsem tem jasno, da zaostritev kriterijev in težnja revije za mladino, da se enakopravno vključi v kulturno življenje, dejansko pomeni možnost uspešnejše afirmacije stališč in pogledov mlade generacije? Ostrejši kriteriji pri izbiri prispevkov samo po sebi še gotovo ne pomenijo, da je revija postala ali da naj bi postala glasilo »ozkega kroga«, »skupine«, »grupe«. Razen seveda za tiste, ki si kulturnih procesov sploh ne morejo predstavljati drugače kot skozi prizmo »grup«. Le-ti vidijo v vsakem prizadevanju po novem samo izraz skupinskega egoizma in ozke ekskluzivnosti. Lahko bi rekli, da je bila ost očitkov znatnega dela kritike zoper Probleme utemeljena ravno v tem stereotipiziranem »grupnem« pristopu.

Takšna metoda kritike, ki je z apriorističnim negativnim vrednotenjem skušala vreči senco na motive in namene nove revije, bi lahko — če bi ji uspelo prepričati javnost — uredništvo že pri prvih korakih izoliralo tako od bralcev kot tudi od širšega kroga sodelavcev. To pa bi dejansko pomenilo konec zastavljenega koncepta.

Vprašanje, ali je neka revija »odprta« ali »zaprta«, je mogoče — kot vsa podobna vprašanja — reševati le z analizo prakse te revije. Empirični pokazatelji prakse bi bili, poleg drugih, ne samo nameni uredništva (kajti tudi pot do pekla je tlakovana z dobrimi nameni), ampak predvsem dejansko prizadevanje, da se odkrije, spodbudi in pridobi čimveč sodelavcev s čimvečjega števila področij človekovega snovanja. Končno potrdilo širine določenega uredniškega koncepta je uspeh takih prizadevanj. Oceniti pa ga je mogoče šele po določenem času. Če so torej zagovorniki »mentorskega« koncepta težnje Problemov kar vnaprej kvalificirali kot ozko grupaške, so ravnali po metodi, ki bi jo tudi z dobršno mero širokosrčnosti težko imenovali objektivno, še manj pa mentorsko.

Odprtost za prispevke mladih avtorjev in volja njih samih po sodelovanju ostane torej slejkoprej pogoj, da revija lahko opravlja svojo sodobnejše zamišljeno mentorsko vlogo. Treba pa je povedati naravnost, da je vse prevelik del sodobne slovenske literarne produkcije sodoben le po času nastanka, mnogo manj pa po tem, koliko se orientira, in koliko orientira bralce v dejanski duhovni situaciji sodobnega človeka. Spričo takega položaja, se zdi, da ni pretirane potrebe, da bi gojili pisateljsko večščino kot večščino. Ne gre torej za »pisateljsko večščino«, temveč v prvi vrsti za vprašanje, kaj pisanje mladih avtorjev prinaša v kulturno življenje novega in specifičnega za mlado generacijo. Ob tem vsebinskem kriteriju, ki resda izključuje tako imenovano petošolsko poezijo in formalistične literarne vaje, pa se na drugi strani lahko utvejljavi mentorski koncept kot strpnost do formalne nedognanosti začetnikov in zlasti kot priznavanje pravic mlade generacije, da ne glede na nezadostne življenjske izkušnje svobodno izpoveduje svoje probleme, svoja spoznanja in svoja hotenja. Prav glede tega smo kljub veliki skrbi za mlade »talente« prevečkrat pokazali pretirano strogost, da ne rečemo nestrpnost. Ne nazadnje se je izražala prav v slabo pojmovanem mentorstvu, ki je s svojega namišljenega podstavka moglo razvrednotiti vsako novo ali nekoliko nenavadno stališče. Zdi se, da posledic ne čuti samo mlada generacija, temveč so občutne tudi v kulturnem življenju na sploh — kot pomanjkanje dinamičnosti in angažiranosti pri resnično sodobni problematiki.

Če torej govorimo o sodobnejšem mentorskem konceptu, govorimo o njem tudi s stališča potrebe po požitvi nekega kulturnega dogajanja, ki vse preveč očitno kaže željo po idiličnem trajanju. Zato nekoliko trpi od »bradatih«,

»preizkušenih« stališč in taka stališča zahteva tudi od mladih ljudi. V pogojih takega mentorstva pa se hočeš nočeš znajdejo v položaju tistih Nemcev, o katerih Dostojevski v svojem »Igralcu« piše, da morajo s poroko čakati do smrti staršev; tako pridejo do svoje Gretchen pri štiridesetih letih, ko jih je ljubezenska strast že minila.

Sprememba koncepta v publicističnem delu desetega letnika Mladih potoj je bila sprva predvsem posledenca krize, o kateri je bilo v dosednji razpravi že dovolj govora. Nekdanja Mlada pota so se v skladu s svojim literarnomentskim konceptom obračala za prispevke predvsem k starejšim, tako ali drugače renomiranim avtorjem. Vse pa kaže, da so v določenem obdobju ti avtorji izgubili interes za mlado publiko in jih ni več mikalo sodelovanje v reviji. Ko pa je novi uredniški odbor odprl revijo mlajšemu rodu publicistov, ki so bili pripravljeni sodelovati, se je nenadoma pokazalo, da na področju publicistike nekateri »principi« klasičnega mentorskega koncepta delujejo še bolj učinkovito, da tudi marsikateri mlajši publicist iz teh ali onih razlogov čaka svojo »Gretchen«.

Na podlagi takega položaja se je začel razvijati koncept publicističnega dela revije. Uredništvo si prizadeva, da bi ga razširilo na vsa področja kulture in družbenih vprašanj. To na eni strani omogoča najširšo afirmacijo novih imen in novih stališč, kar nedvomno spada v sodobnejši mentorski koncept, na drugi strani pa uredništvo meni, da prihaja s tem svojim prizadevanjem nasproti tako potrebam mlade generacije kot tudi vzgojnim prizadevanjem reformirane srednje šole. Prepričani smo, da je razvijanje publicistike nadvse pomembna naloga revije. Afirmiranje novih imen ni izčrpano v tem, da se publicisti, ki se formirajo, lahko pojavijo na straneh revije. Gre za več: gre za pridobivanje mladih avtorjev, za razbijanje notranjih ovir, ki jih zadržujejo, da se ne odločajo za publicistično in esejistično obravnavanje problematike. V publicistiki je treba v marsičem orati ledino. Obenem pa je tu avtorju-začetniku potrebna prav taka pomoč, da najde svoj izraz, kot na področju literature. Ta pomoč se izraža v najrazličnejših oblikah — od teoretskega pisanja o publicistiki (kar bo nujno ena od bodočih nalog revije) do osebnih kontaktov z avtorji, diskusij o problematiki in o načinu obravnavanja. Prav tako je potrebno odkrivati potencialne avtorje in jih pridobivati za javno pismeno obravnavanje problemov, ki jih čutijo, seveda za obravnavanje na revialnem nivoju. To pa je tista plat mentorstva, ki presega okvire, ki so jih načrtali v diskusiji v Naših razgledih. Je pa prav gotovo bistvena. Odveč je omenjati, da na ravni sodelovanja v reviji nastajajo zanimive interakcije med publicisti raznih strok, da se ustvarjajo plodni medsebojni stiki, ugotavlja sorodnost problemov, da se — ne nazadnje — ustvarjajo pogoji za medsebojno sodelovanje in skupinsko delo, občutek odgovornosti spričo možnosti stalnega soočenja osebnih pobud in stališč z objektivnimi potrebami časa in družbe.

Uredništvo je prepričano, da se s tako zastavljenim konceptom približuje rešitvi naloge, kako v »dinamiki sodobnih družbenih procesov sodobno mentorsko vlogo prilagoditi tem procesom«.

Iskreno bo pozdravilo vsako pobudo, vsako kritiko, ki lahko kaj prispeva bodisi k izpopolnitvi koncepta revije, bodisi k realizaciji tega koncepta. Literarno mentorski koncept Problemov temelji na prepričanju, da osebni položaj ni zdrav. Vendar pa uredništvo v nobenem primeru ne želi vztrajati pri stališču, ki ne bi dobilo potrditve v stvarnosti. Prav zato je vključilo v svoj delovni program kot eno prvih nalog, čimbolj sistematično raziskati dejanske potrebe mlade generacije in njena prava stališča do tega vprašanja. Zbrano gradivo bo omogočilo

resnejšo razpravo in objektivnejše sodbe, ki navsezadnje morajo odločati o usmerjenosti in tudi o usodi revije. Uredništvo pa hkrati meni, da sodobna revija ne sme biti samo pasiven odsev trenutno obstoječih potreb, ampak da mora tudi sama zbujati določene potrebe, ki naj vodijo mladega človeka od včasih še vedno ozkih predstav k širšemu vidiku kulturnega in družbenega življenja. Izdajanje revije je javna zahteva; kolikor javni pokazatelji, v stvarnosti utemeljeni in javno izraženi argumenti, dokažejo nevzdržnost nekega koncepta, tudi mentorskega koncepta, potem nihče nima pravice vztrajati pri svojem. Vsega tega se uredništvo dobro zaveda.

Na dnu

Zofija Nałkowska

Zofia Nałkowska (1885—1954) je bila med obema vojnama glavni predstavnik poljske realistično psihološke proze. Napisala je vrsto romanov in esejev, v katerih je živo reagirala na sodobna filozofska, estetska in družbena vprašanja. L. 1936 je prejela državno nagrado za literaturo. Po drugi svetovni vojni je bila članica mednarodne komisije za raziskovanje hitlerjevskih zločinov; takrat je tudi napisala zbirko črtic *Medaljoni*, ki velja za najbolj dognano umetniško delo o nacističnih taboriščih. Nekaj njenih del: romani: *Princ*, *Roman Tereze Hennertove*, *Hiša nad livadami*, *Meja*, *Vozilo življenja*; drame: *Hiša žensk*, *Dan njegove vrnitve*; zbirka esejev: *Daljni in bližni razgledi*.

»Kaj naj vam le najprej povem,« je za hip omahovala. »Sama ne vem.«

Siva je, kar lepa, bolj okrogla in dobrodušna. Zelo je utrujena. Take stvari je preživela, da jih ni mogoče verjeti. Tudi ona sama bi ne verjela, če to ne bi bila resnica.

Saj noče nič drugega kot samo malo dobrohotnosti. Samo to, da bi bili človeški do nje, ker je veliko pretrpela, ker je mati, ki je izgubila dva otroka. Ne ve za gotovo, ali sta res mrtva. Toda že dolgo ne ve ničesar o njima.

Sin se še zdaj ni vrnil iz ujetništva. Njegovi tovariši, povratniki, pravijo, da ga niso nič videli. Hčerka pa...

Hčerka je zanjo veliko hujša skrb, ob kateri se v solzah krčijo njene dobre, velike sive oči. Same od sebe ji privrejo solze, ki nato usahnejo, ne da bi ji bile sploh spolzele po licih.

Tudi o možu ne ve ničesar. Nazadnje so ga videli v taborišču, v Pruškovu. Toda on je bil že starejši človek. Starejši, čeprav je bil za tri leta mlajši od nje. Čisto sama je in ljudje bi morali imeti zanjo vsaj malo srca. Namreč starejši, ki jo poznajo že od prej. Kajti mladim gre samo za to, da jim ne bi bila napoti.

»Kaj naj vam potem povem najprej,« je ponovila in si utrujeno zagnila oči.

»V Ravensbrücku so nas seveda mučili. Prepikavali so nas z injekcijami, na ženskah so delali poskuse, odpirali so rane... In to so delali njihovi zdravniki, izobraženci. Toda tam nismo bile dolgo, samo tri tedne. Od tam so nas spravili v drug lager, v fabriko municije.

Hčerko tudi. Seveda. Povsod sem bila skupaj s hčerko. Skupaj sva bili zaprti od prvega trenutka. Šele ko smo se vračale, sva se spotoma morali ločiti. Zadržali so jo, njo in še nekaj deklet so zadržali. Mogoče jih je bilo kakšnih deset, tistih deklet...»

S stišanim glasom izreče veliko besed, naglih, drobnih besed, ki se žalostno in lahkotno vsujejo iz nje. Spominov na hčerko je veliko. Dobra je bila, lepa, sposobna. Otroke je učila, in organizirana je bila. Sin tudi. Zmeraj so se bali, kadar se je pozno vračal domov, po policijski uri. Pesek je metal v šipo, pa so mu spuščali vrv in tako se je vračal skozi okno, da ne bi hišnik kaj opazil. Ona se je takrat vsa tresla od strahu, ker je vedela, da bo prej ali slej kdo to le moral opaziti in da bo vse prišlo na dan.

Njega so tudi prijeli, pa ne skupaj z nami. Njega so prijeli v ilegali. Zadnjo karto je domačim napisal januarja. Za mater in za sestro je vedel, da sta že zdavnaj v Nemčiji.

»Preden so nas odpeljali v taborišče, smo bile še dva meseca na Paviaku. Kaj vse so tam počeli, kako so se spozabljali na ljudeh! Spet injekcije, pa kri so jim jemali za vojsko — šele potem so jih obešali, ali pa streljali. Nikoli niso streljali zdravega človeka, prej so počeli z njim, kar se je le dalo.«

Videti je, da veliko zamolči.

»To vem, ker so v naši kuhinji delali moški, pa so nam povedali. Tudi o podganah so pravili... Jetniki so morali zjutraj sami znositi trupla iz bunkerjev. Roke in noge so imela ta trupla zvezana, drobovje poglodano. Nekaterim je še bilo srce...»

Spet se je bila spomnila nečesa, česar ni mogla povedati. Na gladkem čelu se ji je zarisala komaj opazna gubica, ko se je tako zatapljala vase.

»Mene niso mučili tako, samo topli so me strahovito,« je naposled povzela. In spet so se vsule te njene stišane, nagle, drobne besede.

»Strahovito so me topli, da bi jim povedala, kdo je prihajal k nam in kaj so počeli, kadar smo se delali, kakor da imamo plesne vaje in je moja hčerka igrala na klavir. Tolkli so me z gumijasto palico... Ko sem si z rokami zakrila obraz, so mi s to palico polomili prste — tukajle, saj se mi še pozna. To me še zdaj boli, kadar kaj delam.«

Pokazala je roke, polne brazgotin, občutljive, majhne roke, ki jih je bilo uničilo garanje.

»Strašno sem se bala, da ne bi kaj povedala, kadar me je hudo bolelo, kadar sem omedlela. Pa nisem — odločila sem se bila, nekako sem se zaklela, in res nisem nič povedala.«

Olajšano si je oddahnila in zaupljivo dodala:

»Tisti fantje pa so pri nas vadili, namesto pušk so uporabljali palice. Moj sin jih je učil.«

Zdrznila se je. S svojimi občutljivimi, izmaličenimi rokami si je potegnila prek oči in dejala:

»Zdaj vam bom pa povedala, kako je bilo v tisti fabriki municije. Tam smo vsak dan dvanajst ur delale pri strojih.«

Spale smo v lagru. Temu novemu lagru se je reklo nekako tako kot Bunzig. Do fabrike je bilo čez dve milj. Zbudili so nas ob treh zjutraj, luči ni bilo — v temi smo si postlale, popile črno kavo brez sladkorja in hitro pojedle tisti kruh. Ob štirih do pol šestih je bil apel na dvorišču. Pa vseeno, ali je bil

mraz, dež ali sneg. Potem je ostalo še pol ure za pot do tovarne, ravno toliko, da se je dalo do šestih priti tja. Kosilo so nam dajali v fabriki. Zmeraj smo dobile juho iz listja ali iz česa že — ne bi vam vedela povedati, morda iz sušene kolerabe ali česa podobnega. Zjutraj in zvečer črna kava brez sladkorja in zraven za ves dan deset dek kruha. Najprej so dajali po petnajst dek, potem pa samo še deset — ja, takle košček je bil. Zato smo bile kar naprej lačne. Strašna lakota je bila!

Večinoma smo delale topovske krogle, za letalsko in protiletalsko artiljerijo. To je bilo težko delo, ves čas smo bile v dimu in na vročini. Če katera ni dosegla norme, so nas kaznovali vse.

Kako? Ah, da — veste, v tistem lagru so imeli bunkerje — stali so čisto zase, nekoliko v stran. Strašno mrzli, v zemlji, ko kleti. Če si je katera slabo postlala pograd ali slabo pomila lonček za kavo, ker je bilo malo vode, pa še tema po vrhu — potem je morala v bunker. Ali je pa dvanajst ur stala zunaj na mrazu in dežju. Gestapovke so hodile sèm in tja, prežale na nas in se nam smejale, ker smo tako prezebale. Če smo se stiskale skupaj, da bi se oogle, so nas teple ali pa kaznovale z bunkerjem. Zato smo morale na mrazu stati daleč vsaksebi. Obleke smo imele letne — pa ne naše, o ne! Naše so nam vzeli. Tiste »zebre« so nam dali, pa tudi navadne letne obleke, rokavi do komolcev, gole noge. Na hrbtu smo nosile našit poševen križ.

Dvakrat so mi ta čas do kože obrili glavo, in taka sem morala hoditi po mrazu. Nič si nismo smele dati na glavo, takoj so vsako pretepli. Cokle so nam dali lesene. Samo na prstih je bilo malo papirnatega platna, da so obstale na nogah. Take sive noge smo imele, ti ljubi bog, kot da bi nam jih bil kdo prebarval!

Tisti mraz je bilo strašno zdržati. Že po poti in v fabriki so vse slabotnejše pomrle. Mrliče so spravljali tudi v bunkerje. In v iste bunkerje so nas zapirali za vsak najmanjši prestop; v bunkerju nismo dobile nič jesti, in pokriti se nismo smele — celo noč na goli zemlji! Kaznovanim tudi nobena ni smela dati jesti, na apelu so stale posebej, da ne bi katera svojega kruha delila z njimi. Esesovke so hudo pazile na to...«

Spet je nekoliko omahovala in se zamislila. Spet se je spomnila nečesa, kar je težko povedala.

»Nekaj so pa vseeno jedle,« je povedala tiše. »Enkrat je ena premikala ustnice. In ena je imela okrvavljene nohte. Prosim vas, to je bilo strašno kaznivo — ampak tiste ženske so ponoči jedle meso s trupel!«

Tedaj je pomolčala za dlje časa. Pomišljala je, kot da bi hotela še kaj dodati. Pa ni mogla. Zdrznila se je.

»Esesovke so bile zadovoljne, če smo umirale,« je zategnila s trdnjšim glasom, kakor da je premagala skušnjavo. »Kadar so ženske stojé umirale na apelu in padale, esesovke tega niso verjele, smejale so se in jih brcale, češ saj se samo pretvarjate! Brcale so ženske, ki so bile že več kot četrť ure mrtve! Me pa smo morale stati zraven njih, niti premakniti se nismo smele, niso nam pustili, da bi jim bile kaj pomagale.

Če je katera zbolela, so rekle, da se samo dela bolno. Spravile so jih v bunker, naj umirajo tam pri mrličih. Moški so imeli pa še hujše bunkerje, čisto pod zemljo. V tistem mrazu so morali do kolen stati v vodi.«

Negibno je sedela in premišljevala, kaj bi še povedala. In spet je iznenada oživila.

»Še nekaj vam bom povedala, to vas bo zanimalo. Veste, ko so nas takrat odpeljali s Paviaka — so dali vsaki hlebec kruha. V Ravensbrück smo se peljale v živinskih vagonih. Po sto so nas spehali v vagon, stale smo kakor vžigalice. Vode ni bilo, ven nismo mogle — vse samo takó, stojé, po nogah. In tako smo stojé spale, niti sesti nisem mogla, tako tesno je bilo. In tako smo se vozile sedem dni. Spotoma so nas nekje postavili na stranski tir. Vlak je stal tri ure. Takrat smo vse začele tuliti za vodo, tulile smo ko zverine. Ker so nas po vročini vozili v tistem zaplombiranem vagonu, smo bile mokre od potu, v obraz počrnele od prahu, obleka je smrdela na nas, noge smo imele posvinjane od svojega blata. In smo začele tuliti ko zverine.

Takrat je prišel iz nekega drugega vlaka nemški častnik, ki je vozil ranjene vojake in je ukazal odpreti vagone. Toda nas so stražili. Ukrajinci. In so rekli, da ne smejo odpreti, ker se v teh vagonih vozijo banditi. Tedaj je tisti častnik poklical še druge oficirje, ker je bil radoveden, kaj je notri. Odplombirali so vagon in zagledal nas je.

Draga moja! Ko nas je zagledal, je izbuljil oči, roke je pa takole sklenil od groze. Tako se nas je prestrašil! Videti je bil ko divji merjasec!

Sele čez čas je vprašal, če katera govori nemško ali francosko. Oglasilo se jih je precēj. No, in potem je ukazal, naj prinesejo vode in nas spustijo na tire, da bi se spravile v red. Pri priči je velel odpreti tudi moške vagone. Tam je bilo še hujše. Nas žensk je bilo namreč samo tisoč petsto, za moške so pa pravili, da jih je bilo okoli štiri tisoč, zato se jih je v vsakem vagonu zadušilo trideset do štirideset.«

Pomirila se je, ko je povedala to najzanimivejše. Z umirjenim glasom je tiho končala svojo pripoved.

»Potem so nas spet zaplombirali in prav do Ravensbrücka nas ni nihče več odprl. Zadušila se ni nobena, samo znorelo jih je nekaj. Ali so pozneje ozdravele? Ne. Niso ozdravele. Takoj prvi dan so jih v Ravensbrücku postrelili.

Ko se jim je zmešalo, so se vrgle na nas druge, grizle so nas in praskale. Med njimi je bila ena, ki ni na Paviaku pri najhujših zasliševanjih nič povedala, takrat je pa glasno vpila razne priimke in naštevala kraje, kjer je ležalo v zabojih zakopano orožje, na katerih cestnih križiščih, v katerem gozdu, v kateri vasi. Povedala je vse, česar se je le mogla spomniti. Kako smo se tresle, da bo vse pogubila. Toda oni tega že niso več poslušali, samo postrelili so jih eno za drugo.«

Obraz se ji je žalostno razpotegnil.

»Bojim se, da si nisem zapomnila, kako so se pisale. Kajti to so bile dragocene, zaslužne žene. Mogoče jih zdaj domači iščejo, kakor jaz iščem svoje otroke. Samo da se ne morem spomniti, katere so to bile.

Vidite, gospa, vidite, gospa! Še Nemec, še on se je ustrašil, ko nas je zagledal! Nič čudnega, če tiste tega niso mogle prenesti.«

Za železnico

Zofija Nałkowska

Še ena je med temi umrlimi, mlada žena ob tiru, ki se ji ni posrečil beg. Danes jo lahko spoznamo le iz pripovedi človeka, ki je bil to videl in ki tega ni mogel razumeti. In živi tudi le v njegovem spominu.

Ko so jih v dolgih vlakih, v plombiranih vagonih vozili v taborišča smrti, so spotoma katerikrat utekli. Toda malo jih je imelo pogum za tak beg. Za tako odločitev je bilo treba več volje, kakor če si se brez upanja, brez odpora in brez kljubovalne misli peljal v zanesljivo smrt.

Beg se je včasih posrečil. V glušem ropotu drvečega tovornega vagona ni od zunaj nihče mogel slišati, kaj se godi notri.

V ta namen so na primer iztrgali deske s tal vagona. V gneči na kup spehane in sestradanih, smrdečih in umazanih ljudi bi se to moralo zdeti neizvedljivo. Saj se še premakniti ni dalo. Stlačena človeška gmota, ki jo je premetavalo v tulečem ritmu vlaka, se je majala in zibala v dušljivem smradu in temi. Vendar so sprevideli celo tisti, ki so bili preboječi in preslabotni, da bi bili lahko sanjali o begu, da morajo drugim olajšati posel. Odrivali so se, stiskali so se vkup in odmikali blatne noge, da bi tovarišem odprli pot v svobodo. Na eni strani uvita deska je že bila začetek upanja. Odtrgati pa so jo morali v skupnem naporu, To je trajalo ure in ure. Razen tega je bilo treba za to iztrgati še drugo in tretjo.

Najbrž so se sklanjali nad ozko režo in se strahoma odmikali. Zbrati si moral toliko poguma, da si bil pripravljen potem ko si poskušal z rokami in potem še z nogami zdrkniti skozi špranjo med hruščem in truščem železja, v pišu, ki je vlekel spodaj, nad premikajočimi se kolesi tja do osi, in se od tam z rokami preprijeti do točke, od koder bi skok morda prinesel rešitev. Lahko si se pa tudi spustil med tračnicami ali čez kolesa na drugo stran tira — to se je dalo poskusiti na več načinov. In še potem si moral biti toliko priseben, da si se neopazno skotalil z nasipa in zbežal v neznan gozd, katerega tema te je plašila.

Ljudje so padali pod kolesa in često jih je strlo na mestu. Umirali so, ker so prileteli ob prag ali ob kamen ali ob krivino zavore, če jih ni hitrost vrgla ob steber. Ali pa so si polomili roke in noge in so bili v tem stanju izpostavljeni vsej sovražnikovi okrutnosti.

Tisti, ki so bili toliko pogumni, da so stopili v hrumečo, razdivjano, hlastajočo čeljust, so dobro vedeli, česa se lotevajo. In prav tako dobro so to vedeli tudi tisti, ki so ostali; čeprav niso mogli nič videti, ne izza zapahnenih vrat ne z visokega okna.

Zena, ki je ležala ob tiru, se je prištevala k pogumnim. Bila je tretja od tistih, ki so stopili v odprtino tal. Za njo se jih je strkljalo še nekaj. Prav tisti mah pa se je nad glavami ljudi v vagonu razlegal rafal — kot da bi nekaj bruhalo po strehi. In streli so takoj utihnili. Toda ljudje v vagonu so zdaj gledali na temno luknjo iztrganih desk kot na odprtino groba. In peljati so se morali dalje, tja proti smrti, ki jih je čakala na koncu poti.

Vlak je s svojim dimom in hrupom že zdavnaj izginil v temino, vse naokoli je pa svet.

Človek, ki tega ne more razumeti in ne pozabiti, pripoveduje še enkrat.

Ko se je zdanilo, je v koleno zadeta žena sedela na vlažni travi ob žlezniškem nasipu. Nekomu se je posrečilo pobegniti, nekdo drug je negibno ležal nekoliko dlje od tira, ob gozdiču. Da, nekaj jih je pobegnilo, dva so ubili. Samo ona je tako ostala — ne živa ne mrtva.

Ko jo je zagledal, je bila sama. Toda počasi so se začeli na tej goljavi zbirati ljudje. Prihajali so iz opekarne in iz vasi. Prestrašeno so stali, od daleč gledali — delavci, žene, neki fant.

Kar naprej se je oblikoval venček ljudi, ki so obstali, se nemirno ozrli naokoli in hitro odšli. Prihajali so spet drugi, vendar se niso za dolgo pomudili. Po tihem so se pogovarjali med seboj, vzdihovali so in se odhajajoč nekaj posvetovali.

Vse je bilo jasno. Njeni kodrasti lasje so bili tako zgovorno razmršeni, oči so ji tako črno in odsotno sijale pod spuščenimi vekami. Nihče je ni ogovoril. Sama jih je tako spraševala, ali so tisti, ki ležijo ob gozdu, še živi. Izvedela je, da niso.

Bilo je sredi belega dne, na prostem, kamor se je videlo od daleč in z vseh strani. O nesreči se je že razvedelo. Bilo je v času okrepljenega terorja. Za pomoč ali zavetje je grozila gotova smrt.

Nekega mladeniča, ki je tam dolgo stal, potem se je odmaknil za nekaj korakov in se znova vrnil, je prosila, da bi ji iz lekarne prinesel veronal. Dala mu je denar. Pa ji je odrekel.

Za hip je obležala z zaprtimi očmi. Nato je sedla, zganila z nogo, prijala jo je z obema rokama, s kolena je umaknila krilo. Roke je imela krvave. Ta njena smrtna obsodba, ujeta v kolenu, je v njem tičala kakor žebelj, s katerim so jo pribili na zemljo. Ležala je dolgo in mirno, prečne oči si je zakrila z vekami.

Ko jih je končno odgrnila, je uzrla nove obraze okrog sebe. Tisti mladenič je pa še stal. Teda j ga je prosila, naj ji kupi žganja in cigarete. Ustregel ji je. Gruča na pobočju nasipa je že začela zbujati pozornost. Vsak čas se ji je še kdo pridružil. Ona pa je ležala med ljudmi, vendar pomoči ni pričakovala. Ležala je kot ranjena zver, ki so jo lovci pozabili ubiti. Pijana je dremala. Sila, ki jo je kot prstan/groze ločevala od vseh, je bila nezmagljiva.

Čas je tekel. Stara kmetica, ki je bila odšla, se je vrnila. Bila je vsa zasopla. Stopila je bliže, izpod rute je potegnila skrit pločevinasti lonček mleka in kruh. Sklonila se je, ranjeni je oboje urno odložila v roke in se takoj odmaknila, da bi potem od daleč samo videla, ali bo popila. Šele ko je zagledala dva policaja, ki sta se bižala iz mesteca, je skrila obraz v ruto in izginila. Tudi drugi so se razšli. Samo malomeščanček, ki ji je prinesel žganja in cigarete, je vzdržal in ji je še naprej delal družbo. Toda ona ni tudi od njega želela ničesar več.

Policaja sta resnobno prišla pogledat, kaj je. Takoj sta razumela, za kaj gre, zato sta se posvetovala, kaj naj napravita. Prosila ju je, naj jo ustrelita. Šepetaje ju je moledovala, naj to storita in naj nikamor nič ne javita. Nista se mogla odločiti.

Tudi ta dva sta odšla, spotoma sta se še ustavljala in se spet odpravljala naprej. Nič se ni dalo reči, kaj bosta odločila. Naposled ji pa le nista hotela izpolniti želje. Opazila je, da se je vljudni mladenič, ki ji je bil z neubogljivim vžigalnikom prižgal cigarete, pridružil onima dvema. Tistemu je bila tudi povedala, da je eden od obeh, ki ustreljena ležita ob gozdu, njen mož. Zdelo se je, kot da mu je bila ta vest neprijetna.

Poskusila se je napiti mleka, pa je že čez trenutek lonček zamišljeno postavila v travo. Potekal je težak, vetroven zgodnje pomladni dan. Bilo je hladno. Na koncu praznega polja je stalo nekaj hišic, na drugi strani je pa nekaj nizkih, krmežljivih borov s svojimi vejami prekrivalo nebo. Gozd, kamor so nameravali pobegniti, se je začel ob strani, za njeno glavo. Ta gmajna je bila ves svet, kar ga je videla.

Mladenič se je vrnil. Spet je popila malo žganja iz steklenice in cigareto ji je prižgal. Od vzhoda se je na nebu primikala lahna potujoča meglica. Na zahodu pa so se naglo dvigali kvišku hlapci, megle in kolobarji oblakov.

Novi so na poti z dela domov stopali bliže. Prejšnji so jim pojasnjevali, kaj se je zgodilo. Govorili so, kakor da jih sploh ne sliši, kakor da je že ni več na svetu.

»Njen mož leži pa tamle mrtev,« je povedal ženski glas.

»Z vlaka so pobegnili v tale gozd, pa so s strojnicami streljali za njimi. Moža so ji ubili, ona je pa tukajle ostala sama. V koleno so jo zadeli, zato ni mogla bežati naprej...«

»Če bi obležala v hosti, bi jo bilo lažje kam odnesti. Ampak takole, vsem na očeh — saj ne moreš!«

To je pravila ženica, ki je prišla po svoj pločevinasti lonček. Molče se je zazrla v mleko, razlito po travi.

Tako je torej tam nihče ni mogel pobrati pred nočjo, ne poklicati zdravnika, ne zapeljati na postajo, od koder bi se lahko odpravila v bolnišnico. Nič kaj takega niso nameravali. Šlo je le še za to, da bi umrla, vseeno kako.

Ko je v mraku odprla oči, ni bilo blizu nje nikogar razen obeh policajev, ki sta se bila vrnila, in mladeniča, ki se tedaj sploh ni več ganil od tam. Spet je rekla, naj jo ustrelita, a že brez upanja, da bosta to storila. Obe dlani si je položila na oči, da ne bi ničesar več videla.

Policaja sta še omahovala. Eden od obeh je nagovarjal tovariša. Toda oni je odvrnil:

»Ti jo daj.«

Tedaj je zaslišala mladeničev glas:

»Ah, jo bom pa jaz...«

Še so se pogajali in pričkali. Izpod priprte veke je videla, kako je policaj potegnil revolver iz tulja in ga podal neznancu.

Ljudje, ki so v gručici stali nekoliko ob strani, so videli, da se je sklonil nadnjo. Zaslišali so strel in so se ogorčeno obrnili.

»Bi bilo pa že bolje, da bi koga poklicali, ali ne, ne pa takó. Ko psa!«

Ko se je stemnilo, sta dva prišla iz gozda, da bi jo pobrala. S težavo sta našla tisti kraj. Mislila sta, da spi. Ko pa jo je prvi prijel pod pazduho, je takoj spoznal, da ima mrliča pred seboj.

Tam je ležala vso noč in še zjutraj. Šele dopoldne je z ljudmi prišel župan; ukazal je, naj jo poberejo in zagrebejo skupaj z onima dvema, ki so ju ubili za železnico.

»Ampak zakaj jo je ustrelil ravno on, je tako nerazumljivo,« je rekel pripovedovalec. »Tega ne morem razumeti. Saj prav zanj bi človek mislil, da se mu je smilila...«

Iz zbirke MEDALJONI, 1961
Prevedla Martina Orožen

Slovenski pravopis 1962

Breda Pogorelec

nadaljevanje

Uvod v Slovenski pravopis 1962 se v nasprotju z obema prej omenjenima pravopisoma (1935 in 1950) vrača k Levčevi razdelitvi pravopisno-pravorečne problematike iz SP 1899. Prvi del uvoda obsega namreč fonetično-fonološki opis slovenskih glasov in poskus postavljanja kombiniranih pravorečno-pravopisnih navodil. Sledijo pravopisna pravila, spremljana z zakonitostmi iz besedotvorja in oblikoslovja.

Osnovna pomanjkljivost pravopisa ni samo v premalo diferenciranem gradivu uvoda, marveč predvsem v načelnih izhodiščih pravopisa, ki so formulirana deloma ob prvem poglavju uvoda, predvsem pa ob posameznih problemih. Posledice v napačnih ali premalo jasno zastavljenih teoretičnih izhodiščih odpirajo verigo problemov v praktičnih rešitvah slovenskega pravopisa in normative slovnice. Če hočemo prikazati problematiko slovenskega pravopisa, moramo torej najprej pregledati načelna izhodišča.

Uvodno prvo poglavje obsežnega uvoda v SP 62 obravnava problem govora in pisave in mimogrede pove, kako je knjižni jezik nastajal. Čeprav bi pričakovali pojasnilo o funkciji in plasteh knjižnega jezika, nam ta problematika tudi v SP 62 ni pojasnjena. Namesto tega beremo v § 1, da pri knjižnem jeziku (»omikanem jeziku«) »govor zapisujemo in zapise spet z branjem prenašamo v govor«. Toda pri tej definiciji relacije med govorom in zapisom moramo ugotoviti, da velja to *mutatis mutandis* za proces prvega zapisa določenega literarnega jezika, ne pa za proces v času, ko ima literarni jezik za seboj že nekaj stoletij literarne tradicije. S to ugotovitvijo pa se že ob prvem stavku uvoda v SP 62 spoprijemamo z nerazčiščenim psevdohistoričnim prikazovanjem jezikovnih problemov in pojavov. Jezikovnih dejstev in pojavov se namreč ne opazuje in vrednoti v času, ki jim daje konkretno vrednost. Prav zato so lahko ponostavljeno zapisali proces: govor /zapis — zapis/ govor. Pri knjižnem jeziku pa je treba ob njegovi današnji funkcionalnosti ugotoviti v sistemu jezika več plasti: predvsem plast (sistem?) pisanega knjižnega jezika, ki ga lahko v raznih formah pisane besede tudi beremo, in plast (sistem?) govorenega knjižnega jezika, ki ga lahko tudi zapišemo. Za oba tipa *knjižnega jezika* je v prvi vrsti značilno, da se razlikujeta po kompoziciji teksta, uporabljenih stavčnih konstrukcijah in leksikalnih sredstvih, pa tudi po prisotnosti oziroma odsotnosti kompleksa intonacijskih izraznih sredstev glede na to, ali je jezik govoren ali pisan. Če pustimo ob strani dialog kot najbolj pristno obliko govorenega jezika in se omejimo na pripoved, takoj spoznamo, da je velika razlika na primer med zapisanim predavanjem in tekstom, ki je zapisan kot celota. Ta razlika je na primer v tipu izbranih stavkov, ki so v pisanem tekstu navadno daljši in skrbne-

je formulirani kot v govorjenem jeziku, če lahko uporabimo nekoliko ad hoc pojem »skrbna formulacija«. V pisanem tekstu so stavki navadno zaključeni kot logične celote, zelo redki so namreč dodatni pojasnjevalni stavki, ki so tako značilni za govorjeni jezik. Še posebej redki so pojasnjevalni stavki, ki jih uvaža podredni veznik (npr. *ker, ki, da* itd.). Ta eliptični način izražanja, ki računa z ustvarjeno situacijo, uporablja pa kot adekvatno izrazno sredstvo tudi intonacijo, je značilen za govor. V pisanem tekstu je sam eliptični način izražanja sicer lahko v nekaterih literarnih zvrsteh stilna figura, vendar je od narave teksta odvisno, ali jo lahko uporabimo ali ne. Saj bi nenavadno zvenel na primer znanstveni tekst, kjer bi namesto logično grajene in tudi sistemsko (v zaključenih stavkih) izpeljane kompozicije imeli le eliptično nakazovanje idej v nedodelani obliki. Seveda s temi bežnimi ugotovitvami uvodu v SP 62 na rob problem dvojnosti pisanega in govorjenega knjižnega jezika še ni rešen in bo treba tudi z gradivom ugotoviti, ali gre pri govorjenem in zapisanem jeziku za dva stila (dve plasti) — ali kar nam je bliže — za dva samostojna sistema jezika, ki imata veliko skupnih in veliko različnih elementov, ki pa funkcionirata lahko vsak zaše, kar izpričujejo na eni strani odkritja fiziologov o afaziji in podobnih pojavih, na drugi strani pa teksti, ki so napisani izključno za tako imenovano tiho (vizualno) branje, npr. ustava in podobno. Ugotoviti bo treba tudi razliko med branjem na glas, kjer so pri še taki izvežbanosti brana interpretacijska znamenja (pike itd.), med »nemim branjem« ter med govorom, kjer spremljajo pavze intonacijske razlike, ki so drugačne kot pri branju. To trditev nam potrjujejo tudi magnetofonski zapisi dialektov: prav v intonaciji stavka je namreč bistvena razlika med branim in govorjenim tekstom! S problemom: govor—pisava/branje—govor vsekakor ni tako enostavno, kakor bi si to lahko mislili ob branju uvoda v SP 62. Napačno pa bi bilo pomanjkljivost v jezikovnem konceptu in s tem v vrednotenju pojava opravičevati s poljudnostjo pravopisa kot osnovnega jezikoslovnega priročnika, saj prav poljudna dela ne smejo zavajati v napačne predstave in s tem tudi v napačno vrednotenje!

Tudi nadaljnje razmišljanje o knjižnem jeziku je zasnovano v prvem poglavju SP 62 tako, da nam resnična ali napačna predstava *razvoja* zatemni predstavo o *današnji* funkciji jezika. V citiranem poglavju namreč uvod poudarja, da je knjižni jezik po »besedju, oblikah in skladnji sad dolgotrajnega razvoja in bogatenja z najrazličnejšimi domačimi in tujimi vplivi, zato je samostojna umetna stavba in se natančno ne ujema z nobenim živih narečij« itd. Nato pa še ugotavlja, da je knjižni jezik po vsem jezikovnem teritoriju enoten in da ima zaradi tega predpisano tudi izreko. Pri tem pa pozablja poudariti, da je tudi knjižni jezik živ jezik! (To mimogrede kljub vsem pomanjkljivostim ugotavlja celo SS 1956, s. 9!) Navedena formulacija utegne povzročiti prenos pojmovanja o jeziku kot »umetni« stavbi, ki »se natančno ne ujema z nobenim živih narečij«, na trditev, ki jo v naši javnosti tolikokrat slišimo: knjižni jezik je umetna in mrtva tvorba in se nikjer ne govori, živa tvorba pa je samo govor, in sicer dialekt in ev. pogovorni jezik, ki pa je razmeroma amorfen, ker se pod obojestranskim vplivom (dialekta in knjižnega jezika) neprestano spreminja.

Slovenski knjižni jezik danes res ni podoben nobenemu od dialektov, to pa ni bil niti ob svojem nastanku, saj je že Trubar poskušal ustvariti nekakšen koine iz sublimirane plasti govora. Podoben proces je značilen v večji ali manjši meri za vse kulturne jezike. Kot vsak jezik (to velja tudi za govorjene jezike, ki so podvrženi najrazličnejšim vplivom, notranjim in zunanjim!) je tudi knjižni jezik glede na svoj izvor sestavljen iz različnih elementov. Kakor v vsakem drugem jezikovnem sistemu pa tudi v knjižnem ni mogoče poljubno dodajati elementov, ki

bi bili tuji sistemu, ker prej ali slej izpadejo ali pa se morajo prilagoditi sistemu. Sprejemanje tujk na -l (general, admiral itd.) bi bilo nemogoče s srednjim -l, če ne bi bilo v sistemu slovenskega jezika možnosti za to! (Glej o tem še v poznejših izvajanjih.) Zaradi tega je odveč prav ob knjižnem jeziku nenehno poudarjati, da je to umetna tvorba. Razen tega pa je to tudi nevarno, saj lahko povzroči docela napačne predstave o funkcioniranju knjižnega jezika, o potrebi po kultiviranju izraza, o različnih vrednostih izraznih sredstev itd. Ugotavljanje, da knjižni jezik ni podoben nobenemu od živih narečij, bi lahko opravičilo samo s skrito intencijo opozarjati, da se je treba tega jezika učiti, ker je to svoj, poseben jezik. Vsekakor pa bi moral uvod nujno tudi poudariti, da je knjižni jezik v vseh svojih plasteh živa jezikovna dejavnost, ustvarjanje izraza novim mislim in iskanje novih in adekvatnih izraznih možnosti zanje. S tem je to enako kolektivno ustvarjanje jezika kakor proces razvijanja drugih sistemov konkretnega slovenskega jezika (dialektov, žargonov itd.). Pojma »umeten« in »neživa jezikovna formacija« pa imata v jezikoslovju še posebno vrednost, drugačno od tiste, ki je uporabljena v uvodu v SP 62. Umetni jeziki so namreč ustvarjeni v celoti in naenkrat (ali postopoma) z določenim namenom, vendar tako, da je konvencija v njih živa in prisotna, kar ne velja za nobenega »naravnih jezikov«. Taki jeziki so razni mednarodni umetni jeziki, kakor so esperanto in podobno, v isto vrsto pa čeprav na drugi ravni prištevamo tudi razne signalizacijske sisteme. Mrtve jezike pa imenuje tiste jezike, ki so se po razpadu nacionalnih skupnosti, ki so te jezike uporabljale, in posebnem razvoju v druge sisteme, ohranili v različnih mednarodnih institucijah. Tak mrtev jezik je na primer latinščina, kot se je ohranjela v katoliški cerkvi, s tem je ostala pravzaprav kot stanovski jezik. Ni treba poudarjati, da se slovenski knjižni jezik kot kulturni jezik živega slovenskega jezika razlikuje tako od latinščine kot od esperanta. Iz uvoda v SP 62 še izvemo, da vplivajo na kultiviranje izraza »različni narečni in tuji kulturni vplivi« in da se stavek razvija »iz domačih ljudskih zvez in stavbe stavkov v omikanih jezikih«. Ob tem pa se moramo takoj dotakniti tudi problema, ki v SP 1962 kot v večini slovenskih publikacij o jeziku, ni jasen: namreč o vrednotenju domačega, ljudskega (težko bi bilo mogoče ta termin opredeliti, eden od članov pravopisne komisije je na sestanku v zvezi s SP v ŠAZU v oktobru 1962 *expressis verbis* povedal, da se pod pojmom ljudski skriva pojem »kmečki«!) in tujega elementa, ki obsega vse, kar ni »ljudskega« izvora.

S tem smo nakazali tri probleme načelnega značaja, o katerih je treba razmišljati ob uvodnem poglavju v SP 62. Če bi šlo samo za preskopo obdelano uvodno poglavje in bi tako uvod v SP 62 kakor pravopisni slovar s konkretnim gradivom ne opozarjala na omenjena pomanjkljiva načelna izhodišča, bi teh problemov na tem mestu ne razpredali tako na široko. Tako pa je SP 62 samo še en slovenski jezikovni priročnik, ki opozarja, kako nevarno za zastavitev in reševanje konkretne jezikovne problematike je premalo jasno postavljeno osnovno teoretično (idejno) izhodišče. Ker so pri nas normativne slovnice in drugi priročniki v glavnem pisani po šabloni, ki se prevzema od slovnice do slovnice, od pravopisa do pravopisa, pomanjkljivi idejni koncepti preprečujejo, da bi bila vprašanja knjižnega jezika postavljena tako, kot to zahteva funkcija jezika, čas, v katerem živimo in — ne nazadnje — tudi sodobno stanje splošne jezikovne znanosti.

V uvodu SP 62 bi pričakovali po vsem tem tudi pojasnilo in opravičilo jezikovne norme kulturnega jezika in začrtanja meja, ki naj jih ta norma obseže. Toda uvod govori samo o tako imenovani zborni izreki, to je govorjeni podobi knji-

žnega jezika, ki ji je treba pridružiti tudi branje zapisanih tekstov. Iz zastavljanja norme za zborni izreko v 1. poglavju uvoda v SP 62 pa bi utegnili razbrati, da je zborna izreka prisiljena in nenaravna jezikovna formacija, ki izgubi svojo »živost in neprisiljenost«, če se govoreči držijo »togih« postav. Kaj to pomeni? Da je glasovni sistem knjižnega jezika papirna shema, ker je stanje v dialektih drugačno — zlasti še, ker knjižni jezik ne priznava redukcije? In kaj pomeni trditve, da moramo v javnosti gojiti »kar se dá živ jezik, vendar imejmo pri tem zmerom pred očmi merila zbornega govora«? Zdi se, da se zaradi specifične situacije v zvezi z moderno vokalno redukcijo — morda pa tudi zaradi tega, ker je šele v zadnjem času vse bolj živa potreba po enotnejši izreki knjižnega jezika — pravopis ni mogel odločiti (!) za takšno ali drugačno podobo zborne izreke in da so se poskušali z zastrtimi formulacijami izogniti natančnemu odgovoru, kakšna naj bo zborna izreka. In kaj utegne biti posledica tega? Slovensko govoreči ljudje iz različnih jezikovnih okolišev imajo različno predstavo o tem, kaj je jezikovno prisiljeno in kaj ni. Ali bodo zato na primer Idričani opustili dolgo poudarjanje sredinskih zlogov, značilno za sistem knjižnega jezika, ker se jim zdi običajna dolžina prisiljena? In podobno. Kaj moramo res zaradi prebledo zastavljene norme ostajati pri stanju, značilnem nekako za prvo četrtino dvajsetega stoletja, ko je bil sicer kolikor toliko enoten pisani knjižni jezik, govoril pa je lahko vsak po svojem dialektu? Napotku za zborni izreko sledi oznaka pogovornega jezika. Pogovorni jezik, ki je govorjeni jezik določene, razmeroma široke plasti prebivalstva, nikakor ne more biti samo »manj skrbna« oblika knjižnega jezika (glej SP 62, § 1), ampak je lahko samo jezik, ki ima svoj sistem (tako glasovni kakor morfološki in sintaktični, da o leksikalnem niti ne govorimo) in svojo funkcijo, pojavi asimilacije (»prilagajanja«) »okolju« — vsak tip jezika ima vendar vrsto plasti — pa so tako v knjižnem kot v pogovornem jeziku ali v dialektu. Pogovorni jezik eksistira v določeni socialni plasti ne glede na to, ali in kako je zborna izreka dognana, seveda pa to ni normiran jezik in se razvija tako, da vplivata na njegov razvoj in podobo tako dialekt kakor zborna izreka. Težko bi tudi rekli, da sta knjižni in pogovorni jezik samo »en jezik v dveh stopnjah«, kakor pravi uvod — prej sta to dva samostojna jezika širšega jezikovnega kompleksa, ki se mu pravi na primer slovenski jezik. V Ljubljani pogovorni jezik gotovo ni samo varianta knjižnega jezika: pogovorni jezik se od knjižnega jezika (tudi zborne izreke) razlikuje po drugačnem glasovnem sistemu, saj so na primer vsi kratko poudarjeni vokali polglasniki, redukcija povzroča deloma izgubo srednjega spola, maskulinizacijo nevtar, prihaja do raznih novih vplivov med sklanjatvami in podobno, zaradi posebne funkcije pogovornega jezika kot izključno govorjenega jezika pa sta čisto posebna tako stavčni sistem kot tudi besedišče pogovornega jezika. Še v večji meri velja to za ostala središča, kjer so se prav tako izoblikovali posebni tipi pogovornih jezikov (med njimi predvsem Celje-Maribor, Murska Sobota, Jesenice-Kranj, Trst itd.).

Preden preidemo na probleme v zvezi s konkretnim obravnavanjem jezikovnega gradiva, pa moramo pogledati še en problem iz uvodnega 1. poglavja v SP 62. Iz sodobnega jezikoslovja se je začel tudi v naših priročnikih uporabljati termin *fonem* v razmerju do *glasa* in *črke*. Iz navajanja v citiranem poglavju razberemo, da je fonem sinonim za glas, znamenje zanj pa je črka. Vendar je fonem sinonim samo za tisti glas, ki »spreminja pomen« (Bezljaj, Osnove fonetike, str. 3: fonem — glas, ki je v sistemu pomenotvoren) in je »pravi nosilec jezikovne stavbe«. Ta definicija, ki so jo poglobili že v začetku razmaha fonologije (pred kakimi tridesetimi leti) pa pomeni skupaj s trditvijo, da mora pisava ločiti fone-

me, da imamo v slovenščini toliko fonemov, kolikor imamo črk. In vendar je že v 18. stol. Dobrovský vedel za slovenščino, da ni tako, da torej pozna slovenščina več fonemov, kot jih ima njen črkopis. To stanje se ni popravilo niti potem, ko smo preko gajice zamenjali bohoričico s češko pisavo (ni čisto jasno, ali uvod v SP 62 na to pozablja zaradi ekonomičnosti navedb ali zaradi poljudnosti!). Fonem ni glas, ampak je »skupnost fonološko relevantnih lastnosti določene glasovne tvorbe« (prim. N. S. Trubetzkoy, Grundzüge der Phonologie, TCLP, Prague 1939, s. 35: — das Phonem die Gesamtheit der phonologisch relevanten Eigenschaften eines Lautgebildes ist.). Potemtakem ima slovenščina mnogo več fonemov kakor črk, zlasti v vokalnem sistemu. Uvajanje termina z zastarelo vsebino seveda v slovenskem slovničarstvu ni slučajno. Čeprav je fonologija danes že klasična jezikoslovna znanost (in s fonemom se ukvarja fonologija kot ena izmed jezikoslovnih panog, ki raziskujejo funkcijo jezikovnih znakov), prevladuje pri nas pogosto mišljenje, da je treba ob novostih čakati, da se »ome-dijo«, to je, da se v časovnem razdobju pokaže njihova prava vrednost (!). Ker torej ne gre več ne priznavati splošno uveljavljene znanstvene panoge, ki ugotavlja funkcioniranje glasovnih znakov v jeziku, in njene terminologije, je naj-bolj »varno«, če se ta znanost zajame v kar se da prvotnem, začetnem stadiju! Iz uvida izvem, da so glasovi, ki niso fonemi in ki niso zaznamovani v sloven-ski abecedi, ki pozna 25 črk, posebne glasovne tančine, pozneje: odtenki. Če bi bilo res tako, bi bila v glavnem odveč pravorečno pravila, vseeno bi na primer bilo, če bi namesto ozkega *e* (*é*) izgovarjali široki *e* (*ê*) in podobno. Ne da bi ho-teli stvari poenostaviti (saj gre vendar za širši problem splošnoslovenskega ra-zumevanja), vendar smatramo slehernega, ki ne pozna točno omenjenih ele-mentov (fonemov) knjižnega jezika, za tujca ali pa ugotavljamo njegovo na-rečno izhodišče.

Prav tako je vprašanje, kaj je s skupino *lj*, *nj* v knjižni slovenščini. V različ-nih dialektih ima ta skupina različno vrednost, realizacija skupine se tudi v tako imenovani zborni izreki razlikuje glede na pozicijo (ali je na začetku in sredi besede — ali je na koncu besede). V poziciji na začetku besede in sredi besede sta to v današnjem govorjenem knjižnem jeziku dva glasova, *l* in *j*, na koncu pa en sam glas, medtem ko se *j* asimilira kot sicer končniški zaporniki ali pri-porniki, kolikor je ta glas v posameznih slovenskih dialektih v skupini *-lj* sploh izgovorljiv na koncu besede. To vprašanje je v SP 62 detaljno obdelano v po-glavju o zvočnikih, kjer se tako *lj* kakor *nj* obravnavata kot samostojna glasova (§ 12 in § 17), načeto pa je že v uvodu, ki ga obravnavamo na tem mestu. Pra-vopis torej trdi, da sta znamenji *lj* in *nj* v slovenščini kakor neke vrste digrama, ki zaznamujeta en glas, z drugimi besedami, da sta *lj* in *nj* v slovenščini en fonem. Po pravopisu »slovenščina ne pozna pravega palatalnega *l'*«, izgovarjamo pa ta glas tako, da sta »obe sestavini jasno zaznavni, in sicer začetek *l* in konec *j*, v sredini pa se stapljata, da meja med njima ni zaznavna« (§ 12). Prvo vpraša-nje, ki se ob teh formulacijah SP zastavlja, je, zakaj je potrebno »žalovati« za tem, da ne poznamo v slovenščini pravega palatalnega *l'*, drugo vprašanje pa je, kaj imamo namesto tega: če sta obe sestavini jasno zaznavni, potem je logično, da ne more biti nič drugega kakor zveza dveh samostojnih glasov! Iz Ramovše-vega Konzonantizma (§ 37 — § 41) se namreč jasno vidi, da je stanje v knjižnem jeziku izjemno in da je šel zlasti v centralnih narečjih razvoj že zdavnaj v smer srednjega *l* (tudi tako imenovanega čistega *l*), vendar ne v vseh dialektih enakomerno, zaradi česar tudi ni bilo enotnosti v pisavi (pomemben je zlasti tu vpliv Krelja, ki je imel v narečju palatalizirani *l'*; Ramovš, o. c. str. 65). V centralnih dialektih in v pogovornem jeziku izgovarjamo v vseh teh pozicijah

srednji l, pravopis zaradi dosedanjega razvoja slovenske knjižne izreke seveda ni mogel uveljaviti izreke pogovornega jezika in dialekta, toda zato je prav tako nerazumljivo, zakaj ne priznava, da gre za dva glasova v poziciji na začetku in sredi besede (Ljubljana) in ne opiše variante na koncu besede. Kar se meje med obema glasovoma tiče, bi samo vprašali, kako je z mejo na primer pri skupini *vj* sredi besede (tip *krvjo*): tudi tu gre namreč za zvezo dveh sonantov. Razen tega sam SP 62, § 12 v opombi 2 priznava, da gre v novejših izrazih (*naselje*, *okolje* itd.) za samostojna glasova *l* in *j*. O tem bomo govorili še v prikazu morfološke problematike pravopisa. Naj bo kakorkoli, mešanje obeh formulacij je zakrivilo lahko samo preohlapno razločevanje med kriteriji fonetike in fonologije in pozabljanje, da pravopis ni študija eksperimentalne ali opisne fonetike, ampak priročnik, ki naj opozori na funkcijo glasov in na pravorečje literarnega jezika! Se v večji meri velja to za *nj* (npr. *sanja* itd.).

To prepletanje kriterijev fonetike in fonologije v isti sapi s pravorečnimi navodili, prepletanje opisa glasov in prikazovanja mreže funkcij je značilno za ves prvi del pravopisa (§ 3 — § 28). Po vrsti poskušamo opozoriti na nekatere bistvene pomanjkljivosti tega prikazovanja. V § 2 beremo, da vsebuje slovenska pisava s črkovnimi znamenji za pet vokalov veliko več glasov: »ločimo poudarjene in nepoudarjene, dolge in kratke, ozke in široke samoglasnike«. »V pisavi jim dajemo posebno znamenje le tedaj, kadar hočemo preprečiti dvoumnosti.« Predvsem navedene opozicije niso nevezane, kakor bi sklepali iz te formulacije (da je tako, izvemo deloma iz vrstnega opisa vsakega glasu v naslednjih poglavjih), marveč vezane in kompleksne: dolgi in kratki so namreč samo poudarjeni samoglasniki, ozki in široki so samo *e*-jevski in *o*-jevski samoglasniki, ozka v smislu fonema sta sploh samo dolgo poudarjeni ozki *é* in *ó*. Navedeno razlikovanje s stališča fonetike ne pove ničesar, ker ne velja za vse vokale, prav tako pa je pomanjkljivo s stališča fonologije, saj bi morali iz tega poglavja izvedeti tudi za vezanost poudarjenega vokalizma glede na mesto akcenta v besedi: da je možnost kratko poudarjenih vokalov omejena na zadnji zlog v besedi, možnost dolgo poudarjenega širokega *e* in *o* pa razen redkih izjem na sredino besede. V tabeli v § 2 pogrešamo v seriji dolgih glasov dolgi polglasnik, čeprav bi ga glede na avtomatizem slovenskega dolgega vokalizma (pod poudarkom sredi besede) nujno pričakovali (tip *mágla*). Čeprav v samem pravopisu ni to pojasnjeno, vendar vemo za stališče sestavljavcev pravopisa iz SS 1956, s. 39: »Polglasnik imamo v knjižnem jeziku le v kratko poudarjenih in nepoudarjenih zlogih; kadar dobi zlog s polglasnikom dolg poudarek, se nujno spremeni v *a*.« ib. »V lahko izgovorljivih soglasniških skupinah nepoudarjeni polglasnik izpade, pod dolgim poudarkom se okrepi v *a*.« Iz vsega tega sledi, da pod dolgim poudarkom polglasnik še vedno prehaja v *a* (kakor nekoč v tipu *dán*) in da bi bilo pod dolgim naglasom lahko samo *mágla*. To stališče je nevzdržno in izvira iz omenjene ahistorične koncepcije tiste slovenske jezikovne smeri, ki izhaja v vsej jezikovni problematiki iz pozitivistične historične slovnice. Če uporablja Ramovš v Kratki zgodovini slovenskega jezika (str. 55) pri prikazovanju razvojnega procesa v slovenskem vokalizmu prezent, to še ne pomeni, da gre za aksiomatiko, ki bi držala še danes. Ponavljanje iste definicije, kot jo daje Ramovš v diahroniji, je v sinhroničnem opisu slovenskega vokalizma absurdno. Iz Ramovša vendar povsem jasno sledi, da gre za *nekdanje* jezikovne pojave in ne za sedanje stanje, stare tendence vendar prenehajo, ko je jezikova podoba spremenjena, in se pojavijo nove. Ramovš omenja prehod polglasnika pod dolgim poudarkom v *a* v času, ko je polagoma stari, dani akcent ingeriral v slovenski vokalizem in ga spremenil, pri čemer se je morala spremeniti tudi narava ak-

centa (melodični akcent se je ponekod ohranil kot relikt). Slovensko jezikoslovje (slovnica, SP 1962) pa ne priznava, da so omenjene tendence staro stanje spreminile, s tem pa da je prenehal tudi smisel njihovega obstoja, da so zaradi tega funkcionirale nekaj časa lahko samo po analogiji, potem pa so prenehale. Iste ugotovitve veljajo za prehod -l v -u (do konca XVII. st., glej doli), za palatalizacijo in podobno. Odveč je poudarjati, da je treba pri pretresu jezikovnih tendenc upoštevati tako njih nastanek kakor aktualnost, saj so v nasprotnem primeru jezikoslovni zaključki lahko dvomljive vrednosti.

Nadaljnji opis glasov prikazuje tvorbo glasov, akustični vtis in funkcijo v jeziku, vendar vse precej nedosledno. Verjetno bi v pravopisu za pravorečno normo zadostovalo, če bi zabeležili samo i-jevski izgovor dolgo poudarnega ozkega é pred r v tipu večér, ne pa tudi razširitev i pred r: mir, saj to lahko zavede nestrokovnjaka v napačen izgovor. Ker pozicijske omejitve niso nakazane v uvodnem poglavju, jih naslednja poglavja prinašajo pri vsakem vokalu posebej, povrh vsega pa v različnih formulacijah: § 3 — »v zbornem govoru nahajamo i le v zadnjem zlogu«; § 4 — »è — nahajamo ga navadno le v zadnjem zlogu«; § 5 — â »nahajamo ga v zbornem govoru redno na koncu besed ali v enozložnicah«; § 6 — ô: »nahajamo ga v enozložnicah in v zadnjem zlogu«; § 7 — û: »nahajamo ga le v končnem zlogu ali v enozložnicah«. Pri polglasniku pravopis tega pravila ne upošteva. In vendar gre v vseh primerih za isto stvar, za funkcioniranje kratkega vokalizma v knjižnem jeziku. Formulacije lepo kažejo, kako neenotno in nesmotrno je uvod obravnavan, razen tega pa lahko uporabljanje sinonimnih zvez za prikazovanje iste stvari odvrne od razumevanja problema.

V § 4 poudarja SP 62 ob e-jevskih vokalih spet »historično« »isto glasovno osnovo« obeh éjev, ko je za nas bistveno, da sta é in é samostojna fonema. Iz eksperimentalne fonetike naj bi bil stavek: »é — izgovarjamo ga z nezaokroženimi ustnicami in precej razprtimi čeljustmi«. Vprašanje je, če bodo zaradi takšnega opisa, ki je izrazito strokovnjaški, bralci kaj bolj razmaknili usta! Za é navadno velja, da je bolj širok od é, toda ali formulacija iz SP 62, § 4, »da je manj izrazit« pomeni, da je bliže polglasniku? Običajno smo mnenja, da je nepoudarjeni e v knjižnem jeziku širok glas in da je širina sploh osnovna kvaliteta za vse e-je razen za dolgo poudarnega. Po tem se knjižni jezik bistveno razlikuje od nekaterih dialektov. SP 62 pa uvaja za nepoudarjeni e nov termin, »srednji glas«, enako obravnava tudi nepoudarjeni o — ker je ostala razdelitev e-jev (visok sprednji glas za é, nizek sprednji glas za è) glede na pozicijo jezika pri artikulaciji, pri »srednjem« e nenadoma nastopi kot razlikovalni element nova kategorija: ta e naj bi bil nevtralen glede na ostale e-je, le da to prvič ni res in drugič je tako vpeljevanje terminologije brez potrebe in utegne zamegliti sliko slovenskega glasovnega sistema. Pozabljeno pa je tudi pravilo distribucije dolgo poudarnega širokega é in ô, ki je z nekaj izjemami omejeno na zloge sredi besede. Prav tako bi bilo treba določiti izgovor v poziciji -ej- pod poudarkom: méja : véja, réja, séja itd. Dejansko se vse bolj uveljavlja v teh primerih enotna izreka — zlasti v knjižnem jeziku — ne glede na historični prebeg akcentuacije, ki služi za osnovo razlikovanja v SP. Pravopis to problematiko sicer odpravi pri kratkem vokalizmu, ko pravi v § 2, da se zlasti pred v in j é in ô pritegujeta v območje »srednjega pasu« (jezikovne artikulacije verjetno). Zdi se nam, da gre pri skupini -ej- in -êj- (podobno velja za -ôj- in -ôy-) za modifikacijo širokih glasov. Vsekakor bi bila naloga pravorečnega dela SP, da v teh primerih zavzame do problematike svoje stališče, ne pa, da stvar enostavno zamolči! Ob polglasniku (§ 8) se zdi, da ga opis »neizrazit zven v skoraj neoblikovanem (!) in majhnem odzvočnem prostoru« slabo karakte-

rizira. Nadaljnje opisovanje polglasnikovega funkcioniranja je »poetično«, saj polglasnik »utihne«, kadar dobijo soglasniki podporo v drugem samoglasniku (pas, toda: psa). Posebej nejasno je obravnavanje polglasnika pred zvočniki. Če upoštevamo za slovenščino isto, kar je napisal Trubeckoj za bolgarščino (gl. o. c. str. 54), potem je zaradi nahajanja polglasnika ne le pred zvočniki ali za njimi polglasnik pred zvočniki kombinatorična varianta običajnega polglasnika in je nesmiselno govoriti o »odzvočnem prostoru za polglasnik — odprtosti, ki loči zvočnike od zvenečih soglasnikov«. Trditev, da se ta odprtost »v nekaterih zvezah tako močno oglaša, da ga občutimo kot samostojen samoglasnik in ga večinoma tudi pišemo«, zaradi tega spominja na večkrat diskutirano zamenjavanje med črko in glasom v slovenskem slovničarstvu. Pisna tradicija je namreč v nekaterih primerih uveljavila pisavo polglasnika, v drugih ne in naloga pravopisno-pravorečnega dela SP bi bila, da ugotovi, kdaj se polglasnik piše, kdaj pa samo izgovarja. Mimogrede naj zaradi iste problematike omenimo obravnavanje hiata v tujkah že na tem mestu. Formulacije: zev zapiramo z j, pogoste v § 3, 4 itd. velja za pisavo, medtem ko mora tudi uvod v SP 62, § 3 priznati, da bolj ali manj izrazito zapiramo zev v govoru vedno. (O rešitvah tega problema glej doli.) Tudi je nepotrebno zapletanje problema obravnavanje zvočnikov na koncu besede kot »samoglasnikov«. Glede na zgoraj omenjeno vrednost polglasnika v slovenščini in na dejstvo, ki iz tega sledi, namreč da je zveza polglasnika in zvočnika v slovenščini vedno polifonemska, je namreč mogoče obravnavanje zvočnika v vseh pozicijah kot konzonanta z edino razliko, da ni podvržen asimilacijam (to je, da v nobeni poziciji ne izgubi zvonečnosti). Izvedeti bi pa morali, ali izgovarjamo besede, kakor *brv*, *grm*, *strm*, *film črn*, *drn*, *poln* itd. enozložno ali dvožložno, kajti to je za pravorečje zelo važno. Iz poglavja o zvočniku *l* in njegovi izgovorjavi v slovenskem jeziku bi lahko sklepali, da je zakonitost *-l* v *u* splošna in živa. (»Če se beseda udomači, se še zmeraj lahko uveljavi splošna zakonitost z izgovorom *u*: *skakalna*, *stiskalna*, *hladilnik*; ponekod ta izgovor omahuje, tako dobivamo besede z dvojno izreko *l* in *u*.« Itd.). In vendar gre v teh primerih le do neke mere za analogične izravnave, saj je prehajanje *-l* v *u* zaključeno že konec XVI. in XVII. st. (gl. Ramovš, Konzonantizem, s. 2 d.) in je v vsem poznejšem omahovanju najprej uveljavljanje te ali one izgovorjave po analogiji, potem pa glede na prevlado tega ali onega morfema v različnih morfoloških tvorbah *u* ali *l*).

Za izgovor zvočnika *v* (konzonanta *v* ali zvočnika *u*) bi moral pravorečni del pravopisa podati jasen napotek, zlasti za izgovarjavo predloga *v*. Omogočanje dvojnega izgovora pred vokali in pred zvočniki *r*, *l*, *lj*, (zakaj tudi ne pred *n*?!), kadar je *v* predlog, lahko povzroči zlasti pred vokali nesporazume in nepotrebno neenotnost. Če bi SP 62 obravnaval sonante na začetku besede v tisti funkciji, v kateri dejansko so, to je kot konzonate, potem bi tudi lahko pristal na eno samo izreklo predloga *v* ali *v* pred *r* in *l* v skupini *vl-*, *vr-* (tip *vrata*, *vlaga*), to je na izreko *u*, tako pa povzemajo pravopisna pravila izgovor tudi iz tistih dialektov, ki sicer ne vplivajo na izreko.

Ob vokalih moramo omeniti še poseben odstavek, namenjen vezavi vokalov v medstavčnih zvezah. Sem spadajo primeri, kakor *mora imeti* itd. (glej prim. v § 3). Pri teh primerih bi moralo pravorečje — če že navaja zveze — povedati kdaj je vezava možna, kdaj ne. Zlasti velja vezava za pogovorni jezik in za ritmično hitro, neskrbno izreko, v vseh drugih primerih pa do vezanja ne pride.

Zaključna poglavja pravorečno-pravopisnega dela obravnavajo pripornike in zapornike glede na mesto izgovora, posebej soglasnike po zvenu in prilikovanje, na zadnjem mestu pa soglasniške sklope. Ta poglavja bi imela smisel, če bi pra-

vorečje posebej obravnavali, seveda pa bi moralo biti združeno v poglavju o konzonantskih skupinah, zvezah in podobno. Posebno važno je tu vprašanje, kako se obnašajo zveneči soglasniki na koncu besed. S fonološkega stališča gre v knjižnem izgovoru (kakor v večini dialektov, prim. Ramovš, Konzonantizem, § 100 itd.) na koncu besed za nezvenečnost, zato bi pričakovali tudi v SP 62 podoben zaključek. Namesto tega je govor le o nekakšni nezveneči varianti zvenečega soglasnika (»Na koncu govorne enote zven onemi; tam se zveneči zaporniki skoraj ne ločijo od nezvenečih: itd.«). Zaradi dvojne pisave bi bilo zlasti na mestu obravnavanje predloga *k/h*. Predlog *h* je dovoljen kot alomorf predloga *k* v pisavi pred *k* in *g* (*h gori*, *h konju*). Če bi šli v skrajnost pri tem problemu, bi morali ugotoviti, da v pogovornem jeziku sploh nimamo predloga *k*, ampak predlog *h* v dveh variantah, zveneči in nezveneči. Možno bi bilo tudi, da bi SP 62 poenotil pisavo in uvedel v vseh primerih pisavo *k*, izgovarjali pa naj bi *h*, saj ga danes tako izgovarjamo v vseh primerih (to je ugotovil že Ramovš v Konzonantizmu, § 128). Tako pravilo bi bilo mogoče glede na kompliciranost pravopisnega napotila o poziciji, v kateri pišemo namesto *h* obliko *k*, toda o tem problemu SP 62 ne govori (čeprav že Ramovš ugotavlja v o. c., § 128; »Sedanja (podčrtala B. P.) pravopisna pravila poznajo *h* samo pred *k* in *g*.« Zaradi navidezne enostavnosti poglavja o soglasnikih v SP 62 niso podrobneje obravnavali problemov soglasniških sklopov in asimilacije v slovenščini. Zanimivo bi bilo najbrž — zaradi vzhodnih dialektov bi bilo to zelo potrebno — na primer postaviti, ali v primeru *stric gre* je v knjižnem jeziku asimilacija ali je ni. Pravorečni del pravopisa bi moral najti predvsem probleme te vrste in jih obdelati oziroma na novo raziskati. Prav tako bi moralo biti obdelano poglavje o soglasniških sklopih v slovenščini glede na vse možne pozicije v besedi: na začetku, sredi besede in na koncu. Problem bi moral pravorečni del pravopisa vzeti v pretres zaradi tega, ker v knjižnem jeziku soglasnike artikuliramo jasno ne glede na to, ali so v poudarjenem ali v nepoudarjenem zlogu. (SP 62, § 26: »— — izgovarjamo jih po vseh črkovnih členih.«). Ker osnovne študije o tem problemu obstajajo (Ramovš, Konzonantizem; Toporišič, Suglasniški skupovi u slovenskom književnom jeziku; Radovi Slavenskog instituta III., Zagreb 1959 in drugi članki o problemih slovenskega konzonantizma v JIS), ne bi bilo težko in nemogoče izčrpnje obdelati poglavje, ki je važno tudi ob vprašanju sprejemanja tujih izrazov v slovenščino.

Prehod v opis poudarka kot glavnega problema zborne izreke tvori poglavje o pogovornem jeziku (§ 27). Sama uvrstitev tega poglavja v pravorečni del SP 62, bi bila težko razumljiva, če ne bi za tem slutili določenega nazora o zborni izreki (prim. Uvod § 1), namreč da so določila za zborni govor samo »vzor, kateremu se moramo bližati, nočejo pa biti toga postava, ki bi ubijala neprisiljenost in živost jezika«. V uvod v pravopis komaj spada poglavje o zborni izreki kot delu pravorečja, ne spada pa poglavje o pogovornem jeziku, ker le-ta ni del knjižnega jezika, ampak samostojna plast jezika in knjižni jezik nanjo samo z ene strani vpliva. Vendar pa je v tem kratkem poglavju — naj spada na to mesto ali ne — vrsta nedomišljenosti in protislovij. Nejasna je že uvodna ugotovitev: »Pogovorni jezik je neposrednejši in manj izbran kakor knjižni jezik, preprostejši v izbiri besed in manj umeten v gradnji stavkov.« Ta ugotovitev pove, da je pogovorni jezik le *stilna* podvrsta knjižnega jezika, ki ni tako izbrana kot knjižni jezik (pisani ali govorjeni?). Nadaljnji problemi pa so še: ali je res pogovorni jezik omejen na manjšo družbo in

prostor, ko pa se zelo pogosto uporablja tudi v večjem prostoru in v večji družbi itd. Nerazumljivo je tudi, kaj naj bo »v zasebno rabo prenesen zborni govor« in kako naj bo v zvezi z vsemi prej omenjenimi karakteristikami normativna ugotovitev, da je »njegova domačnost in neprisiljenost ravno v tem, da ni priučen po ostro določenih pravilih (podčrtala B. P.). In »Pogovornega jezika torej ne smemo razvijati v nasprotje z zbornim in ne glede nanj. Plemenit in vsem razmeram prilagojen pogovorni jezik more zrasti samo iz negovanega in utrjenega zbornega govora.« (podčrt. B. P.) Po ugotovitvi, da se pri nas pogovorni jezik šele oblikuje v vsakem središču nekoliko po svoje, je navedeno obžalovanje: »Zato ni mogoče dati nadrobnih napotkov, ki bi bili za vse veljavni.« In nato še: pazimo, da s prehudo redukcijo ne potisnemo pogovornega jezika na raven dialekt ali žargona. Iz tega sledi, da se termin pogovorni jezik uporablja različno: na eni strani je pod tem razumeti govorjeni jezik vsakdanjega pogovora in drugih govorjenih oblik pri tistih, ki ne uporabljajo dialekt, ta jezik je ob upoštevanju različnih faktorjev bolj ali manj kultiviran — na drugi strani pa je pogovorni jezik, kakor ga razume uvod v SP 62: to je jezik tistih ljudi (zlasti intelektualcev), ki uporabljajo za domačo rabo sicer še dialekt, v javnosti pa ga ne morejo in ker se knjižno ni treba povsod izražati, je za to primerna neka vmesna, zelo kultivirana oblika jezika, ki pa se od zborne izreke le razlikuje. Zato zaenkrat ni mogoče dati napotkov (norme?), toda nekoč, ko bo ta jezik izoblikovan (!), bo to prav gotovo mogoče. Če je bilo potrebno zaradi potreb gledališča in filma, kjer ta jezik včasih uporabljajo, dati opis in definicijo pogovornega jezika na tem mestu, potem bi bilo treba vsekakor dati preciznejši opis tega jezika in jasneje povedati, kakšen je. Težko bi rekli, da se šele oblikuje — seveda pa je po svojih elementih manj obstojen od normativno fiksiranega knjižnega izraza in ne more biti normiran!

Naslednja poglavja, ki zaključujejo pravorečni del uvoda, obsegajo načelne ugotovitve glede naglasa v slovenščini (od § 28 do § 32) in funkcioniranje poudarka v ostalih besednih vrstah. V pravopisu 1950 so bili nekateri naglasi, sprejeti po kriteriju dejanskega ali pričakovanega zgodovinskega izvora, daleč zlasti od akcentuacije, kakršna se je ob nekaterih besedah izoblikovala v knjižnem in v pogovornem jeziku središča (ta vpliva na oblikovanje akcentnega sistema v knjižnem jeziku). Jezik je namreč v zadnjem času obogaten z izredno velikim številom novih besed, ki se ob sprejemu prilagodijo ali prilagajajo obstoječim tipom akcenta (največkrat po principu vzorca ali vzorcev). Stare, slovenske besede pa prav tako prehajajo v druge akcentske tipe. SP 50 tega v dvomljivih primerih ni upošteval in v letih med obema pravopisoma smo se zlasti zgražali ob akcentih, ki smo jih poslušali vsak dan iz radijskih sprejemnikov: *děd* za govorjeno *déd*, *papíga* in podobno. Novi pravopis naj bi to stanje zamenjal z zapisom dejanske akcentuacije knjižnega jezika. Kako pa so to napravili, ko pa je kriterij izvoza še vedno prvi kriterij slovenskih slovničarjev. Še vedno je v mastnem tisku na prvem mestu oblika *děd*, zraven nje pa v navadnem tisku dubleta *déd*, ki je splošno uveljavljena in ki ni tuja. Isto je z drugimi dubletami, zlasti pri glagolu. Le *papíge* ni več: ob *papagaju* je beseda *papíga* brez akcenta. Psihologi bi lahko povedali, kako takšen tisk učinkuje, razen tega pa je treba vedeti še to, da išče dalje le tisti, ki je poučen o tem, da mora dubleto najti. Iz tega sledi, da je rezultat izboljšav lahko samo posreden, vprašanje pa je tudi, čemu služi tako veliko razsipavanje z dubletami: pri glagolu nastane namreč pri premičnem poudarku (*grabíti*) dubleta s stalnim poudarkom *grábíti*. Toda medtem ko *grábíti* res govorimo, je *grábila* oblika,

ki se izreki upira in je prisiljena. Tega je več, navodila SP 62 pa so v tem primeru preformalistična in dejanskega stanja v vsej polnosti ne slišijo!

Uvodno poglavje o poudarku omenja v zelo skopi obliki poleg drugega problem dublet, mimogrede je odpravljeno vprašanje vezanosti slovenskega poudarka, cel odstavek pa je ob navedbi primerov posvečen intonaciji kot pojavu, ki ima deloma fonološko vrednost, ki pa ni splošen in predvsem nima z literarnim jezikom ničesar skupnega. Prava intonacija je pri nas omejena na dialekt in ima le v dialektu svoje pravo mesto. Posvečati temu problemu toliko prostora, ko je že Vodnik, ki je slovensko intonacijo odkril, vedel, da je to komaj zaznaven in spremljevalen pojav jezika, pomeni razsipavanje s prostorom in molitev k predstavam o starini, sivi davnini in podobno! V nadaljnjih poglavjih so obravnavane posebnosti po posameznih besedah kategorijah, in sicer spet po navedeni hierarhiji — najprej oblika, ki je ni več ali izginja, nato oblika, ki prodira; najprej npr.: *grížljaj, máhljaj, mígljaj, primánjkljaj* itd., potem pa razširjena in danes znana oblika *grížljáj*. In podobno.

S tem smo omenili samo nekatere probleme v zvezi z izhodišči SP 62 in pokazali, v katerih točkah je obravnava takšna, da je kot zakon ni mogoče sprejeti.

(Nadaljevanje prihodnjič)

Ocene in poročila

PODOBA IN POMEN V NOVEM SLIKARSTVU

B. Smith je avstralski umetnostni zgodovinar in kritik. Njegova važnejša dela: »Kraj, okus in tradicija«, Študija avstralske umetnosti od leta 1788« ter »Evropska vizija in južni pacifik.« Članek, ki ga pri- našamo v prevodu, je izšel letos v junijski številki angleške revije The Listener.

Nastopilo je novo zanimanje za figurativno slikarstvo. To bo opazil vsak obiskovalec londonskih galerij. Entuziastični sprejem, s katerim so kritiki in študentje umetnosti pozdravili retrospektivno razstavo Francis Bacona v Tate Gallery, je le en sam primer. Ko sem bil med leti 1948 in 1950 zadnjič v Londonu, je bil položaj popolnoma drugačen. Res je figurativno slikarstvo prevladovalo v galerijah bogatega dela Londona. Toda to slikarstvo je bilo večidel osnovano na neoromantični tradiciji, ki se je navdihovala pri Blakeu, Turnerju in na angleškem podeželju. Mladi umetniki in študentje pa so se zgledovali drugod, n. pr. pri Viktorju Pasmoru in njegovem dramatičnem zanikanju figurativnega slikarstva v korist objektivne abstraktne umetnosti, ki se je pojavila leta 1947.

Leta 1948 so se na Biennalu prvič pojavile slike Jacksona Pollocka in Marka Rothka in abstraktni ekspresionizem je začel svoj

zmagoslavni pohod po umetnostnih centrih zahodnega sveta. Dve leti pozneje sem prvič videl Pollockovo delo in še vedno se živo spominjam pogovora z Alanom Daviem, pozimi leta 1949 v Barnetu, v Abbey Art Centre, kjer sta takrat oba živel. Davie, eden izmed vodilnih angleških umetnikov, sam močno pod vplivom takrat pojavljajočih se novih neformalnih načinov abstrakcije, je vztrajal na nujnosti, da uniči vsako sled realistične podobe v lastnem delu z namenom, da bi omogočil kreacijo likovnega jezika čiste oblike. Do sredine petdesetih let je bilo gibanje skoraj popolno.

Danes se je položaj precej spremenil. Čeprav abstraktno slikarstvo še prevladuje v avantgardističnih galerijah, se je središče razprave in slikarskega eksperimentiranja premaknilo na vlogo podobe v slikarstvu. Nekateri umetniki in kritiki se nagibajo k temu, da bi razlagali ponovno oživel interes za podobo kot nazadnjaški, kot neko vrsto pomanjkanja poguma. Drugi menijo, da novo zanimanje za podobo izvira naravnost iz dosežkov abstraktnega ekspresionizma. Mladi ameriški slikar Larry Rivers, ki se v svojem lastnem delu duhovito in zgovorno giblje med figurativnimi in nefigurativnimi razpoloženji, je to stališče živo izrazil v nedavni diskusiji na inštitutu za sodobne umetnosti. Govorec o dolgu, ki ga dolgujejo

današnji mladi umetniki pionirjem abstraktnega ekspresionizma, je dejal: »Zakaj brez njih kaže, da se od umetnikov ne zahteva več, da bi prekinili s preteklostjo, odkar le-ta vključuje abstraktni ekspresionizem.«

Zdi se mi, da nobeno od teh stališč ni docela spremenljivo. Danes delujejo figurativni slikarji, ki celo širijo meje slikarstva, pa ne izhajajo naravnost iz abstraktnega ekspresionizma, čeprav le-temu gotovo mnogo dolgujejo. K temu se bom še povrnil. Najprej bi rad poudaril, da se je abstraktna umetnost vedno bolj zanimala za to, kar je vsem plastičnim umetnostim skupno kot pa za to, po čemer se razlikujejo. S svojim prevelikim posvečanjem pozornosti obliki je abstraktna umetnost težila k temu, da preveč približa estetiko slikarstva estetiki arhitekture in muzike, dveh umetnosti, ki sta najbolj odvisni od organizacije oblike in najmanj od pomenske uporabe podob.

Ne smemo se torej čuditi, če ugotovimo, da se je najbolj iznajdljivim in doslednim abstraktnim slikarjem zdelo težko ostati s svojimi raziskavami znotraj meja slikarstva. Njihovo delo teži k visokemu reliefu, trodimenzionalnim konstrukcijam ali h komponiranju z materiali najrazličnejših struktur — z drugimi besedami — k odmaknitvi od primarnega akta slikarstva: poteze čopiča po površini. Aksijsko slikarstvo je tu pomembna izjema; večidel pa abstraktno slikarstvo vsebuje tendenco preseči meje slikarstva zato, da bi se ustvarile nove oblike vizualnega izkustva, ki so le v rahli zvezi z izkustvom v slikarstvu.

Ne dvomim v vrednost tega. Toda zdi se mi, da so k razvoju slikarstva največ doprinesli tisti, ki so delali znotraj njegovih meja. Nedvomno je težnja slikarstva dvajsetega stoletja k arhitekturi in glasbi zdrave reakcije na devetnajstem stoletju obstoječe težnje k poeziji in drami. Toda v svoji najbolj popolni obliki je slikarstvo umetnost oblikovanih podob; če mu odvzamemo bodisi obliko bodisi prisposodo, ga sčasoma osiromašimo: na koncu koncev je figurativna podoba prav tako imanentna slikarstvu kot abstraktna oblika. To je bilo znano že paleolitskim lovcem. Res je, da je v našem stoletju slikarstvo napredovalo predvsem s posvečanjem pozornosti obliki v prostoru. Toda sedaj, po petdesetih letih, smo mogoče priče podobnemu napredku tistih, ki so prav tako pogumno pripravljani raziskovati proces ustvarjene podobe v slikarstvu.

Danes je vedno bolj razvidno, da se nekateri umetniki, ki so vztrajali na figuraciji skozi petdeseta leta, ko je bila le-ta naj-

manj v časteh, niso ukvarjali z izključno konservativno dejavnostjo, temveč so sami zase odkrivali načine kako prelomiti tesno zvezo med figurativno prisposodo in vizualnimi stereotipi, pod čimer mislim prisposode, ki nosijo znamenja misli drugih ljudi.

Hotel bi govoriti o štirih procesih, ki pomagajo uresničevati ta postopek. In čeprav moram razpravljati o vsakem posebej, bo vendarle jasno, da med aktom slikanja delujejo v izredno tesni povezavi. Ilustriral bom proces dela treh figurativnih slikarjev, ki so nedavno razstavljali v Londonu: Francis Bacona, Sidneya Nolana in Arthura Boyda.

Prvi proces, o katerem bi rad govoril, lahko imenujemo hotena dvoumnost. Pri tem ne mislim na tiste dvoumnosti dojetja in perspektive, o katerih je tako poučno pisal profesor Gombrich v *Art and Illusion*; mislim na hoten način umetnikove uporabe podobe z dvojnim ali celo večkratnim pomenom, ki je nad najpogostnejšimi pojavi sedanjega figurativnega slikarstva. V enem svojih scenarijev za Kenneth Mac Millanova novo produkcijo baleta Stravinskega »Rite of Spring« je Sidney Nolan uporabil velik zlat krog na zlatem steblu in na modrem ozadju. Vsak, ki je to videl, se je moral zagotovo vprašati: »Kaj pomeni oblika, ki jo plesalci obožujejo?« Je to vzhajajoče sonce, drevo spoznanja in smrti ali bakični phallus, ki surovo uveljavlja pravice moža? Je atomski oblak tisto, kar obvladuje ples ali potujoča luna, ki je bila za generacijo romantikov tako pomemben simbol upanja in stalnosti v spreminjajočem se svetu? Ko se ples razvija, privzema podoba mnoge teh pomenov in še druge. Toda pomeni minejo, oblika pa ostane.

Pomislimo še na tiste prisposode Francis Bacona, na katerih na steni raztegnjeno meso lahko pomeni križanje ali pa odrtega raztelesenega prašiča. Te uporabe dvoumnosti ne smemo zavrniti kot prozoren »trik«. Izhajajo namreč iz globoke zavesti o naravi slikarstva — umetnosti znakov in oblik, ki se morajo naučiti plavati v svetu pomena. Redke stvari so bolj pomembne za moderno slikarstvo kot prostorska dvoumnost, ki izvira iz Cezannove želje, da bi organiziral svoje forme simultano v globini in na površini platna. Dvoumnost, aplicirana na figurativno podobo, nam omogoča, da se izognemo vizualnemu stereotipu. Nefigurativni slikar se izogne stereotipu s pomočjo znakov in oblik, ki jih lahko poljubno tolmačimo, ker je resnično nefigurativno neskončno dvoumno. Toda slikar figurativnih dvoumni podob lahko pregleda obseg po-

mena, ki ga vzbujajo njegove oblike. S tem osvobodil svoje oblike od preveč preproste identifikacije. Pomen zraste iz oblik, se igra okoli njih in izgine nazaj vanje; postane neke vrste prisotnost, aspekt načina, dispozicija dela.

Dvoumnost osvobodil umetnika retorike in moraliziranja. S prispodobami, ki oscilirajo med križanjem in odrtim prašičem, Bacon ne želi obtožiti cerkve ali združenja mesarjev, ampak želi, kot je dejal, »napraviti viden določen tip občutka. In prav zato, ker ne moremo natančno povedati, kaj njegovo slikarstvo pomeni, je z dvoumnostjo osvobodil svojo metaforiko literarnih prispodob in vizualnih stereotipov. Seveda ima dvoumnost — kadar je slabo uporabljena — za posledico zmedo sugestij; dobro uporabljeno pa jo lahko vedno nadzorujejo umetnikovi nameni. V delu Patricia Hughesa in še nekaterih umetnikov je dvoumnost uporabljena kot nosilec duhovitosti in komentarja. Včasih dvoumnost ne izvira iz formalne zgradbe metaforike same, temveč iz načina, kako je metaforika zvezana s prostorninsko zgradbo slike. V svoji prvi »Ned Kelly« seriji uporabi Nolan iz lepence zrezano figuro in prazno masko za Kellyja, toda prisili ga odigrati svojo vlogo v jasno določenem tridimenzionalnem prostoru. Nikakor se ni lahko odločiti, ali hoče Nolan, da sprejmemo Kellyja kot heroja ali kot klovna. Ta dvoumnost ima dobro poanto, zakaj tudi Avstranci na splošno se o tem vprašanju niso nikoli dokončno odločili. Prav tako kot v Nolanovem slikarstvu je tudi v ljudski fantaziji Kelly dvoumna osebnost.

Drugi proces je spojitev. V mislih imamo tisto umetnikovo metaforiko, ki je vzeta iz njegovega lastnega zgodnejšega slikarstva in prenešana na nove podobe v novih okoliščinah. Nolan je odlično uporabil spajanje v svoji drugi seriji slik Kellyja in sicer tako, da je združil podobe, ki jih je uporabljal v svojih zgodnejših slikah, z metaforiko svoje prve serije o Kellyju. Podoba Kellyja je tako postala hkrati bolj osebna in bolj splošna. Oboje: nadaljujoči se simbol potovanj Nolanove lastne fantazije in simbol pustnijskega preroka, ki so ga njegovi ljudje hkrati ljubili, se ga bali in ga odklonili. Na odlični sliki »Kelly spomladaj«, v zbirki Arts Council, lahko vidimo sintezo motivov iz različnih dežel avtorjevega zgodnjega opusa. Kelly postane neke vrste bog vegetacije, žalostni mož s posušeno kožo, čigar stara puška cvete kot Aronova palica. Bacon spaja vpijoča usta bolničarke iz Eisensteinove križarke Potemkin z glavami škofov, magdalen in pavijanov. Z uporabo spojitve umetnik prenese podobe iz svojih

zgodnejših slik v novo situacijo in jim najde nove pomene. Tako odpre organsko zvezo z umetnostjo svoje lastne preteklosti.

Nato pride na vrsto transformacija. Podobe na isti sliki ustvarjajo vtis, kot bi se pretvarjale ali razreševale v popolnoma drugačne podobe. Ta proces je bil vedno značilen za delo Arthurja Boyda. Na mnogih njegovih zgodnejših slikah se zemlja vzdigne in izrodi množico malih napol izoblikovanih kreatur, deloma rastlin, deloma živali in deloma ljudi, ki obupano gestikulirajo. Na drugih slikah se ženske spremene v mline na veter, semenske stroke, tropske kresnice, polže s svojimi hišami na hrbtu. Na Boydovih s figurami preobloženih pokrajinah vladata nemir in silovitost. Grm je temen pragozd, poln pritlikavcev in demonov; to je divjina svetega Antona, polna čudnih vragov. Vzbrste iz zemlje, jezdi jo na monstroznih živalih, se družijo ali pa zvijajo v samotni in žalosti. To je vizija življenja, povzdignjena do viška intenzivnosti, v kateri generacije preminevajo kot generacije muh in se stvari pod pritiskom življenja ne prestando spreminjati v druge. Tudi Nolan in Bacon sta uporabljala transformacijo. V Nolanovih »Catani Gardens« se skupina mladih ljubimcev razkroji v ljubezensko ekstazo, da postane bolj in bolj podobna svetlim vrtnim lučem, pred katerimi se skriva. Na eni Baconovih slik se moška glava razreši v pavijanovo glavo, na drugi se ženski akt stopi v surovo meso.

Končno pride še uporaba priložnosti ali naključja. Z uporabo naključja pri slikanju se današnji figurativni umetniki nedvomno zgledujejo pri abstraktnemu ekspresionizmu; toda naključja ne uporabijo z namenom, da bi se izognili uporabi podob, temveč zato, da le-te odkrijejo. Enota slikanja je poteza čopiča in čopič deluje v smeri določite podob, ki se rojevajo deloma iz tega, kar se dogaja v umetnikovi glavi, in deloma iz tega, kar se dogaja na platnu. Iz nepričakovane konfiguracije barve se lahko rodijo nove podobe in novi izhodi.

Z dvoumnostjo, spajanjem, transformacijo in uporabo naključja, s temi procesi slikarske fantazije (in nedvomno še z drugimi, ki jih ne poznam) se danes figurativni umetniki uspešno izogibajo enačenju podobe in stereotipa. Slikarji se vedno bolj zavedajo, da je narava forme tista, ki rodi metaforiko prav tako za gotovo kot mitološko Marsovo polje, ki je nekoč rodilo oborožene može. Zdi se mi, da je to docela nov pristop k slikarstvu. Če bi mu moral poiskati ime, bi ga imenoval ikonomorfnost slikarstvo, in sicer zato, ker sta podoba in forma v njem bolj

tesno povezana kot v tradicionalnem figurativnem slikarstvu. To je slikarstvo, ki bo ločilo podobo in koncept in sprejelo podobo kot eno izmed slikarskih funkcij oblike.

Res je, da lahko najdemo mnoge izmed procesov, ki so značilni za ikonomorfnost slikarstva, tako v tradicionalni umetnosti kakor tudi v umetnosti neposredne preteklosti. Uporabo hotene dvoumnosti na primer pri poznem Turnerju, v Dalijevih paranoičnih glavah in v mnogih delih Paula Kleeja; spajanje v Blakeovi ponovni uporabi osebnih motivov z novim pomenom in v novih okoliščinah; transformacijo v fantastičnih oblikah manierističnega in baročno grafičnega vzorca ter v zoomorfičnih oblikah Maxa Ernsta; manipulacijo slučaja v packastih pokrajinah Alexandra Cozensa, če omenimo le nekaj primerov.

Dejal sem že, da mnogi med najboljšimi sodobnimi figurativnimi slikarji marsikaj dolgujejo abstraktnemu ekspresionizmu. Vendar se mi zdi, da še mnogo več dolgujejo surrealizmu. Zanimanje za psihologijo sanj je omogočilo surrealizmom odkritje interelacij med figuracijo in formo, ki še do zdaj niso popolnoma raziskane. Slikarji kot so Bacon, Nolan in Boyd so bili, ko so začeli slikati, močno pod vplivom surrealizma in so v času zadnjih dvajsetih let izpopolnili način slikanja, ki je bil nakazan že v surrealističnem programu, vendar nikoli ostvarjen v slikarskih dosežkih.

Bernard Smith

SOVJETSKA MLADA LITERARNA GENERACIJA V LUČI ANKETE ČASOPISA »VOPROSY LITERATURY« (VOPROSY LITERATURY 1962, št. 9, str. 117—158)

Intenziteta in kvaliteta sunka dela mlade sovjetske literature, ki z nekaterimi naprednimi predstavniki starejših literarnih generacij (Erenburgom, Martinovim, Sluckim in dr.) vnaša v sovjetsko literarno ustvarjalnost nove, sveže ideje, sta dosegli tisto vrednost in veljavo, ki postaja vedno bolj in bolj odločilna in usmerjajoča v razvoju sovjetske literature in kulture sploh. In ni čudno, da so dela mladih sovjetskih pisateljev in še posebno pesnikov (kot so J. Jevtuško, A. Voznesenski in dr.) predmet mnogih kritičnih razmišljanj, ki si po svojih zaključkih precej nasprotujejo ali pa se celo izključujejo. Zato ne bo napak, če se neposredno seznanimo z nekaterimi mislimi o literarnih vprašanjih samih predstavnikov mlade sovjetske literarne generacije, kar nam deloma omogoča anketa, o kateri govorimo tukaj.

Pravim: deloma! Anketa ni zbrala vseh najpomembnejših predstavnikov mlade ge-

neracije (manjka npr. R. Roždestvenskij), a tudi vprašanja, ki jih je zastavila redakcija časopisa Voprosy literatury, so precej stereotipna in nekatera celo spominjajo na za sovjetsko publicistiko že zastarele nazore o literaturi. Zadnje velja predvsem za tisto vprašanje, ki se v svojem drugem delu glasi: »Kako proučujete (podčrtal A. S.) življenje, kako zbirate material za svoja dela?« To »zastarelost« v vprašanju in deloma že kar obrtniški odnos do literature so občutili tudi nekateri književniki sami in zato izzvenijo njihovi odgovori včasih že kar polemično ostro:

— Življenje »se proučuje« samo po sebi. Življenja ne pojmem kot objekt »proučevanja«. — (V. Aksjonov)

— Menim, da je najboljši način, kako si nabereš življenjskega izkustva — živeti. In prav s tem sem se ukvarjal od pričetka literarne dejavnosti. — (A. Voznesenski)

— Nisem proučeval življenja z nekim mikroskopom, pač pa sem samo živel. — (J. Jevtuško)

— Menim, da specialno življenje nihče ne proučuje. Posebno proučevanje življenja bi naredilo življenje neznosno. — (P. Zejtuncjan)

— Življenja posebej ne proučujem. Sploh ne razumem termina »proučevanje življenja«. Življenju je mogoče najti pravi smisel, o življenju je možno razmišljati, a ni vzroka, da bi ga »proučevali« — potrebno je samo živeti. — (J. Kazakov)

— Sama zastavitev vprašanja o proučevanju življenja se mi zdi nekoliko prisiljena. Proučevati je mogoče trigonometrijo ali vprašanje jezikoslovja. — (J. Semjonov) Z omenjenim vprašanjem je povezala redakcija časopisa Voprosy literatury vprašanje, kateri sodobni problemi, karakterji in konflikti so aktualni za udeležence ankete.

— ... za nas je najvažnejši problem: kako rešiti človeštvo pred atomsko blaznostjo. In še — boj z rutino v glavah ljudi, premagovanje napak iz preteklosti, formiranje novega človeka. — (A. Baltakis)

— ... problem resnice umetniškega dela in iskrenost avtorja. — (V. Bikov)

— Osnovni problem sodobne literature je gledanje v globino, v dušo človeka, v interior zavesti. — (A. Voznesenski)

— ... aktualni problem osebne odgovornosti tako imenovanega »malega človeka« za vse zadeve, ki se dogajajo okoli njega, velike in male. — (V. Gordejčev)

— Mene vznemirjajo pesimistična gledanja in skepticizem pri delu mladih ljudi moje generacije. — (I. Drač)

— ... zame je bitno vse, kar se v svoji celoti določa jedrnatost in vseobsežno — življenje. — (J. Jevtušenko)

— Osnovni konflikt sodobnosti... — je odnos osebnosti in kolektiva. — (V. Lipatov)

— ... najbolj aktualni sodobni problem — je problem humanizma. — (J. Marcinkjevičus)

— Zelo važen se mi zdi tudi problem nacionalnega razvoja. — (I. Drač)

Vprašanje: »Kako pojmujeate dolžnosti pisatelja pri formiranju novih komunističnih kvalitet pri ljudeh?« zveni precej utilitaristično, skoraj da pedagoško-vzgojno in zanimivo je, da mnogi niso hoteli odgovoriti nanj naravnost. V. Aksjonov je celo podvomil v »vzgojni« pomen literature.: — Ne da bi pozabljal na vzgojni pomen literature, je pisatelj dolžan, da se kot kuge boji podučevanja in načelnih didaktičnih shem. —

J. Jevtušenko je odpravil vprašanje s prišpodobo:

— Komunizem si predstavljam kot neko simbolično državo, katere prezident je respica, a minister — nežnost in strogost. Po mojem bosta v komunizmu dovolj ta dva ministra. — Podobno je tudi z odgovori nekaterih drugih:

— Pisateljeva dolžnost je — formirati intelekt človeka, prebujati ustvarjalno osnovo, radovednost, željo po znanju, nagnjenje k filozofiji. — (V. Kostrov)

— Formiranje človeka bodočnosti je nemogoče brez boja s tem, kar mu je na poti. Sedaj so to nedvomno preostanki kulta osebnosti. Ta ni porodil samo neustreznih metod vodstva, ampak je prinesel indiferentnost, birokratizem, ponižanje človeške osebnosti. — (A. Pristavkin)

— Sovražiti (tudi v sebi) vse preživelo. Videti ostreje, videti dalje in več kot bralec. — (P. Proskurin)

— Eno od najbolj nekoristnih opravil na svetu je — sestavljanje poleposlovljenih receptov za obnašanje v vseh slučajih življenja. — (I. Fonjakov)

Najzanimivejše odgovore je vzbudilo čisto literarno vprašanje: »Katere tradicije v klasični in sodobni literaturi so vam blizu? Kakšna iskanja na področju umetniške oblike se vam zdijo najbolj perspektivna?« Ko govorijo o literarnih tradicijah, omenjajo mladi sovjetski literati rusko klasično literaturo in njene predstavnike, kot so: Dostojevski, Čehov, Tjutčev, Tolstoj, Gogolj, Blok... Od sovjetskih ustvarjalcev je v središču pozornosti Pasternak, njemu sledijo Martinov, Smeljakov, Ah-

matova, Slucki, Erenburg, Solohov in Mežlajtis...

Razumljivo je, da se mladi navdušujejo za najbolj karakteristične predstavnike svoje generacije (deloma tudi udeležence ankete): A. Voznesenskega, J. Jevtušenka, R. Roždestvenskega, Ojara Vacetisa... Med zastopniki drugih literatur je največkrat omenjen Ernest Hemingway, a v odgovorih srečamo še imena Faulkner, H. Böll, Pablo Neruda, Remarque, García Lorca, Whitman, Eluard, Jack London... In med tem, ko A. Baltakis izjavlja: — Drage so mi tradicije klasične in sodobne literature..., ki pomagajo socialni in duhovni osvoboditvi človeka — pravi J. Marcinkjevičus, da sprejema vse progresivne in novatorske zgodovinsko pogojene tradicije in dodaja: — Vendar ne morem živeti brez sodobne literature v polnem pomenu besede. Ne bom skril: zame je mnogo bolj zanimivo razjasniti sodobnost kot zgodovino. — Posebej je značilno mnenje A. Voznesenskega, ki odklanja kakršnokoli naslanjanje na tradicijo in poudarja pomen moderne oblike v poeziji: — Nisem mnenja, da bi pisatelju bila koristna bližina z literarnimi predhodniki. »Mešanje krvi« vodi k degeneraciji. Več kot Byron so mi dali Rubljov, Jean Mireau, pozni Corbusier. Kakor v arhitekturi, tako je tudi v poeziji tehnika dosegla najvišje. Mogoče je postaviti stavbo na konici igle. Rima se je priskutila. Bleščeče rimajo vsi petošolci. Bodočnost naše poezije je v asociacijah. Metaforika odseva medsebojne zveze pojavov, njihovo medsebojno spreminjanje.

Sicer ni stvar v obliki. Oblika mora biti jasna, neskončno — vznemirljiva in polna višjega pomena, kakor nebo, na katerem lahko samo radiolokator odkrije prisotnost letala. — Nekoliko drugače razmišlja I. Drač, ki zatrjuje, da bi si težko predstavljal svoj notranji svet brez Tolstaja in Dostojevskega, García Lorca in Hemingwaya, mladega Tičine in Bloka, Rilskega, Dovženka in Fellinija. Vendar se mu zdi, da so najbolj vplivali na njegovo umetniško sprejemanje in razumevanje sveta slikarji Vrubelj, Picasso, Čurljonis in komponist Prokofjev. Zadnji naj bi ga učili, da se v svet ne prihaja na vnaprej pripravljeno in da se ni vredno lotevati majhnih stvari. — Če si umetnik, — zaključuje I. Drač — ustvarjaj svetove, ustvari svoje lastno vsemirje, s svojimi sonci in ozvezdji. — J. Jevtušenko, ki iskreno obžaluje, da sam ne posveča dovolj pažnje iskanju novih oblik, želi v svoji poeziji združiti »nekaterne karakteristične poteze Majakovskega, Bloka, Jesenina in Pasternaka.« Sodi pa, da poezija izgublja svoje bistvo, če

se zaradi kopičenja samih blestečih rim in vrtoglavih metafor pozablja na »človeško dušo«. — Pri iskanjih oblike ni potrebno biti samo drzen, ampak tudi previden. Zametavati vse dosežke starejših pisateljev je ravno tako nepremišljeno, kakor tudi, če se jim slepo sledi. —

Sproščeno in razmeroma široko zastavljanje problemov o sodobnem človeku in družbi, o sodobnem svetu, v katerem ta človek živi, odseva tudi iz odgovorov na vprašanje: kakšne ustvarjalne načrte imajo mladi pisatelji. Karakteristično je, da je v ospredju tematika sodobnega človeka, predvsem mladih ljudi, ki »iščejo, dvomi-jo... ljubijo in se večkrat razočarajo« (K. Babulov). O. Čiladze želi prikazati v svoji pesnitvi »duhovno biografijo sodobnega mladega pokolenja«. Večkrat je omenjena že vojna tematika, ki je za J. Kazakova najvažnejši problem sodobnosti, problem, o katerem je potrebno pisati pošteno in prepričljivo. Posebej sta zanimiva odgovora dveh vodilnih poetov mlade generacije, J. Jevtušenka in V. Voznesenskega.

Vprašanje: »Vaši neposredni ustvarjalni načrti?«

Odgovora: J. Jevtušenko: — Živeti! —
V. Voznesenski: — Poezija je improvizacija. Plansko ne moreš ustvarjati. —

Mlada sovjetska literarna generacija torej teži po veliki, živi in svobodni umetnosti, po razreševanju velikih problemov oblikovanja in upodabljanja, problemov, ki izvirajo iz človeške potrebe po razsežnem in resničnem podajanju konkretnih človeških vprašanj. Od tod tolikšen poudarek na človekovem duševnem svetu — na »notranji biografiji«, kakor pravi J. Kazakov, odtod zahteva po vrednotenju človeka kot osebnosti, ki je tudi sama odgovorna za svoje početje, odtod tudi hotenje — ohraniti v sebi živi notranji odnos do resničnih družbenih vprašanj sodobnosti. Mladi na-

stopajo proti zožitvi pojmovanja umetnosti, proti neposrednemu postavljanju književnosti v službo neke politično-socialne propagande, proti neumetniškemu poročanju, ki vzbuja pozornost samo z golo vsebino. So za humanizem, ki mu je merilo živ človek in ne »človek s plakatov« (J. Jevtušenko). Želijo si razumnega, aktivnega bralca, ki ne sprejema samo pasivno, ampak zavzema aktivni odnos do vseh vprašanj literature in življenja. »Večni čudež življenja« (R. Gračev) postavljajo nasproti prilagoditvi dnevnim potrebam vsakdanjosti pisatelja, ki je napravil iz svoje notranjosti obrt. Zaradi vsega tega je tudi njihov estetski protest zoper umetnosti v splošnem razvoju sovražnih sil izredno močan, včasih že aktualističen, vendar je ta revolta vedno poezija, tista poezija, ki spominja na Majakovskega in jo J. Jevtušenko okarakterizira v svoji pesmi Intimna lirika z besedami:

To je bil

— i neposredni socialni ukaz,
i moja

intimna

lirika.

(Eta byl

— i prjamoj social'nyj kazak,
i moja

intimnaja

lirika.)

Razumljivo je, da kljub mnogim skupnim potezam mlada generacija ni brez notranjih protislovij, v mladi generaciji je celo nekaj takih, ki kot pridni učenci raznih literarnih institutov ponavljajo »stare« misli in »preizkušene« parole — nekaj teh je tudi v pričujoči anketi, a navajal jih nisem, ker so nam te parole znane iz časa pred letom 1956 in ker niso značilno obelježje razgibane in resnično »mlade« sovjetske literarne generacije.

Aleksander Skaza

Brušeno ogledalo

»Potopis je danes zelo resna duhovna in moralna operacija.«

»Fenomenološki spomin dneva:

Ves dan so betonirali daljavo. *Je ne saurai jamais où l'ombre commence*. Drevesa so se vzdignila brez šuma, kakor se vzdigujejo lasje od groze. Slišim čudne šume v vesolju, kdor jih prav tako zaznava, naj mi to sporoči na poštni predal 790! Ni človek, kdor vsaj ene noči ni preživel v zenici zveri. *Dieu nous a donné le chat, pour nous permettre de caresse le tigre*. Slovestvo je komedija o nevarnostih. Slikam zato, da ne skočim skozi okno. *Jede Maske offenbart eine neue Möglichkeit des Wesens*. Čimbolj se šemiš, tembolj se razgaljaš. *Lucem demonstrat umbra*. Kdor laja, vidi neznansko senco. *Es ist, wie es ist, und es ist fürchterlich*. Norci delajo vozle, modrijani jih razvezujejo. Skrijmo se, dokler je še čas! *A ko će da rukovodi?* Bolan je tisti, ki ne more premagati svoje samoljubnosti. Sele kadar te osvobodi sin, si v resnici svoboden. *Sunt lacrimae rerum*. Vsako čisto pričakovanje je molitev. Pomoči moramo osatu, ki bi rad postal vrtnica. Svetnik je preveč, junak premalo. Če hočeš biti realist, moraš verjeti v čudeže. Zakaj naj bi bilo prav, ko pa je lahko tudi narobe. Kdor ne pozna resnice, ali je ne mara, je učitelj. Največje nasprotje Jezusovo je časnikar. *Svi smo mi pomalo politurci*. *Le temps du monde fini commence*. Niti prihodnost ni več takšna, kakršna je bila. Gospod, osvobodi me prijatelj, nasprotnikov se bom že sam rešil. Blaznost obstaja le v družbi, ne pa v družini in med otroki. Hranim se s sadeži sikomore. *Le manquis, c'est le privilège et la pauvreté*. Največje stvari se dogajajo takrat, ko se nič ne zgodi.«

Edvard Kocbek: Pariški zapiski 1961, Naša sodobnost, št. 11, 1962, str. 962, 975.

Evropska množičnost

(Pohvala)

Na četrti strani platnic neke eminentne »slovenske« revije lahko preberemo imena 85 (petinosemdesetih) avtorjev iz vseh dežel sveta, ki so — kakor vse kaže — revijo v preteklem letniku naravnost zasipali s svojimi »prispevki«. Med njimi so tudi takšna evropska imena kot Martin Heidegger, Jean Paul Sartre ali kakšen Jose Manuel Caballero Bonald, vmes pa se seveda častno uvršča tudi nekaj najbolj evropskih Slovencev. Da bi revija stimulirala domačo ustvarjalnost, je objavila tudi po eno fotografijo iz domačih filmov Janeta Kavčiča, Jožeta Babiča, Boštjana Hladnika in Franceta Stiglica. Nobenega dvoma ni, da njihovi prispevki močno poživljajo vsebino in ji dajejo svojstven pečat (pri tem bi kazalo omeniti, da bi se število »avtorjev« močno dvignilo, če bi mednje prišleli — čisto upravičeno — tudi vse igralce na teh fotografijah in naravnost nerazumljivo je, zakaj uredništvo tega ni storilo). Več avtorjev je v revijo prispevalo svoje plastike, precej pa se jih je z evropskim nivojem uspešno spoprijelo ob prevajanju (zlasti mlajših in manj izkušenih). — Če potemtakem razumemo pod pojmom slovenski »kulturni razvoj« »večje razumevanje tuje miselnosti«, je treba reviji in njenim 85 avtorjem izreči vse priznanje. Priznanje pa ji je treba izreči tudi, kar se tiče evropske množičnosti, kulturnosti in širine. (Podatke za to pohvalo lahko črpamo v 20. št. Perspektiv, mesečnika za kulturo in družbena vprašanja, II., 1961-62, četrta stran platnic.)

